

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální patologie a sociologie

Rodina jako činitel rizikového chování žáků ZŠ

Bakalářská práce

Jméno: Lenka Chrtková

Studijní program: B 7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální patologie a prevence

Vedoucí práce: prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Hradec Králové

2017

Zadání bakalářské práce

Autor: Lenka Chrtková

Studium: P14P0484

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální patologie a prevence

Název bakalářské práce: **Rodina jako činitel rizikového chování žáků ZŠ**

Název bakalářské práce AJ: Family as a factor of risk behaviour students at a primary school

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

V práci bude věnována pozornost charakteristice současné rodiny a faktorům ovlivňujícím osobnostní rozvoj dítěte. Další část bude pojednávat o rizikovém chování s jeho konkrétními projevy a následně o konkrétních činitelích v prostředí rodiny, kteří toto chování ovlivňují. Empirická část bude kvalitativního charakteru - případové studie žáků, kde rodinné poměry zapříčinily jejich rizikové chování.

HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace. Vyd. 3. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0219-6. KRAUS, Blahoslav. Společnost, rodina a sociální deviace. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-411-3. KRAUS, Blahoslav. Životní styl současné české rodiny. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. ISBN 978-80-7435-544-8. MIOVSKÝ, Michal, Lenka SKÁCELOVÁ, Jana ZAPLETALOVÁ a Petr NOVÁK. Primární prevence rizikového chování ve školství. Vyd. 1. Praha: Sdružení SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga., 2010. ISBN 978-80-87258-47-7. SOBOTKOVÁ, Irena. Psychologie rodiny. Vyd. 3. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0217-2.

Garantující pracoviště: Katedra sociální patologie a sociologie,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Oponent: PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 5.1.2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce prof. PhDr. Blahoslava Krause, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 26. 4. 2017

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce panu prof. PhDr. Blahoslavu Krausovi, CSc. za jeho odborné vedení, podnětné rady, ochotu a vstřícnost při celém procesu tvorby práce. Dále bych chtěla poděkovat Dětskému diagnostickému ústavu v Hradci Králové za spolupráci a vlídnou pomoc, spočívající v poskytnutí všech materiálů a umožnění kontaktu s dětmi při realizaci výzkumu. V neposlední řadě děkuji své rodině a svým blízkým za veškerou podporu a pochopení.

Anotace

CHRTKOVÁ, Lenka. *Rodina jako činitel rizikového chování žáků ZŠ*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2017. 74 s. Bakalářská práce.

První část práce pojednává o rodinném prostředí. Popisuje současný stav a změny, kterými rodina prošla. Definiuje její základní funkce a poruchy těchto funkcí. Uvádí rodinu do souvislosti se socializací dítěte. Druhá část je věnována rizikovému chování. Jsou zde zmíněny všechny faktory, které mohou přispívat k rozvoji tohoto chování. Dále se druhá kapitola práce zabývá charakteristikou vybraných rizikových jevů včetně jejich statistického výskytu dle současných českých výzkumů. Třetí část popisuje možné rizikové faktory z prostředí rodiny a dále je analyzuje. Ve čtvrté je představen výzkum realizovaný v dětském diagnostickém ústavu, který si klade za cíl popsat konkrétní rodinná prostředí dětí chovajících se rizikově a případně odhalit možné (další) faktory vedoucí k nežádoucím projevům v jejich chování.

Klíčová slova: rodina, problémy v rodině, socializace, rizikové chování, děti.

Annotation

CHRTKOVÁ, Lenka. *Family as a factor of risk behaviour students at a primary school*. Hradec Králové: Faculty of education, University of Hradec Králové. 2017. 74 pp. Bachelor Degree Thesis.

The first part of my thesis discuss family environment. It describes current situation and changes that family went through. It defines its own basic functions and faults of these functions. It puts family in touch with the socialization of child. The second part is dedicated to risk behaviour. It mentions all factors that contribute to the development of this behaviour. The second charter of this thesis also follows characteristics of specific risk factors including their numbers at statistic as given in current Czech studies. The third part describes possible risk factors from family environment and analyse them further. In the fourth part I introduce case study performed in the children diagnostic centre, which takes as a target to identify specific family environments of problematic behaviour children and to eventually discover any other factors that may lead to undesirable outcomes in their behaviour.

Keywords: family, family problems, socialization, risk behaviour, children.

Obsah

Úvod	8
1 Rodina	10
1.1 Znaký současné české rodiny	12
1.2 Základní funkce rodiny	14
1.3 Poruchy základních funkcí a rodičovské role	17
1.4 Rodina a socializace	19
1.5 Rodina a morální vývoj	21
2 Rizikové chování	23
2.1 Syndrom rizikového chování	25
2.2 Rizikové a protektivní faktory	26
2.3 Charakteristika vybraných jevů rizikového chování.....	28
3 Rodina jako činitel rizikového chování	33
3.1 Rozvod rodičů	33
3.2 Nepřítomnost rodičovské postavy v rodině.....	35
3.3 Nový životní partner – doplněná rodina.....	37
3.4 Uplatňování disciplíny v rodině	38
3.5 Ekonomické postavení rodiny.....	40
3.6 Čas strávený s dětmi.....	41
3.7 Způsob řešení konfliktů.....	43
3.8 Rodič – anomální osobnost	44
4 Výzkum vlivu rodiny na rizikové chování žáků ZŠ	48
4.1 Metodologická východiska	48
4.2 Případové studie	50
4.3 Shrnutí	60
Závěr	66
Použité zdroje	68
Seznam příloh	74

Úvod

Bakalářská práce se zabývá analýzou rodinného prostředí, které pro děti může být v mnoha ohledech nedostatečné, nepodnětné až nevhodné, a může tak přispívat ke vzniku sociálně deviantního jednání. Důležitými pojmy, se kterými práce nadále pracuje, jsou pojmy rodina a rizikové chování, jejichž charakteristika je rozkryta v samotné části textu.

Při práci s dětmi, u nichž se vyskytne nějaký problém v oblasti chování, je důležité nepohlížet na ně jako na děti s výchovnými problémy a následně je v tomto ohledu odsuzovat. Měli bychom si uvědomit, že jsou vlastně produktem a odrazem jejich rodinného prostředí, tedy výchovy, vztahů, osobnosti rodičů či jiných problémů, které v rodině mohou nastat. Tato skutečnost je důvodem volby tématu mé bakalářské práce s názvem Rodina jako činitel rizikového chování žáků ZŠ.

Rodina není jediným prostředím, které nás v životě může ovlivňovat. Jak stárneme, seznamuje se i s jinými. Nejprve jdeme do školky, pak do školy, získáváme své kamarády mezi vrstevníky. Působí na nás také lokalita našeho bydliště nebo dnes nejvíce diskutovaná média. Rodině však v našem životě přikládáme velký význam. Ten spočívá jednak v tom, že je to vůbec první prostředí, se kterým se po narození setkáváme a v němž, máme-li to štěstí, vyrůstáme, a jednak v tom, že potřebujeme a toužíme někam patřit, být zde milován, uchýlit se sem ve chvílích nepohody. Je to tedy prostředí, od něhož odvozujeme svoje kořeny. Jistou zakořeněnost pak můžeme spatřovat i v oblasti našeho chování, našich postojů a názorů. To vše rodinné prostředí ovlivňuje, a to v zásadě buď pozitivním, anebo (jak se již posléze přesvědčíme) negativním směrem. Dítě totiž není jen pasivním činitelem, jehož se nedotýká to, co se kolem něho děje. Je i aktivním činitelem, vědomě či nevědomě vnímá svět okolo něj a reaguje na různé problémy odehrávající se v rodině. Jeho reakce pak může spočívat právě v narušení pocitu a významu domova.

Cílem práce je tuto problematiku připomenout. Odhalit konkrétní činitele, které předznamenávají chování způsobují a popsat rodinná prostředí, v nichž děti s rizikovým chováním vyrůstají. Vycházíme přitom z odborných zdrojů, dokumentace dětského diagnostického ústavu a z rozhovorů se samotnými dětmi.

Práce je rozčleněna do čtyř kapitol přibližujících čtenáři celou problematiku. První kapitola nejprve pojednává o samotném rodinném prostředí, tedy o tom, co pro nás

představuje a proč je pro nás důležité, jaké funkce zastává a jak jej můžeme rozlišovat z hlediska plnění těchto funkcí. Následující kapitola vysvětluje pojem rizikové chování včetně jeho konkrétních projevů dle dokumentů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, které považujeme v této oblasti za stěžejní z hlediska prevence. Chybět nebude ani charakteristika vybraných jevů spolu s údaji o jejich současném výskytu u českých dětí. Ve třetí kapitole dle studia literatury nalezneme již samotné činitele z prostředí rodiny, jenž mohou k rozvoji rizikového chování přispívat. Výzkum vlivu rodiny na rizikové chování žáků ZŠ si pak klade za cíl zmapovat rodinné prostředí dětí chovajících se rizikově a odhalit možné (další) faktory, které by mohly zvyšovat pravděpodobnost výskytu tohoto chování.

1 Rodina

Rodina je první sociální skupina, jejímž členem se jedinec stává ihned po narození. Význam rodiny spočívá hlavně v její nezastupitelnosti a v časovém období, ve kterém k jejímu působení dochází. Teprve až později na samotnou rodinnou výchovu nasedá vliv dalšího sociálního prostředí – školy, vrstevníků, médií. Rodina má proto v počátcích dětského vývoje významný vliv na formování celé lidské osobnosti a její budoucí odolnosti před vnějším světem. Absence rodinného prostředí či nevhodné rodinné zázemí pak může vést k závažným poruchám v oblasti vývoje.

V rodině od samého počátku narození lidského života dochází k uspokojování základních životních potřeb. Mezi biologické nebo též fyziologické potřeby patří zejména zajištění výživy, potřeba spánku či dostatek tepla. Dále se jedná o potřebu bezpečí a jistoty, potřebu lásky, přijetí a sounáležitosti, které spolu se zajištěním biologických potřeb patří k nejdůležitějším vůbec. Rodina je totiž v první řadě místem pocitu bezpečí a lásky. To jsou základní stavební kameny každého lidského jedince, na něž usedá výchova. Ta sice vyžaduje lásku, ale také morální odpovědnost, spravedlivost apod. Postupně se tak učíme odpovědnosti za své chování vůči celému lidskému společenství.

Z uvedeného vyplývá nezastupitelná úloha rodiny, jejíž dysfunkce neovlivňuje zásadně jen život jednotlivce, spatřujeme zde i její společenský dosah. Na druhou stranu, také sama společnost může významným způsobem přispívat k narušení stability rodiny jako celku.

Do života rodiny se totiž neustále promítá doba, ve které se v daném časovém okamžiku lidstvo nachází. Tak si vlastně můžeme vysvětlit změny, jimiž rodina v důsledku společenských událostí prochází. Mezi příklady z minulosti by např. patřila emancipace žen, industrializace, dělba práce. Co se týká konkrétní situace u nás, je třeba se v tomto ohledu zmínit hlavně o situaci po roce 1990.

Změna společensko-politické situace v té době přinesla dopady nejen do sféry hospodářské, kulturní či sociální, ale poznamenala i život rodin. Do roku 1990 byla např. nastavena určitá pravidla (povinnost být zaměstnaný), s novým režimem se však objevuje nezaměstnanost, která následně ovlivňuje stabilitu rodin. Přibývá žen dostávajících se do konfliktu se svým životem (rodina nebo kariéra) či partnerů, kteří spolu žijí bez svazku manželského (Višňovský, Hroncová in Kraus, 2015a, s. 97).

Nutné je též připomenout nárůst výskytu sociálních deviací v naší společnosti, ke kterému po roce 1990 došlo. Podle Krause se jednalo o jevy jako je nezaměstnanost, bezdomovectví, drogová závislost, patologické hráčství a prostituce. Ty se u nás do té doby prakticky vůbec nevyskytovaly, a pokud, tak jen v omezené míře. V jiných případech (alkoholismus, kriminalita) výskyt jevů, které zde již existovaly, vzrostl. Jen v málo případech (tabakismus, sebevraždnost) se situace nijak zásadně nezměnila (Kraus, 2015a, s. 135-136). Tyto jevy se samozřejmě můžou výrazně dotknout stability rodiny, podpořit nedostatek zájmu o dítě, vést k zaostalosti v péči o ně. Je možno se domnívat, že stejně tak, jako výskyt sociálně patologických jevů vzrostl u dospělé populace, vzrostl též u dětí a mladistvých.

Přes veškeré nástrahy dnešní doby se ale v mnoha odborných publikacích dočteme, že rodina stále zůstává tím nejlepším prostředím a útočištěm, kam se jedinec může před nepříznivým vnějším světem uchýlit.

Teď již k samotné definici **rodiny**. Dunovský ji chápe jako: „... *malou primární společenskou skupinu, založenou na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí či vztahu jej substituujícím (osvojení), na společné domácnosti, jejíž členové plní společensky určené a uznané role vyplývající ze soužití, a na souhrnu funkcí, jež podmiňují existenci tohoto společenství a dávají mu vlastní význam ve vztahu k jedincům i k celé společnosti.*“ (Dunovský, 1999, s. 91- 92)

Dnes již ale nelze užívat tradičních definic, podle nichž je rodina založena na sňatku muže a ženy či dokonce na pokrevních vazbách. Přibývá totiž stále více rodičů s dětmi žijících spolu bez uzavření manželství. Dále pak zvyšující se variabilita rodinných typů, o nichž hovoří Průcha, Walterová a Mareš (2009, s. 248), kdy se nejedná jen o rodiny vlastní a úplné, ale také o rodiny nevlastní, neúplné či náhradní. V tomto ohledu se přikloníme k následující definici z Pedagogického slovníku Průchy, Walterové a Mareše (2009, s. 248). Ten rodinu definuje jako sociální skupinu či společenství, žijící ve vlastním prostoru – domově, uspokojující potřeby, poskytující péči a základní jistoty dětem.

1.1 Znaky současné české rodiny

Velký přehled na toto téma vypracoval Kraus (2015b, s. 27-38):

Nejprve se zaměříme na **demografickou situaci**, v níž se poslední léta nacházíme. Jejím charakteristickým rysem je pokles v počtu uzavíraných sňatků, nárůst věku v souvislosti se vstupem do prvního manželství, odkládání rodičovství na pozdější dobu a pokles porodnosti.

Tím, že současná společenská konvence umožňuje partnerské soužití bez uzavírání sňatků, ubývá legitimně založených rodin, s čímž souvisí narůstající počet dětí narozených mimo manželství. Co se týká věkové hranice pro uzavírání sňatků, ta se u mužů posunula z 24 na 29 let a u žen z 21 na 27 let. Matoušek dodává, že sňatky a narození dětí jsou u nás odkládány na vhodnější dobu, kdy má člověk dokončené vzdělání a alespoň započatou pracovní dráhu (Matoušek, 1997, s. 36).

Na pokles porodnosti pak mají vliv ekonomické problémy, nezaměstnanost či bytová situace. S příchodem dítěte na svět totiž dochází ke změně sociální a ekonomické situace rodiny. Dalším trendem je vnímání dítěte jako překážky v profesním růstu, takže nejen z důvodů ekonomických přibývá párů jen s jedním dítětem a někteří dokonce neplánují mít děti vůbec. Výchova jedináčka je však jedním z rizikových faktorů.

Dále se potýkáme s větším počtem rozvodů, jejichž problematika je rozpracována v kapitole Rodina jako činitel rizikového chování.

K **demokratizaci rodiny** došlo především v důsledku emancipace žen a jejich snahou o zrovnoprávnění. Díky jejich vzrůstající vzdělanosti a kvalifikovanosti, tak muži ztratili výsadní postavení a přestali být jedinými živiteli rodiny. Současně pak zaznamenáváme posuny v rolích a hlavně pokles autority mužů jako otců, což může mít negativní vliv na výchovu dětí. Celkově dnes pozorujeme mnohem partnerštější a tolerantnější přístupy k dětem, než tomu bylo v minulosti. Podle Krause je pak otázkou, zda je tento posun jednoznačně ku prospěchu a zda nepřispívá k poklesu vnímání rodiče jako autority.

V posledních letech také bohužel pozorujeme, že výrazně ubylo chvil, které by rodina trávila pospolu. Chvil, kdy si její členové vzájemně sdělují své prožitky, radosti a taktéž strasti. V tomto případě hovoříme o **dezintegraci rodinného života**.

Rodina se stává jakýmsi průchozím místem, ve kterém se její členové jen potkávají. Místo toho, aby žili spolu, žijí vedle sebe. Jako příčinu tohoto problému vidí Kraus (2008, s. 85) zatížení rodičů pracovními aktivitami. Důsledkem je jejich vyčerpání, málo času na relaxaci a hlavně na chvíle prožité s dětmi. Další příčinou dezintegrace je pak **atomizace života v rodině**. To znamená, že si manželé vedle společného života vytvářejí ještě svůj další, zpravidla vázaný na vlastní záliby. Není proto divu, že děti v důsledku výše popsaných skutečností pociťují absenci pevného zázemí a začnou ho hledat jinde – nejčastěji v různých partách, které mohou představovat riziko z hlediska delikventního jednání.

Rodina se dnes často dostává do jisté **izolovanosti**, uzavřenosti vůči vnějšímu světu. Důsledkem je sílící tendence odděleného života jednotlivých generací (rodiče s dětmi žijí odděleně od prarodičů), snaha uniknout před oním vnějším hektickým světem do poklidného prostředí rodiny či pokles významu sousedských vztahů (Kraus, 2008, s. 84). Rodina se také zmenšuje, a to nejen počtem svých členů (např. osamělé matky), ale ještě více intenzitou vzájemných vazeb. *„Neexistující vnějškové ukotvení v širších společenských vazbách má za následek, že jakékoliv konflikty či další problémy uvnitř rodiny, ji obrazně řečeno, vychylují z rovnováhy. Situace se může velmi rychle změnit ve stav ohrožující pevnost rodinného svazku, což pak vede až k jeho rozvratu.“*

V souvislosti se **sociálně ekonomickou situací** se postupně od devadesátých let projevuje určitý pokles reálných příjmů, tedy přibývá domácností s nižšími příjmy. Struktura spotřeby se mění ve prospěch potravin, bydlení a zdravotní péče na úkor oblečení, kultury či rekreace, to může vyústit až v sociální exkluzi. Obecně sociálně ekonomické postavení rodin v současnosti ovlivňuje jejich životní styl a někdy se stává pro její členy přímo rizikovým faktorem. Nejedná se jen o situace nedostatku a chudoby, kdy je rodina pod neustálým tlakem ve snaze vyrovnat se s okolím (což může vést ke kriminálnímu chování), rizikové jsou i velmi dobře finančně zabezpečené rodiny. V nich zase totiž může docházet ke zpeněžování dětství. To je opět situace, která by mohla vést k dalším deviantním projevům jako je alkohol, drogy nebo patologické hráčství.

1.2 Základní funkce rodiny

Rodina by měla plnit určité základní funkce. Plnění těchto funkcí je nezbytné pro správné fungování rodiny jako celku a zdravý vývoj dětí. Na následujících řádcích uvedeme jejich výčet včetně krátké charakteristiky a změny, kterou v důsledku vývoje společnosti zaznamenaly.

a) Biologicko-reprodukční funkce

Význam biologicko-reprodukční funkce spočívá v uspokojení základních biologických a sexuálních potřeb jedince a v zabezpečení udržení života zplozením a porozením nového člověka.

Dunovský v tomto ohledu upozorňuje na fakt, že nejde jen o to přivést dítě na svět, ale též o to, zabezpečit mu potřebné podmínky života a další jeho vývoj (Dunovský, 1999, s. 92).

Důležitý je vztah této funkce také ke společnosti jako k celku. Má-li společnost zabezpečit perspektivy svého rozvoje, potřebuje stabilní reprodukční základnu, proto je v jejím zájmu, aby se rodil takový počet dětí, který by tyto perspektivy naplnil (Kraus, 2008, s. 81).

Alarmujícím znakem dnešní doby je však úbytek dětí. Tato problematika souvisí s možnostmi, které se nám dnes naskýtají – možnost vzdělávat se, cestovat apod. Děti jsou tak vnímány jako překážka v profesním růstu či v pocitu doposud nedostatečně prožitého života (cestování, zábava), a to u obou rodičů.

b) Sociálně-ekonomická funkce

Rodina představuje základní ekonomickou jednotku státu jednak tím, že její členové vykonávají určité povolání a tím se zapojují do výrobního i nevýrobního procesu, a jednak proto, že se sama stává spotřební jednotkou, na které je závislý trh.

Dříve ovšem představovala v podstatě zcela nezávislou hospodářskou produktivní jednotku, na což upozorňují Havlík a Kořa. Průmyslová revoluce, technologický a ekonomický rozvoj totiž postupně likvidovali rodinná hospodářství. V důsledku toho, rostoucí počet mužů a žen plní své profesní role mimo rodinu a té zůstává stále méně z jejich produktivních činností – chod a údržba domácnosti, příprava stravy (Havlík a Kořa, 2002, s. 71-72).

Kraus (2008, s. 82) dodává, že: „*Poruchy ekonomické funkce se projevují v hmotném nedostatku rodin, což v současnosti bývá někdy důsledkem nezaměstnanosti nebo také zvyšováním životních nákladů. Ekonomická funkce dnes přitom zaznamenala určitý posun ve směru návratu k podobě rodiny, která představuje samostatnou ekonomickou (výrobní, obchodní) jednotku, tedy rodinnou firmu. Dnes již opět existuje řada rodin, které jsou takovými jednotkami nebo tak fungují alespoň částečně (rodinný podnik provozují vedle svého hlavního zaměstnání).*“

c) Ochranná (zaopatřovací, pečovatelská) funkce

Zde máme na mysli zabezpečení životních potřeb – biologických, hygienických a zdravotních jako je jídlo, ošacení, bydlení či lékařská péče.

Péče o členy rodiny byla tradiční funkcí, kterou rodina plnila, ať už to byla péče o nejmenší, nemocné, staré či umírající. Postupem času se však tyto činnosti institucionalizovaly tak, jak je známe dnes (Havlík a Kořa, 2002, s. 73).

Kraus se dále věnuje charakteru ochranné funkce před rokem 1989, kdy za tuto funkci z části přejímal odpovědnost stát. Dnes se ale od rodiny opět očekává větší spoluúčast na jejím plnění. Typickým příkladem je očkování a preventivní prohlídky, které již neorganizují školy. Dále se pacienti podílí vyšší finanční měrou na zdravotní péči a jsou domů z nemocnic propouštěni dříve (Kraus, 2002, s. 82).

d) Emocionální funkce

Emocionální funkce má v rodině velice významnou a nezastupitelnou roli. Žádná jiná instituce nedokáže nahradit její význam pro život člověka, zvláště pak v jeho raném vývoji. Emocionální funkce zajišťuje pocit lásky, přijetí, bezpečí a jistoty.

Havlík a Kořa spojují význam emocionální funkce s pocitem domova. Potřeba takového emočního zakotvení pak přirozeně narůstá v existenciálních chvílích a životních krizích, kdy se jedinec odreažovává v prostředí rodiny od problémů. Toto pojetí domova a využití sociální opory jeho členů se opět vyvinulo v souvislosti s průmyslovou revolucí, dělbou práce a rozdělením života na soukromý a veřejný. Jádro soukromého života, do kterého se člověk znovu a rád vrací, tvoří právě rodina (Havlík a Kořa, 2002, s. 71). Ovšem díky nárokům, které na tuto funkci dnešní doba klade, přibývá rodin, které ji plní jen s velkými obtížemi (rozvádějící se rodiče,

pracovně zaneprázdnění) a narůstá počet dětí citově deprivovaných (Kraus, 2008, s. 83).

e) Socializačně-výchovná funkce

Rodina není jen místem lásky, ale také výchovy a jedno bez druhého nemůže existovat. Pokud své děti máme rádi, tak nám zcela jistě záleží nám na tom, co z nich jednou vyroste. Učíme je proto již od mala způsobům správného chování, snažíme se je výchovně usměrňovat a připravit je tak na samostatný život ve společnosti. To, jakým způsobem budeme k jejich výchově přistupovat, ovlivní nadále to, jakým způsobem budou oni přistupovat k lidem kolem sebe, zda budou dodržovat normy společnosti a v neposlední řadě k výchově svých budoucích potomků.

Při výchově dětí rodiče uplatňují různé **styly výchovného působení**. K těm základním patří styl autoritářský (autoritativní), demokratický a liberální. Brejlová (2016, online) je popisuje následovně:

Jak už název napovídá, v případě **autoritářského** nebo také autoritativního výchovného stylu se rodič staví do zcela dominantní pozice. Typické jsou zákazy, příkazy, striktní vyžadování poslušnosti a odmítání názorů dítěte. Projevy nesouhlasu se trestají. Problémoví jsou rodiče, kteří se neumějí vcítit do potřeb, chování a prožívání svých dětí. Ačkoliv autoritativní vedení nabízí dětem oporu a jistotu, zbavuje je také vlastní iniciativy, samostatnosti a vede je k pasivitě, na druhé straně pak může končit v útlaku, vede děti ke vzpouře a zjevné či skryté agresivitě.

Za optimální je za běžných životních okolností považován **demokratický** styl – dítě je respektováno jako samostatná bytost s právem rozhodovat se. Současně zde však existují určité rodičem vymezené hranice a cíle výchovného působení, ale na rozdíl od autoritativního stylu dává méně příkazů a více podporuje iniciativu dítěte. Působí spíše příkladem než tresty a zákazy. Demokratický rodič dává dítěti přiměřeně jeho věku odpovídající množství svobody, umožňuje mu samostatně se rozhodovat, projevovat názory a přání. Zároveň se však nezříká své zodpovědnosti za jeho vedení. U tohoto stylu výchovy je ale třeba dbát na to, aby dítě nebylo zbytečně přetěžované do něj vkládanou zodpovědností, ta by měla být vždy úměrná jeho věku.

Poslední **liberální** styl se vyznačuje slabým vedením i řízením, ponechává dítěti přílišnou volnost. Děti obvykle nemají pravidla a neznají hranice svého jednání.

Pokud už rodič nějaké požadavky vysloví, obvykle je nekontroluje. Rodiče pak často své chování zdůvodňují tím, že je třeba dětem poskytovat dostatečný prostor (s nímž však děti neumí nakládat) pro jejich osobnostní rozvoj. Postavení vychovatele jako kamaráda představuje problém, jelikož děti potřebují, aby je vychovávali rodiče, nikoliv kamarádi. Brejlová upozorňuje, že: „... rodiči-kamarádovi se sice dobře říká řada věcí, ale těžko se pak staví na autoritě, bývá obtížné prosazovat tolik zdůrazňované hranice, protože dítě je pojímá značně volně.“

1.3 Poruchy základních funkcí a rodičovské role

Z hlediska plnění výše popsaných funkcí rozlišujeme rodiny – funkční, problémové, dysfunkční a afunkční (Dunovský, 1999, s. 106-109):

a) Funkční

Jak už název napovídá, ve funkční rodině je zajištěn správný vývoj dítěte. Neshledáváme zde tedy problém z hlediska plnění výše zmíněných funkcí.

b) Problémové

V problémové rodině se setkáváme se závažnějšími poruchami některých nebo všech funkcí. Tato skutečnost však vážněji neohrožuje vývoj dítěte. V tomto případě je důležité, že rodina problémy dokáže vlastními silami vyřešit, popřípadě kompenzovat za případné jednorázové či krátkodobé pomoci zvenčí.

c) Dysfunkční

Rodinu, ve které se vyskytují již vážné poruchy některých nebo všech funkcí, označujeme jako dysfunkční. Jsou to již poruchy bezprostředně ohrožující nebo poškozující rodinu jako celek a zvláště správný vývoj dítěte. Tyto dysfunkce však rodina již není schopna sama odstranit, na místě je sanace rodiny.

d) Afunkční

V rodině afunkční nabyly poruchy funkcí už tak velkého rázu, že dítěti závažným způsobem škodí a dokonce jej mohou ohrožovat i na životě. Sanace je bezpředmětná.

Jediné možné řešení spočívá ve vzetí dítěte z rodiny původní a jeho umístění do rodiny náhradní.

V rámci socializačně-výchovné funkce pak můžeme dále klasifikovat následující poruchy rodičovství nebo také **poruchy rodičovské role**. Ty lze podle Dunovského (1999, s. 104-105) v podstatě rozlišit na základě toho, zda se rodiče mohou či nemohou, chtějí či nechtějí, dovedou či nedovedou o své dítě postarat. Výslednicí všech těchto forem poruch je nedostatečná, žádná nebo škodlivá péče o dítě, kterou lze označit jako zanedbávání dítěte jak v oblasti somatické, tak psychické (CAN). Nyní se na tyto poruchy zaměříme podrobněji – tak jak je definuje výše uvedený Dunovský:

a) Rodiče se o dítě nemohou starat

Jedná se o situace, kdy se rodiče o děti nemohou postarat, i když chtějí, a to z důvodu nepříznivých přírodních nebo společenských podmínek, jako jsou např. přírodní katastrofy, války, hladomor apod. Dále může být výchova a starost o potomky ztížena v důsledku nemoci, invalidity či úmrtí rodičů. V neposlední řadě také špatný zdravotní stav samotného dítěte (nemůže žít doma), zabraňuje rodiči náležitě se o něj postarat.

b) Rodiče se neumějí starat o dítě

Neznalosti v péči o dítě spojujeme buďto s dosud mladými a nezralými rodiči, dále s rodiči, kteří se nedokázali vyrovnat se zvláštními situacemi, jako je mimomanželské narození dítěte, handicapované dítě či dítě přijaté do náhradní rodiny, anebo s rodiči, kteří nejsou schopni přijmout základní společenské normy (děti děti). Částečně do této kategorie můžeme zařadit i rozvádějící se manžele, jelikož nevědí, jak se v nastalé situaci co nejlépe o dítě postarat. Stále častěji však jejich spor přechází do fáze, kdy se o něj starat nechtějí, ba co hůř – ubližují mu a používají ho jako nástroj pro svou nenávist a odpor k druhému rodiči.

c) Rodiče se nechtějí starat o dítě

Takoví rodiče se vyznačují malým až nedostatečným, někdy dokonce hostilním zájmem o své děti. Neposkytují jim potřebou péči, v některých případech je dokonce opouštějí. Bohužel dávají přednost jiným hodnotám než vlastním dětem. Příčiny zde spatřujeme v nejrůznějších poruchách osobnosti rodičů.

1.4 Rodina a socializace

Mezi nejdůležitější socializační činitel patří zcela jasně a nepochybně rodina, neboť socializace jedince začíná zpravidla v rodinném prostředí. Dítě se zde poprvé shledává s láskou a přijetím ze strany svých blízkých (zejména rodičů), kteří ho postupně připravují do praktického života. Mucha dodává, že vytváření vazeb ke konkrétním jedincům je jedním z důležitých mezníků socializace. Na základě primárního vztahu, který vzniká obvykle mezi matkou a dítětem, se později začínají rozvíjet složité procesy sociálního učení. Autor upozorňuje na rané dětství, kdy záleží na tom, aby nebyla promarněna příležitost vytvořit pevný, stabilní a citově blízký vztah alespoň s jedním dalším lidským jedincem. Pokud si však děti takové vazby nevytvoří nebo je ztratí, následky se mohou promítnout v dalším průběhu jejich života. Takové případy nepříznivého vývoje dítěte označujeme termínem psychická deprivace v dětství, kterou se u nás nejvíce zabýval Zdeněk Matějček. Dále si je třeba dle Muchy uvědomit, že dítě je od samého počátku aktivním činitelem procesu socializace, tedy, že jen pasivně nepřijímá podněty ze svého blízkého okolí, jenž na něj určitou měrou působí (Mucha, 2004, s. 146-147).

Čáp s Marešem upozorňuje na fakt, že socializace neprobíhá vždy hladce a jednoduše. Je to velmi složitý proces s možnostmi příznivého i nepříznivého vývoje, někdy až patologického. Rodina tedy může socializaci dítěte nejen podporovat, ale také ji ztěžovat či vážně narušovat. V některých případech dokonce dochází ke zneužívání a týrání dětí. Výchova tak může vést místo k porozumění a spolupráci k agresivitě a hostilitě, popřípadě k delikvenci. Socializace dítěte tak nemusí nutně zajišťovat rozvoj jeho osobnosti, ba naopak v určitých prostředích na jedince působících se bohužel setkáváme s potlačováním jeho individuality, samostatnosti či tvořivosti (Čáp, Mareš, 2001, s. 55).

Nyní si vysvětleme samotný termín socializace. Co si pod ní vlastně představit? Kraus (2015, s. 48-49) vysvětluje termín socializace následovně: „*Podstata procesu socializace spočívá v postupné přeměně člověka jako biologické bytosti v bytost společenskou, v postupném začleňování se do života dané společnosti, v procesu učení se v dané společnosti žít. V průběhu tohoto procesu si člověk osvojuje specificky lidské formy chování, jazyk, poznatky, normy tedy kulturu dané společnosti.*“ Podobně socializaci definují Čáp a Mareš (2001, s. 55): „*Socializace*

zahrnuje osvojení lidských forem chování, zejména chování ve styku s lidmi, osvojení jazyka, velkého množství poznatků, hodnot společnosti, její kultury. V socializaci se formují poznávací procesy i emoce, celá osobnost. To vše probíhá od raného dětství v rodině, ve škole i dále v různých společenských skupinách a institucích po celý život.“

Z uvedeného dále vyplývá, že socializace představuje celoživotní proces, který nemůžeme spojovat jen a pouze s rodinným prostředím, přestože je tím prvním základním stavebním kamenem. Čáp s Marešem (2001, s. 57) zdůrazňují, že důležité jsou také vztahy s druhými lidmi, s nimiž jedinec postupně přichází do styku a následná společná činnost, díky které se učí spolupráci, toleranci, komunikaci. S osvojením určitých forem chování souvisí přejímání sociálních rolí jakožto očekávaného způsobu chování člověka v daném společenském prostředí.

Důležitou úlohu v socializaci mají **mechanismy sociálního učení**. K těm nejdůležitějším řadíme – napodobování, učení sociálním posilováním, identifikací a observační učení (Čáp a Mareš, 2001, s. 192-195):

Napodobování probíhá zejména od raného dětství, kdy si dítě začíná osvojovat nejrůznější formy chování včetně chování ve vztahu k druhým lidem. Často nevědomě napodobuje své rodiče, sourozence a jiné osoby z nejbližšího okolí. Autor upozorňuje, že právě napodobováním získává sympatie nebo antipatie k různým činnostem, přejímá kooperativní nebo agresivní způsob chování, a že napodobování může sehrát svoji roli i při vzniku alkoholismu a jiných drogových závislostí.

V rámci **učení sociálním posilováním** rodiče chválí a odměňují dítě za chování, které odpovídá normám a zvyklostem rodiny, sociální skupiny (k níž patří), společnosti. Nežádoucí chování je trestáno. Zde autor opět upozorňuje na fakt, že rodiče a jiní vychovatelé odměny a tresty obvykle přeceňují. Výzkumy přitom nasvědčují tomu, že již v průběhu předškolního věku napodobování získává převahu nad sociálním posilováním!

Identifikaci chápeme jako vývojově vyšší formu napodobování. Je to záměrné úsilí o převzetí způsobu chování modelu, se kterým se jedinec identifikuje, a ke kterému má silný emoční vztah. Identifikace se v tomto případě neomezuje jen na vnější formy chování modelu (způsob oblékání apod.), přejímají se i jeho cíle, hodnoty. V životě člověka nepůsobí jen pozitivní modely, ale i modely negativní, odstrašující.

Zvláštní formou je pak identifikace založená na strachu, závislosti a obdivu (např. s krutým otcem, vedoucím delikventní party), kdy je agresivní model chápán jako vtělení ideálu mužnosti a síly.

Další formou sociálního učení je **observační (zástupné) učení**. Není vždy nutné, aby samotné dítě bylo přímo potrestáno či odměněno, stačí, když pozoruje případy, kdy byl odměněn či potrestán za podobné chování někdo jiný. Sociální učení se také často zkoumá v souvislosti s agresivním chováním dětí.

Šulová (2004, s. 98) dodává, že v rodině dochází nejen k observaci chování, ale též k procvičování tohoto chování a k jeho korekci. „*Možnost postupné korekce chování a identifikace s modelem, který chování koriguje, vytváří ideální základ k přechodu od regulace chování zvenčí k autoregulaci.*“

1.5 Rodina a morální vývoj

Někteří autoři spojují rozvoj chování a průběh socializace s morálkou. Šulová se v tomto směru domnívá, že již raná interakce dítěte s rodiči, tvoří nejpodstatnější stavební kámen pro vývoj svědomí, chápání morálně etických principů, jejich přijetí a integraci do vlastních životních postojů (Šulová, 2004, s. 97).

Morálním vývojem se zabývali především dva významní autoři, a to Piaget a Kohlberg. Piaget rozlišuje dvě stádia vývoje morálky – od egocentrického stádia heteronomní morálky k morálce autonomní, kdy se už dítě neřídí tlakem dospělých autorit, ale kdy je jeho usuzování a konání výsledkem vlastních morálních principů. Šulová v tomto ohledu podtrhuje velký význam rodičů. Svým hodnocením dětského chování totiž poskytují první model pohledu na sebe sama zvnějšku. Jsou pro děti regulátorem chování a zároveň by měly být modelem chování žádoucího. V rovinách různých aktivit (společné činnosti, četba) pak formují hodnoty dítěte, jeho postoje či způsoby řešení konfliktů. V neposlední řadě mu pomáhají rozlišovat roviny chápání dobrého a špatného (Šulová, 2004, s. 101-102).

Na Piagetovu koncepci navazuje Kohlberg, který rozlišuje **tři stádia morálního vývoje** (Čáp a Mareš, 2001, s. 340-341):

1) Předkonvenční – dítě se normy učí a osvojuje si je. Dodržuje je pod tlakem odměn a trestů.

2) Konvenční – dítě si normy postupně zvnitřňuje. Přizpůsobuje se tlaku výchovy a řídí se tím, co se od něj očekává.

3) Postkonvenční – jedinec si normy již osvojil (zvnitřnil). Chápe jejich význam a je přesvědčen o jejich správnosti, zároveň je ochoten se jimi beze zbytku řídit.

Na dosažení konkrétního stupně morálního vývoje má opět vliv styl rodičovské výchovy, vztah k dítěti, stejně tak vliv intelektu, vrstevníků, médií. V ideálním případě by pak měl jedinec dospět do posledního neboli postkonvenčního stádia. Kraus (2014, s. 85) však podotýká, že značná část lidí v průběhu svého života tohoto stádia ani nedosáhne.

2 Rizikové chování

Podle Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR (MŠMT) a jeho Národní strategie primární prevence rizikového chování mládeže na léta 2013-2018 pojem rizikové chování představuje: „...rozmanité formy chování, které mají negativní dopady na zdraví, sociální nebo psychologické fungování jedince anebo ohrožují jeho sociální okolí.“ (MŠMT, 2013, online) Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování pak ještě připojuje dovětek, že toto ohrožení může být buď reálné, nebo předpokládané (Širůčková, 2015a, s. 161).

Rizikové chování (RCH) představuje značně heteronomní kategorii různých typů chování, které se pohybují na škále od extrémních projevů chování běžného (adrenalinové sporty) až po projevy chování na hranici patologie, kdy už např. hovoříme o abúzu návykových látek (Širůčková, 2015a, s. 161). Dále je ono riziko v případě rizikového chování neuvědomované či popírané. Je nutné ho však odlišit od riskujícího chování, které je charakterizováno plným vědomím rizika (Širůčková, 2015a, s. 163). Dalším rozličným termínem je pojem děti v riziku. Vojtová označuje děti v riziku za děti, které se na své cestě k dospělosti setkávají s mnohými riziky jak osobnostní povahy, tak s riziky ze svého sociálního okolí (rodina, vrstevníci, škola, média). Výsledkem je socializace probíhající rizikově nebo situace, kdy je dokonce blokována (Vojtová, 2008, s. 38). Koncept dětí v riziku odpovídá třetí kapitole práce, která se zaměřuje na konkrétní faktory z prostředí rodiny, jež se značnou měrou podílí na rozvoji rizikového chování.

V odborné literatuře (psychologické, pedagogické, etopedické) se také setkáváme i s jinými termíny, jako je např. problémové chování, disociální, delikventní či antisociální a asociální chování. Dolejš (2014, s. 24) v tomto ohledu vnímá pojem rizikové chování jako zastřešující, který „...obsahuje jak vykřikování během vyučovací hodiny (problémové), tak i krádeže a šikanu (delikventní). Na jednom konci tohoto pojmu stojí lhaní, podvádění (asociální), uprostřed se nachází vandalismus (antisociální) a na opačném pólu fyzické ubližování (antisociální).“

Jaké jevy tedy konkrétně řadíme mezi rizikové? MŠMT (2013, online), v jehož působnosti je prevence tohoto chování, vymezuje ve své strategii následující formy rizikového chování:

- **interpersonální agresivní chování** (agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimedii, násilí, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie),
- **delikventní chování** ve vztahu k hmotným statkům (vandalismus, krádeže, sprejerství a další trestné činy a přečiny),
- **záškoláctví** a neplnění školních povinností,
- **závislostní chování** (užívání všech návykových látek, netolismus, gambling),
- **rizikové sportovní aktivity,**
- **rizikové chování v dopravě,**
- **spektrum poruch příjmu potravy,**
- **negativní působení sekt,**
- **sexuální rizikové chování.**

Podíváme-li se na výčet rizikových jevů, napadne nás, proč neužíváme souhrnného označení sociálně patologické jevy? MŠMT se uchýlilo k tomuto označení z rozumných důvodů. Vysvětlení podává Bělík a Hoferková (2016, s. 13). Jedním z důvodů je podle nich jakási stigmatizace, kterou by nálepka sociálně patologické jevy představovala. Označení rizikové chování není tak normativně laděné a postrádá onu patologizaci, proto je ve školství v oblasti primární prevence vhodné užívat tohoto přívlastku.

Dalším důvodem je fakt, že spoustu forem rizikového chování ani nemůžeme označit za sociálně patologické, navíc: „*Samotný pojem vychází z psychologického pohledu na problematiku a označuje chování, jímž jedinec či skupina ohrožuje sám sebe, ale zároveň může ohrožovat společnost.*“ (Bělík, Hoferková, 2016, s. 13) V rámci sociální patologie nás však jednatel jako individuum nezajímá. Svůj pohled zaměřujeme především na společnost. Zpravidla, pak pod pojmem sociální patologie podle Krause (2015a, s. 20) chápeme zásadní, závažná porušení norem (taktéž na rozdíl od termínu sociální deviace). V tomto ohledu zdůrazňují Moravcová, Podaná a Buriánek (2015, s. 47), že pod rizikové chování spadají především ty aktivity dětí, které zákon přímo neporušují (záškoláctví). „*Jedná se zejména o nekonformní jednání, které se vyznačuje negativním vybočováním z norem a porušováním zavedených společenských, školních a jiných pravidel.*“

Někteří autoři (Moravcová, Podaná a Buriánek) ovšem nezahrnují do rizikového chování výše uvedené delikventní chování. Chápu ho spíše jako jakýsi předstupeň před samotnou delikvencí, což odpovídá konceptu rizikového chování objevujícího se v určitém věkovém období jedince, které je chápáno do jisté míry jako přirozené, z něhož dříve nebo později jedinec vyroste a bude vést řádný občanský život.

Současně však tito autoři připouští, že ne vždy musí rizikové chování probíhat před delikvencí, často se podle nich odehrává současně s ní (Moravcová, Podaná a Buriánek, 2015, s. 47).

Rizikovým chováním se zabývají různé vědní obory, mimo zmiňovaných také medicína (viz negativní důsledky na zdraví). Jedná se tedy o fenomén multidisciplinární.

2.1 Syndrom rizikového chování

Uvedenou problematikou se v sedmdesátých letech minulého století významně zabýval psycholog a profesor Richard Jessor, který je známý pro svou teorii problémového chování, na jejímž podkladě později definoval i tzv. syndrom problémového chování. Jessor (in Sobotková, 2014, s. 43) chápe problémové chování jako chování, které je společností považováno za problém, zdroj obav a je nepřijatelné vzhledem k jejím uznávaným normám. Syndrom problémového chování podle Jessora vysvětluje Širůčková (2015b, s. 51): „*Člověk, který se chová rizikově jedním způsobem, má tendenci chovat se rizikově i v dalších oblastech. Jedná se o jistou propojenost jednotlivých projevů rizikového chování, která má formu životního stylu. Nejčastěji se tímto způsobem propojují konzumace alkoholu, kouření cigaret, užívání marihuany, delikventní jednání a předčasné zahájení pohlavního života.*“

Později tak Světová zdravotnická organizace (WHO) stanovila syndrom rizikového chování v dospívání. Právě období dospívání (10-19 let) je rizikovému chování vlastní. Považuje se za součást jedincova vývoje, které by mělo samo s věkem postupně odeznít. Ve většině případů také nebývá překročena hranice trestného činu. (Hamanová a Csémy, 2014, s. 32). Rizikové chování je považováno za jeden z atributů dospívání jednak proto, že velká část dospívajících (nepatologické

populace) má s tímto chováním nějakou konkrétní zkušenost, a jednak proto, že se míra tohoto chování v období adolescence zvyšuje (Širůčková, 2015b, s. 52). Souvisí to právě s charakterem tohoto vývojového období, kdy dochází k poměrně rychlým biologickým, psychickým a společenským změnám.

Jessor dále zjistil, že tento způsob chování pomáhá dospívajícímu řešit jeho aktuální situaci, v níž se nachází, řešit a uspokojovat jeho problémy a potřeby, anebo mu nahrazuje něco důležitého, co ve svém životě postrádá (Hamanová a Csémy, 2014, s. 33). Jedná se tedy o jakousi copingovou strategii, která však pro dospívajícího, ale i společnost může představovat závažné důsledky.

Je otázkou, jak hodnotit závažnost rizikového chování a jeho význam nejen v konkrétním vývojovém období, ale i co se týče trvalých důsledků pro život. Například Lesem a kol. dokládají, že pravděpodobnost užívání návykových látek v dospělosti je téměř dvojnásobná u těch jedinců, kteří již v adolescenci užívali marihuanu (Širůčková, 2015b, s. 53).

2.2 Rizikové a protektivní faktory

Za rizikové faktory možno pokládat všechny ty, které zvyšují pravděpodobnost výskytu rizikového chování. Za protektivní (ochranné) naopak všechny ty, které snižují riziko uchýlení se k tomuto negativnímu způsobu jednání. Přítomnost samotného rizikového faktoru však nemusí vždy nutně znamenat rozvoj rizikového chování a stejně tak přítomnost protektivního faktoru nemusí jedince od tohoto chování ochránit. Na to také upozorňují Charvát a Nevoralová (2015, s. 58).

Při stanovení těchto faktorů vlastně vycházíme z Jessorova předpokladu, že problémové chování je výslednicí interakce osobnosti člověka s prostředím, ve kterém žije. Na tomto předpokladu pak rozčlenil faktory do pěti systémů: biologického, sociálního a vnímaného prostředí, osobnostního systému a systému chování, přičemž nejsilnější vliv na rozvoj rizikového chování připisuje Jessor společně se svými kolegy (Donovan, Costa) právě sociálnímu prostředí (Širůčková, 2015b, s. 55).

Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování dělí faktory podílející se na rozvoji či potlačení tohoto chování do následujících pěti oblastí (Charvát a Nevoralová, 2015, s. 60-61):

a) Individuální oblast: RF – poruchy emocionality, impulzivita, úzkostnost, deficit v oblasti sociálních dovedností, agrese, nízké sebevědomí, negativní životní události a traumatické zážitky a další. **Protektivní faktory (PF)** – emocionální stabilita, rozvoj sociálních dovedností, pozitivní vztah k sobě, odolnost vůči zátěži, dovednosti zaměřené na řešení problémů.

b) Rodina: RF – viz kapitola Rodina jako činitel rizikového chování. **PF** – pozitivní pouto mezi rodiči a dítětem, emocionální podpora, jasná pravidla a hranice, rodičovská kontrola a důslednost.

c) Vrstevníci: RF - vrstevnický tlak, členství ve skupině s pozitivním postojem k rizikovému chování, vyřazení z vrstevnické skupiny. **PF** - dobrá vrstevnická skupina s přiměřenými zájmy a aktivitami, dobrá interpersonální komunikace, dostatek přátel, vzájemná podpora.

d) Škola: RF - školní selhávání, nezdravé školní klima, zaměření na výkon, odborná nepřipravenost pedagogů, agresivní chování třídě. **PF** - zdravé školní klima, dobré vztahy s učiteli, včasná, systematická a efektivní primární prevence, pozitivní hodnocení, participace žáků a rodičů.

e) Komunita: RF - rozvoj užívání drog, alkoholu, gamblingu, vysoká kriminalita, nedostatečná nabídka volnočasových aktivit, ztráta ekonomických a vzdělávacích příležitostí. **PF** - komunita vytváří sociální a ekonomické příležitosti, sponzoruje aktivity pro děti a mládež, provádí evaluaci stavu rizikového chování.

f) Oblast společnosti a životního prostředí: RF - malá podpora vzdělávání, nedostatek financí na preventivní aktivity, převaha represivních opatření, nadřazené politické zájmy. **PF** - finanční podpora preventivních programů a vzdělávání, funkční a vyvážený systém zákonů a sankcí, převládající pozitivní hodnoty.

V rámci **prevence** se pak v současné době podle Hamanové a Csémyho (2014, s. 43) volá po změně pohledu od zaměření se na negativní jevy a odstrašování od nich k posílení faktorů protektivních, které mohou významně zmírnit vliv faktorů rizikových.

První subjekt z hlediska preventivního působení na dítě představuje rodina. Obecně vzato tou nejlepší prevencí v **rodině** je láskyplný přístup a péče ze strany rodičů, a to už od narození dítěte. Dítě by mělo mít nastavené jasné mantinely, kam až se svým chováním může zajít. Mělo by znát co je dobré a co špatné. Na druhou stranu by mu rodiče měli poskytnout dostatečný prostor pro jeho seberealizaci. Druhý subjekt představuje **škola**, která pak už jen navazuje na předešlé působení rodiny. Prevence na školách se především opírá o dokumenty Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Jedná se o Národní strategii primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013-2018 a Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže.

Miovský v tomto ohledu upozorňuje na fakt, že období školního vzdělávání má velmi významný vliv na formování osobnosti mladých lidí. Vše, co se v tomto období nepodaří, se pak už jen velmi těžko napravuje v dospělosti (Pilař, Budinská a Holická, 2015, s. 103). Proto je třeba začít s efektivní primární prevencí co nejdříve.

2.3 Charakteristika vybraných jevů rizikového chování

Nyní se podíváme blíže na některé konkrétní rizikové jevy. Základní charakteristiku a možný výskyt v české populaci na základě řady výzkumů (ISR3-3; ESPAD; výzkum RCH v Olomouci – Skopal, Dolejš, Suchá) si uvedeme u interpersonálního agresivního chování a delikventního chování, záškoláctví a neplnění školních povinností, závislostního chování a sexuálního rizikového chování.

Interpersonální agresivní chování

„Agresivita a násilné chování jsou výslednicí kombinace dědičnosti a vlivu prostředí, tedy obecně učení.“ (Janský, 2014, s. 59) Agresivita je rys osobnosti, tendence chovat se určitým způsobem. Agrese představuje úmyslné jednání s cílem někomu ublížit. Rozlišujeme autoagresivní chování a agresi ve vztahu k hmotným věcem. Agrese je známá reakce na frustraci, tedy na situaci, kdy ve vhodné míře a po dosti dlouhou dobu nemůžeme dostatečně uspokojit všechny naše potřeby, z čehož vyplývá možná existence agrese jako např. důsledek deprivace (dlouhodobá frustrace) a subdeprivace (slabší forma deprivace).

Dolejš, Skopal a Suchá (2014, s. 53-61) zjistili, že s postupujícím věkem u žáků narůstá agresivita. S fyzickou agresivitou se za posledních 30 dní setkalo 12 % žáků a s verbální agresivitou dokonce 18 % žáků. Fyzická a verbální agresivita dosahuje vyšších hodnot spíše u chlapců než u dívek a projevuje se antisociálním chováním. Souvisí také se sníženou mírou sebekontroly a vyššími hodnotami ve faktoru impulzivita.

V rámci školního prostředí se často setkáváme s pojmem šikana. „*Šikana je opakované a záměrné psychické a fyzické ubližování (ponižování, týrání) zaměřené na jedince či skupinu žáků, kteří se těmto útokům nemohou či nedokáží účinně bránit. Cílem takového chování je ponížení, ublížení či týrání.*“ V dnešní elektronické době také dochází k tzv. kyberšikaně, nemálo závažné. Nejrozsáhlejší výzkum šikany na českých školách realizoval Kolář s Havlínovou v roce 2011. Ti došli k závěru, že celkem 41 % základních škol se do té doby setkalo se šikanou (Čáp, 2014, s. 151).

Delikventní chování

Kriminální chování dětí a mladistvých označujeme jako delikvenci. Podle odborníků termín delikvence nevede k takové stigmatizaci, jako by vedlo užívání termínu kriminalita dětí a mladistvých. Tento pojem označuje takové deviantní jednání, které porušuje nejen sociální, ale také zákonné normy (Čírtková, 2014, s. 176).

Čírtková rozlišuje mezi agresory s raným startem a s pozdním startem. Raný start agrese je vnímán jako rizikový faktor především z hlediska možnosti nápravy. Je to také spojeno s faktem, že na spolupráci s rodinou provinilce se nelze příliš spoléhat. U pozdních agresorů došlo k prožití nekonfliktního dětství. K delikvenci se teprve uchylují v pubertě a po ní. Násilné chování pak často bývá spojeno s konflikty mezi rodiči a k následnému přilnutí k nějaké z rizikových part.

Na základě výsledků prevalence delikventního chování výzkumu ISRD-3 realizovaného v roce 2013 u českých žáků ve věku 13-15 let byla celoživotní prevalence delikvence nejvyšší u nelegálního stahování z internetu (59 %), u krádeží v obchodě (13 %) a u vandalismu (11 %). Poměrně rozšířené je také nošení zbraně (10 %), účast na skupinové bitce a graffiti (oboje 9 %) a krádeže bez použití násilí (8 %). Celkově alespoň jeden delikventní čin spáchalo 38 % dětí, přičemž největší nárůst delikventního chování zaznamenáváme okolo 14. věku života. V porovnání

s předchozím výzkumem ISRD-2 pak zjišťujeme, že rozdíly mezi jednotlivými pohlavími se v podstatě vyrovnávají (Moravcová, Podaná, Buriánek, 2015, s. 30-38).

Záškoláctví a neplnění školních povinností

Dle Metodického doporučení k primární prevenci rizikového chování je za záškoláctví považována neomluvená absence žáka základní (střední) školy v době vyučování. Jedná se o přestupek vůči školnímu řádu a školskému zákonu, kdy žák úmyslně zanedbává školní docházku. Záškoláctví bývá většinou provázáno ještě s dalšími rizikovými jevy, jako je zneužívání návykových látek, gambling, dětská kriminalita, prostituce apod. Ve zvýšené míře se nejvíce vyskytuje na druhém stupni základní škol a následně graduje ve věku středoškolského studia (MŠMT, 2010, online).

Existují různé formy a příčiny záškoláctví. Dítě jím může reagovat na problém buďto ve škole nebo v rodině či může jeho zanedbávání docházky souviset s odporem vůči škole, vlivem vrstevníků a touhou po dobrodružství. Stejně tak v případě rodičů uvažujeme o těch, kteří své děti do školy posílají a těch, kterým je školní docházka lhostejná a sami ji dítěti omlouvají. Alarmující je, že čím dříve se dítě dopouští tohoto chování, tím více u něj můžeme předpokládat brzký start jiné z forem rizikového chování.

Dle výzkumu ISRD-3 se jedna třetina (35 %) českých žáků ve věku 13-15 let přiznala k chození za školu. K tomuto počínu však neměli nějaký výraznější důvod. Podle výsledků výzkumu ISRD-3 a ISRD-2 pak lze konstatovat, že většina záškoláctví probíhá skrytě, tedy že je kryta právoplatnou omluvenkou od rodičů. Z dat už ale bohužel nelze zjistit, do jaké míry ho rodiče vědomě umožňují a zpětně legitimizují (Moravcová, Podaná a Buriánek, 2015, s. 101).

Závislostní chování

Základním kritériem závislosti dle MKN 10 je neodolatelné bažení a tendence drogu brát. Dalším kritériem je selhání ovládnutí ve vztahu k návykové látce (NL), zvyšování tolerance a dávek k dosažení potřebného efektu. Dále je to pokračování i přes značně patrné negativní účinky konzumace. Užívání návykových látek navíc doprovází odvykací stav a psychotické poruchy (Kabiček, 2014, s. 52).

V případě konceptu rizikového chování rozlišujeme dle MŠMT (2010, online) konzumaci NL na: **experimentální** užívání, **rekreační** – související s životním stylem mladých lidí (zábavy, diskotéky), **problémové** – pravidelné, dlouhodobé, způsobující negativní důsledky v oblasti zdravotní, sociální a ekonomické a **závislé** užívání – představující pro uživatele již velmi závažné důsledky.

Největší nebezpečí užívání návykových látek v dětském věku a v období dospívání představuje fakt, že čím dříve dítě drogu užije a toto chování opakuje, tím rychleji se u něj rozvine závislost. Dle studia literatury je navíc možné předpokládat budoucí toleranci dítěte i k jiným drogám a následnou stupňovitost v jeho chování (např. konzumace marihuany zvyšuje pravděpodobnost užití tvrdší drogy v budoucnosti).

Biochemické studie bohužel potvrzují dlouhodobé a nevratné změny vyvíjejícího se mozku vlivem návykových látek. Jejich dlouhodobé užívání přináší v rámci vývoje organismu odklon od zdravého vývojového směřování také v oblasti vzdělávání, interpersonálních vztahů či smysluplných zájmů (Kabíček, 2014, s. 73).

Dle Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD 2015) je v oblasti užívání návykových látek u žáků do 16 let nejvíce zastoupena konzumace alkoholu a kouření cigaret: 95,8 % studentů někdy v životě ochutnalo alkohol, za pravidelné konzumenty pak můžeme přibližně považovat 42,5 % z nich. Dále 66 % studentů někdy v životě kouřilo cigarety, denní kuřáky představuje 15,3 % chlapců a 17,5 % dívek. V případě nelegálních drog by na prvním místě byla zejména zkušenost s marihuanou. Alespoň jednu zkušenost s užitím nelegálních drog v životě uvedlo 37,5 % respondentů, z toho se pak v 36,8 % jednalo o užití konopných látek. Užití jiné nelegální drogy uvedlo 7 % respondentů. Relativně rozšířené mezi studenty byly léky se sedativním účinkem a čichání rozpouštědel. Dalšími nejčastěji užívanými nelegálními drogami byly LSD, halucinogenní houby a extáze. Studie také přinesla informace ohledně průměrného věku první zkušenosti s návykovou látkou: 12 let pro alkohol a cigarety a 15 let pro konopné látky. Co se týče pohlaví, podstatný rozdíl zaznamenáváme u konopných látek, a to u chlapců. Ve srovnání s ostatními evropskými státy pak české děti dominují na prvních příčkách (Csémy, Chromynová, Mravčík, 2016, s. 3-6).

Nejčastějším prostředím, kde se dítě poprvé dostává do styku s alkoholem a cigaretami je ve většině případů rodina. Jedná se zejména o kouření a pití před dětmi. Konzumace alkoholu je navíc vnímána jako přirozená součást různých oslav. Za rodiči jako vzor následují sourozenci a prostředí vrstevníků (Miovský, Trapková, Miovská, 2003, s. 311-312).

Sexuální rizikové chování

Za rizikové sexuální chování pokládáme předčasný začátek pohlavního života (před věkem zákonným, tj. před 15. rokem života), vysokou frekvenci pohlavních styků, náhodné známosti, promiskuitu (časté střídání partnerů), prostituční chování, nechráněný pohlavní styk a s ohledem na charakter dnešní doby bychom sem mohli zařadit i sexting neboli zaslání zpráv s erotickým obsahem (Jonášová, 2012, online).

Sexuální život v dospívání sebou přináší určitá rizika: nechtěná těhotenství, pohlavně přenosná onemocnění a s nimi spojené další problémy jako potraty, neplodnost či psychické problémy (Hamanová, 2014, s. 245).

Problémem dále je, že dospívající jsou vzhledem k jejich biologickému vývoji mnohem více ohroženi pohlavními chorobami než starší věkové skupiny. U dospívajících dívek totiž ještě není pohlavní ústrojí zcela vyvinuto, a je tedy více náchylné k nákaze nějakým druhem infekce, než je tomu u dospělých žen, jejichž tělo se proti průniku nemoci dokáže účinněji bránit. Předčasný začátek pohlavního života tedy může mít vliv také na reprodukční zdraví ženy (Hamanová, 2014, s. 243).

Sexuální rizikové chování, stejně tak jako ostatní formy RCH, se mohou vyskytovat současně i s dalšími rizikovými jevy. Zajímavé zjištění přinesla v roce 2011 Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách. Ta informuje o relativně vysokém počtu těch (16%), kteří v důsledku konzumace alkoholu měli nechráněný pohlavní styk a těch (14%), kteří zažili určitou sexuální zkušenost, jež později litovali (Csémy a Chromynová, 2012, s. 11).

3 Rodina jako činitel rizikového chování

Prostředí, ve kterém se nacházíme, má na formování naší osobnosti zásadní vliv. Řadíme ho k vnějším činitelům stejně jako školu, vrstevníky, lokální prostředí a média. Vyjma těchto činitelů vedou k rizikovému chování, potažmo sociálním deviacím činitelé vnitřní – vrozené. Svou pozornost však na následujících stránkách budeme věnovat pouze prostředí rodinnému.

To, že rodinné prostředí patří mezi významné činitele v oblasti vývoje a socializace jedince, už víme. Kraus v této souvislosti hovoří o tzv. sociální dědičnosti, kdy si jedinec přenáší do svého dalšího života to, co „nasál“ v rodině původní. Takto spontánně ovlivňující prostředí může působit v zásadě pozitivně ve smyslu dodržování společensky žádoucích norem nebo negativně v rozporu s těmito normami. Vlivem nežádoucích podnětů tak může dojít k tomu, že se výsledné jednání bude odchylovat od obecně uznávaných norem. V tomto případě hoříme o desocializaci. Ta probíhá především v rodinách nefunkčních a dysfunkčních, nemusí však jít přímo o přítomnost patologického jednání (Kraus, 2015b, s. 48-50). To zjistíme na následujících stránkách.

V následujících podkapitolách se zaměříme na tyto konkrétní činitele rodinného prostředí, kteří mohou vést ke vzniku rizikového chování dítěte – rozvod rodičů, nepřítomnost rodičovské postavy v rodině, nový životní partner, uplatňování disciplíny v rodině, ekonomické postavení rodiny, čas strávený s dětmi, způsob řešení konfliktů, rodič – anomální osobnost. Rozkrytím těchto témat navíc odhalíme další faktory též podílející se na RCH. Bude to zaneprázdněnost rodičů, nedostatek lásky z jejich strany, kvalita dohledu nad dítětem, zanedbávání, týraní až zneužívání dítěte, hodnotový systém rodiny a její celkový životní styl. Se všemi těmito jevy se můžeme v rodině, která by měla představovat to nejoptimálnější prostředí pro správný vývoj dětí, bohužel setkat.

3.1 Rozvod rodičů

Rozvod rodičů představuje v dnešní době poněkud častý jev. Tomu přispívá legislativa a všeobecná zvyšující se tolerance vůči rozvedeným manželským párům. Na ženy již není nahlíženo skrz prsty, jako tomu bylo v minulosti, a také nejsou na

svých mužích tak ekonomicky závislé. Ovšemže žena po rozvodu trpí značným nedostatkem finančních prostředků a rozvod se do její ekonomické situace zřetelně promítne, ale není již zcela závislá na muži jakožto jediném živiteli rodiny. Taktéž legislativa v podobě vyživovací povinnosti zajišťuje ženě a dítěti finanční pomoc. Všeobecně je zde snaha rozvést partnery po jejich vzájemné dohodě, neboť ti, kdo rozvodem rodičů trpí nejvíce, jsou především děti, a to je potřeba si uvědomit.

V našem prostředí se rozvodové problematice věnoval převážně Zdeněk Dytrych. Ten také upozorňuje na fakt, že nejrůznějšími formami rozpadu rodiny (rozchodem či rozvodem rodičů) je ohrožen správný vývoj osobnosti dítěte v kterémkoliv věku. Tedy, že neexistuje věk, ve kterém by dítě rozvratem rodičů netrpělo. Reakce na takový rozvat však může být odlišná vzhledem k období vývoje osobnosti a také vzhledem k pohlaví dítěte (Dytrych, 1999, s. 210). Dytrych píše, že poněkud naivní může být představa o tom, že např. tříleté dítě ještě neví, co je to rozvod, nerozumí věcem kolem něho, a že brzy bude zase vše v pořádku.: *„Dítě opravdu nerozumí tomu, co je to rozvod, ale velice přesně a se zvláštní vnímavostí chápe více, než se rodiče domnívají – napjatou atmosféru v rodině, agresivitu a hostilitu rodičů vůči sobě navzájem, častý pláč matky nebo zlobu otce. Všechno toto chování rodičů ohrožuje totiž jeho základní potřeby – potřeby bezpečí a jistoty.“* (1995, s. 152) Takové vystavení psychické zátěži je pak podle Dytrycha nebezpečné v tom smyslu, že její důsledky nemusí být rozpoznány včas. Nejedná se totiž jen o bezprostřední změny v chování, ale o takové mechanismy, které se mohou projevat až v období puberty či dokonce až na začátku dospělosti. Příkladem může být brzký vstup nevěsty do manželství, jejíž matka se sama vdávala ve velmi mladém věku – často na hranici zletilosti. Bylo by také chybou domnívat se, že samotným rozvodem veškeré nepříjemnosti končí. Ve většině manželství totiž i nadále pokračuje atmosféra plná napětí a stresu v podobě nekonečných soudních řízení o určení styku s dítětem, soudních sporů o výživné či o majetek apod. (Dytrych, 1999, s. 210).

Důležité je si uvědomit, že: *„Všechny stresové situace, kterým je dítě v průběhu rodinného rozvratu a rozvodu rodičů vystaveno, mohou vést nejen k poruchám vývoje osobnosti, ke vzniku různých psychopatologických obrazů, ale také, zvláště u chlapců, k antisociálnímu chování.“* (Dytrych, 1999, s. 212) Dytrych tedy spatřuje jistý rozdíl mezi pohlavím. Děvčata na rozdíl od chlapců se spíše stáhnou do sebe, začnou být plačtivá a depresivní. Chlapci reagují na situaci rebelantským chováním,

kdy se na sebe snaží upoutat co největší pozornost a chovat se silácky. Takové chování ovšem může později přerůst v chování asociální, které je spojeno s různými partami, užíváním drog a hraním hazardních her. Bez rozdílu pohlaví se často zhoršuje i školní výkonnost, za což je dítě rodiči následně trestáno. Takové trestání ale může vyústit v negativní postoj dítěte vůči škole. Za faktory těchto problémů bychom pak mohli souhrnně označit: emoční klima v rodině; minimum pozornosti věnované dítěti z důvodu přílišného zaujetí vlastním subjektivním neštěstím (což může vyústit až v zanedbávání); nucení dítěte opustit lidi, které má rádo; nucení ke lhaní a přetvařování; nečekaná ztráta lásky ze strany jednoho z rodičů ve smyslu: tatínek nás zklamal, nestojí o nás (Dytrych, 1995, s. 153-155).

Ovšem ani rozvod rodičů nemusí být jednoznačně negativní, ba dokonce může představovat jisté řešení velice nepříznivé rodinné situace. Dítě je totiž také a možná mnohem intenzivněji ohroženo v rodině, kdy rodiče doposud o rozvod nepožádali, a kde jsou hádky, násilí a nepřátelský postoj rodičů vůči sobě navzájem trvale na denním pořádku.

3.2 Nepřítomnost rodičovské postavy v rodině

Pokud jeden z rodičů v rodině chybí, nemusí to být vždy způsobeno jen rozvodem či rozchodem rodičů, ale také úmrtím otce nebo matky nebo situací, kdy není znám otec dítěte. Případně bychom mohli hovořit i o rodiči, který je odsouzený k dlouhodobému výkonu trestu odnětí svobody či rodiči, který je z pracovních důvodů odloučen od rodiny na delší čas.

Jak už víme, rodinné prostředí silně ovlivňuje osobnost dítěte. Ta je podle Matějčka a Lagmeiera závislá na ustavičném těsném soužití všech členů rodiny. Pokud některý z těchto členů chybí, dochází snadno k ohrožení deprivací, neboť nelze vždy tohoto člena rodiny nahradit a zastoupit roli, kterou měl plnit vůči dítěti a celé jeho rodině. Doba, kdy k takovému vypadnutí jedné složky došlo (od narození, poději, přechodně, trvale) a příčina pak určují další podmínky deprivace i případných přidružených konfliktů (Matějček, Langmeier, 2011, s. 140).

Role matky je velice důležitá převážně v raném vývoji dítěte, neboť právě ona mu v prvních dnech a letech dodává pocit lásky, bezpečí a uspokojuje jeho potřeby.

Dochází zde k prvním intenzivnějším citovým podnětům a kontaktům, prostřednictvím nichž si dítě postupně utváří vztah k lidem a k okolnímu světu. Role otce jako určitého vzoru chování a autority nabývá na významu o něco později. O tom se zmiňují i Matějček a Langmeier, když píší, že dítě vyrůstající bez otce postrádá důležitý vzor mužnosti, který je především pro starší chlapce regulátorem jejich chování. Ti totiž zpravidla trpí nedostatkem autority, kázně a pořádku, který otec za normálních podmínek v rodině ztělesňuje (Matějček, Langmeier, 2011, s. 144). Pro děti obojího pohlaví je pak důležité vidět, jak by se tatínek měl chovat k mamince a jak by se rodiče k sobě měli chovat navzájem. Tento faktor má podle mého názoru zcela zásadní vliv v budoucnosti při volbě životního partnera a následném chování k němu, na způsobu komunikace s druhým, vnímání jeho hodnoty a v neposlední řadě i na způsob projevení svých citů. V návaznosti na chlapce vyrůstající bez otce narážíme podle Krause na problém přefeminizovaného školství, neboť se tak chlapec prakticky neustále vyskytuje v prostředí žen a chybí mu adekvátní mužský vzor. Tady číhá možné nebezpečí v podobě vzoru jednání prezentovaného médií, podle něhož se mužnost rovná síle a agresivitě a s nímž by se chlapec mohl v konečném důsledku identifikovat (Kraus, 2014, s. 144).

Podle Matouška a Kroftové (2003, s. 40) mají děti vychovávané jedním z rodičů horší výsledky ve škole, více zdravotních a psychických problémů a také více střetů se zákonem. *„Přítomnost otce v rodině soudobý výzkum jasně ukazuje jako faktor, který brání delikvenci syna. Chlapci žijící ve společné domácnosti s vlastním otcem mají významně menší sklon přestupovat meze zákona než chlapci žijící bez otce či s nevlastním otcem.“* Stejně tak výzkum ISRD-3 z roku 2013 realizovaný v českém prostředí ukazuje vztah mezi neúplností rodiny a faktorem delikvence (Moravcová, Podaná a Buriánek, 2015, s. 79). Matějček a Langmeier upozorňují ještě na další negativní vliv nepřítomnosti otce, a to na nedostatek času, který zaneprázdněné matce na dítě zbývá z důvodu starosti o rodinu. Ochabuje i její zájem o ně. To je pak odkázáno více samo na sebe, začíná se toulat a snadno se tak dostane na scestí (Matějček a Langmeier, 2011, s. 144).

Samotná fyzická přítomnost otce ale také nemusí jednoznačně zaručovat zdravý vývoj dítěte. Na to poukazuje Sobotková. Otec se totiž může zapojovat do procesu socializace dítěte v různé míře. Sobotková zdůrazňuje, že někdy jsou to právě matky, které na sebe přebírají veškerou zodpovědnost za vedení domácnosti a výchovu dětí,

např. v případě pracovní vyčerpání otce, jeho závislosti na alkoholu apod. (Sobotková, 2007, s. 175). Zvláště, jedná-li se o rodiče asociální, porušující meze zákona a dobré mravy, je otázka zajištění řádné výchovy a správného vzoru chování na pochybách. Děti se totiž identifikují s jednáním rodiče, jemuž jsou od mala vystaveni.

3.3 Nový životní partner – doplněná rodina

S ukončením manželství či soužití může dále souviset nový životní partner, který do rodiny přijde (připomeňme také nové sourozence, prarodiče a ostatní příbuzenstvo). Matějček označuje takovou rodinu za doplněnou. Přijetí nového partnera záleží na mnoha okolnostech včetně věku dítěte. Obecně bychom mohli říci, že snáz nového partnera přijímají mladší děti, které jsou ještě lehce ovlivnitelné a děti starší, které již dokážou pochopit složitost celé situace a vcítit se do role matky. To dokládá Matějček a Dytrych a následně o celé této problematice pojednávají: „...*největší obtíže v přijetí nového matčina partnera mají děti v tzv. středním školním věku, což jest od osmi či devíti let přibližně do dvanácti či do třinácti. Kritickým obdobím tedy není tedy až puberta, jak se dosud běžně soudí.*“ Podstatou všeho je hluboce zakořeněný vztah k vlastnímu otci, který vznikl od nejranějšího vývoje dítěte. Vztah k nově přichozímu členu rodiny ale nevzniká takto spontánně (zpravidla se tak děje na přání matky) a nasedá na už předem vybudované vztahy a postoje. Přijmout však do intimity rodinného soužití někoho nového není pro dítě jen otázkou povrchního přizpůsobení se dané situaci, nýbrž otázkou jeho identity. Pro dítě je velmi stresující projevovat lásku k někomu ke komu ji ani necítí, stejně tak jako pocit nedostatku pozornosti ze strany matky zaslepené prožívajícím štěstím. Pokud nedostatkem pozornosti opravdu trpí, může se uchýlit k jejímu získání poněkud nečekaným způsobem – dítě zlobí, chová se provokativně, neučí se, objevují se domácí krádeže či jiné poruchy chování a mohou se vyskytnout i neurotické poruchy, např. únik do nemoci (Matějček, Dytrych, 1999, s. 82-87).

Nového partnera si ale nehledá jen maminka, nýbrž i tatínek. Pokud se tak stane, pak už vůbec dítěti uhasíná jiskřička poslední naděje, že se tatínek třeba jednou vrátí. Navíc nejen doma, ale i u otce se teď musí stýkat s novými lidmi, mít je rádo, tolerovat je a dokonce je poslouchat. Jedná se také o velmi složitou situaci týkající se

otázky sladování výchovy dvou rozvedených rodičů, kteří již spolu trvale nežijí. Může se zde objevovat snaha získat si dítě na svoji stranu, vše mu dovolit či koupit, a to na rozdíl od druhého rodiče, který se snaží své dítě výchovně usměrňovat.

Sobotková pohlíží na nevlastní či doplněné rodiny i z jiného úhlu pohledu. Podle ní děti z nevlastních rodin nemáme vidět jednostranně jen jako oběti, ale uznat také pozitiva nové rodinné konstelace, jimiž je možnost vidět své rodiče šťastnější, učení se modelu mnohočetných rolí a učení se přizpůsobivosti (Sobotková, 2007, s. 186).

3.4 Uplatňování disciplíny v rodině

Dalším faktorem vedoucím ke vzniku rizikového chování je způsob, jakým je v rodině uplatňována disciplína. Ohrožené jsou především děti z rodin, v nichž je disciplína uplatňována netečně, nedostatečně, nekonzistentně (nejasně stanovené mantinely, nejasná zpětná rodičovská vazba), anebo příliš tvrdě.

Nejprve se zaměříme na situaci, kdy se rodiče málo starají o vytvoření zábran v chování svých dětí. Magazín zdraví v tomto ohledu publikoval článek o nedostatečné disciplíně, ta znamená říct ano a potom říct ne. Dovolit a zakázat, takže dítě nikdy neví, co přijde. Takové dítě má o sobě dost špatnou představu a je si jen mlhavě vědomo své vlastní identity, soustavně tak napodobuje ostatní v naději, že si tím potvrdí svoji vlastní totožnost. Důležité ve výchově je jasné definování toho, co je dobré a co špatné, tedy toho, co je dítěti dovoleno a co zakázáno. Bez disciplíny dojde zcela jistě k problémům s rozvojem osobnosti. Platí to hlavně pro rodiče nevědomé v otázkách výchovy, kteří se bojí poranit city svých dětí tím, že jim něco zakážou a pro rodiče, jejichž výchovný styl není jednotný – maminka to zakáže, ale tatínek to povolí (Prameny zdraví, 2012, online). V takových případech bude vlastně negativní chování posilováno a dítě bude jednat účelově.

Matoušek a Kroftová zase upozorňují na neuvědomělé rodičovské povzbuzování do delikventního chování. V takových rodinách si rodič prostřednictvím dítěte uspokojuje svoje mimovědomé přání a to tak, že dítě nenápadně povzbuzuje k chování, jež mu naoko zakazuje nebo schvaluje. Dítě se ovšem identifikuje nejen s chováním rodiče, ale také s jeho skrytějšími přáními. Ty může rodič dávat najevo svojí nedůsledností, opomenutím a ještě hůř tolerancí. Výsledkem jsou mezery

v superegu, tedy ve svědomí dítěte, kdy to, co by mělo být zakázané, považuje za dovolené (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 44).

„Také příliš tvrdá disciplína zahrnující agresivní chování rodiče k dítěti je častější v rodinách, v nichž se děti chovají delikventně. Dítě se v takové rodině učí agresivitě jako dovolenému způsobu chování. Časté a drastické tělesné tresty jsou vždycky málo účinné, dítě se rodiči vnitřně vzdaluje, předstírá, lže a manipuluje, aby se tvrdému trestu vyhnulo. Tím jsou paradoxně posilovány způsoby chování, kterým má výchova bránit.“ (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 44)

S otázkou uplatňování disciplíny souvisí přístupy ve výchově zastávajícími rodiči. Kraus (2008, s. 83) rozlišuje **nevhodné styly výchovy** na:

- liberální (dítěti je vše dovoleno),
- hýčkájící (dítě je rozmazlováno),
- perfekcionistický (rodiče dítě do všech detailů usměrňují),
- hypochondrizující (rodina projevu o dítě nepřiměřené obavy),
- autoritativní (dítě musí plnit strohé příkazy),
- tvrdý (použití fyzického násilí).

Nakonec je třeba připomenout, že s disciplínou v rodině a jednotlivými výchovnými styly souvisí mnoho faktorů. V první řadě zmíníme rodinu, ze které rodič pochází a jeho dětství. Zkušenosti, jež si z této doby odnáší, se mohou promítnout do jeho budoucího života – nově založené rodiny. Za další faktory je třeba zmínit také samotnou osobnost rodiče, jeho temperament, autoritu, inteligenci, vzdělání, zkušenosti či životní styl. Nakonec uvedeme lásku, protože bez lásky to nejde. Láska však neznamená dítěti vše povolit. Kolikrát jsme po výchovném zásahu rodičů slyšeli, že to s námi myslí dobře. Zdeněk Matějček to hezky vystihuje, když říká, že: *“ I v trestu musí být vyjádřen osobní vztah k dítěti. Musí vědět, že je máme rádi. Musí prožít pocit osvobození a smíření, na který by se pak dále mohlo výchovně navázat. “* A ještě jednu starou pedagogickou zkušenost – dobře může potrestat dítě jenom ten, kdo je má rád (Matějček, 1968, s. 29-37).

3.5 Ekonomické postavení rodiny

Nejprve je třeba upozornit na termín zanedbávání. Zanedbaností podle Matějčka chápeme následky nedostatku výchovy v prostředí socioekonomicky nízké úrovně. *„Zanedbávané dítě vyrůstá obvykle v jednoduchém, primitivním prostředí, s nedostatečnou hygienou, bez vhodných vzorů vyspělého chování. Nechodí řádně do školy a nemá ve svém prostředí příležitost rozvinout svůj psychický potenciál. V takovéto zanedbanosti se pak hledal původ “mravní zpustlosti“, vyššího výskytu kriminality apod. v nejnižších (z hlediska socioekonomického) vrstvách společnosti. Jak ovšem ukazuje dnešní bádání i společenská praxe, je situace složitější, neboť této klasické zanedbanosti v posledních desetiletích v celém civilizovaném světě podstatně ubylo. Zdrojem neblahých sociálních jevů se stává spíše prostředí ekonomicky zajištěné, ba blahobytné, hygienicky vzorné, poskytující dokonalou příležitost k rozvoji duševních schopností svým členům.“* Jedná se o všechny ty rodiče, jež jsou natolik pracovně a psychicky vyčerpáni, že jejich zájem o dítě postupně upadá. Smyslových a intelektových podnětů se sice dítěti zpravidla dostává dostatečně, citově však může i vážně strádat a být tedy zanedbáváno (Matějček, 1995, s. 87-92).

Matoušek tento trend vysvětluje z pohledu slábnoucího vlivu rodiny na děti a skrytými vážnými vnitřními konflikty na první pohled dobře fungující rodiny (Matoušek, 19997, s. 110-111).

Dále se v takových rodinách objevuje tzv. zpeněžování dětství. Jelikož rodiče nemají na děti dostatečný čas, snaží se jim dodatečně peněžně vše vynahradiť v podobě různých dáreků nebo neúměrně vysokým kapesným. To však může přispívat k jejich rozmazlenosti, lakomosti či neznalosti hodnoty peněz a jejich účelovému zacházení s nimi.

Špatná socioekonomická situace rodiny může být tedy jedním z činitelů vedoucím k zanedbávání dítěte. Je však zapotřebí připomenout, že ne vždy k tomu přímo vede. Někdy se jen rodina musí trochu více uskromnit na úkor dáreků, kvalitnějšího oblečení, školních výletů apod. Z tohoto důvodu se pak dítě může setkat s nepřijetím a posměšky ze strany spolužáků, v nejhorším případě se šikanou, a to jako oběť anebo agresor. Dle výzkumu ISRD-3 se ukazuje, že čím více se žáci hodnotí jako odlišní od ostatních ve smyslu posouzení příjmu rodičů, tím vyšší je riziko delikvence (Moravcová, Podaná a Buriánek, 2015, s. 77). Obecně řekněme, že výše

popsané skutečnosti mohou vést ke kompenzaci toho, co dětem v jejich životě schází.

Zde připomeňme, co vše má vliv na zmiňované postavení rodičů – dobrovolná či nedobrovolná zaměstnanost, nízké příjmy rodiny, ale také dosažené vzdělání, původní orientační rodina, počet dětí, životní těžkosti. Jinými slovy se jedná o situaci způsobenou vlastním přičiněním či vnějšími vlivy. Pokud jsou rodiče dobrovolně nezaměstnaní a žijí jen ze sociálních dávek, dá se u nich předpokládat nižší morální vyspělost, menší konformita, jinak nastavený hodnotový systém, což opět v konečném důsledku působí na celkovou osobnost dítěte. Ovšem Bláha připomíná, že i ti, jež jsou chudí nezaviněně, ocitají se najednou na stejné sociální úrovni s těmi, kteří zchudli zaviněně a tím se dostávají do nebezpečného sousedství s mravní zkázou. To je ještě více nebezpečné pro děti, poněvadž jsou s tímto jevem seznamovány předčasně a nemají proti němu v sobě vybudované dostatečné množství obranných mechanismů. Špatné morální vlastnosti ale nehledejme jen u chudých, i u bohatých vládne skepticizmus, nenasytná žízeň po materiálních hodnotách, nedostatek morálky a svědomitosti (Bláha, 1948, s. 207-209).

Matějček také upozorňuje na fakt, že nízká ekonomická a společenská úroveň rodin je kombinována s jinými nepříznivými okolnostmi, jako je alkoholismus, stále častěji i drogová závislost, promiskuitní sexuální vztahy apod. (Matějček, 1995, s. 91).

V neposlední řadě je nedostatek financí důsledkem poklesu porodnosti, s čímž souvisí riziková výchova jedináčka. Taktéž však můžeme uvažovat o nedostatku finančních prostředků na antikoncepční přípravky a naopak zvýšené porodnosti v této vrstvě společnosti a následném prohloubení finanční tísně.

3.6 Čas strávený s dětmi

Množství času stráveného s dětmi ovlivňuje jednak zájem o ně, jednak zaneprázdněnost rodičů. *„Nejvíce rodičovského času a pozornosti děti vyžadují v raném věku, to znamená od narození přibližně do tří let. Takto malé děti potřebují přítomnost svých nejbližších pečovateli nejen z důvodu své prozatímní nemohoucnosti, ale především také pro vytváření stabilní vztahové vazby, tzv. attachmentu, česky přilnutí. Tato prvotní vazba může mít ráz bezpečného, jistého*

připoutání, ale také může být pro dítě poškozující, to když je nejistá nebo ambivalentní. Její kvalita má v každém případě tendenci přetrvávat až do dospělosti a spoluutvářet zásadním způsobem dispozici člověka pro všechny jeho další významné životní dráhy.“ (Labusová, 2015, online)

Matoušek a Kroftová dodávají, že studie delikventně jednajících mladistvých založené na popisu jejich rodinného prostředí ukazují toto prostředí jako chladné s minimem zájmu o děti. V takových rodinách je pravděpodobnější, že se u dítěte vyvine nejistá vazba k rodiči, potažmo ke světu dospělých. Jedná se o vazbu vyhybavou (rodiče se cítí nároky dětí přetížení) a dezorganizovanou v důsledku agresivního odmítání dítěte, těžkého tělesného trestání až sexuálního zneužívání (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 45).

Co se týká zaneprázdněnosti rodičů, ta bohužel v dnešní hektické době narůstá a tak ubývá chvil, kdy se rodina schází pohromadě. Rodiče jsou vytíženi zejména pracovně a dále především starostí o domácnost, na děti jim tak nezbývá tolik času, kolik by chtěli. Většina z nich si tuto skutečnost ani neuvědomuje. Myslí si, že pro své děti dělají maximum (aby byly zajištěné a měly se dobře). Navíc si manželé vedle společného života vytvářejí ještě svůj další, vázaný na jejich záliby a koníčky. Dochází tak k dezintegraci a atomizaci rodinného prostředí popsaného v první kapitole. Rodič je v podstatě v rodině formálně přítomen, ale i přesto dítěti jeho přítomnost schází. Může citově strádat a být (jak už jsme se výše dočetli) zanedbáváno.

Výzkumu životního stylu současné české rodiny se v našem prostředí věnoval např. Kraus. Výsledky ukazují, že celkový životní styl rodiny je poznamenán především konzumností, 20% rodin uvádělo jako dominující volnočasovou aktivitu návštěvu nákupních center (Kraus, Jedličková in Kraus a kol., 2015b, s. 116). To souvisí se změnami v celkové životní hodnotové orientaci populace. Čím dál více získávají převahu hodnoty materiálního charakteru nad duchovními. Podíl na tom ovšem má výrazný průnik médií do života rodiny (Kraus a kol., 2015b, s. 116).

Krupicová (in Kraus, 2015b, s. 116) v rámci volného času sledovala faktor úplnosti/neúplnosti rodiny. Rodiči, který je doma na všechno sám, zbývá na dítě daleko méně času. Naopak členové úplné rodiny spolu tráví v přepočtu mnohem více volného času denně během týdne (o tři hodiny) i během víkendu (o víc jak jednu

hodinu). Aktivity volného času (zájmové, domácí práce) jsou zde rozděleny rovnoměrně mezi oba rodiče, kdežto v neúplné rodině vykonává tyto činnosti zpravidla matka (otec). Z tohoto důvodu se dítěti nemůže věnovat dostatečně.

Klesá také kvalita **rodičovského dohledu**, který ovšem nemusí přímo souviset jen se zaneprázdněností samotných rodičů. Podle Matouška a Kroftové je kvalita jejich dohledu dalším parametrem, který má prokazatelnou souvislost s delikventním chováním dítěte. Míni tím míru, do jaké je rodič informován o tom, co jeho dítě dělá ve volném čase – s kým se stýká, kam chodí, kdy se vrátí domů, popřípadě v jakém stavu apod. (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 44-45).

Dále výsledky výzkumu SAHA realizovaného v českém prostředí v letech 2003/4 ukazují na antisociální chování v důsledku kvality rodičovského dohledu a zájmu o dítě. Respondenti nejčastěji uváděli, že jejich rodiče o ně projevují nejnižší zájem, nejméně kontrolují jejich školní prospěch, způsob trávení volného času a nejméně jim též projevovali svou náklonnost (Sobotková, 2014, s. 101).

Podle Moravcové, Podané a Buriánka (2015, s. 75) má rodičovská výchova důležitý význam v procesu formování sebekontroly. Podstatné v tomto ohledu je, aby rodiče na dítě dohlíželi a v případě jeho antisociálního chování vhodně zareagovali. Správná rodičovská výchova tak významně posiluje sebekontrolu jedince.

Pokud dětem chybí pevné rodinné zázemí, není divu, že si zábavu a pozornost hledají jinde. Bohužel někdy až za hranicí normy přijatelného chování. Navíc by rodina měla dítě naučit, jak správně využívat volného času. Roli zde nepochybně hraje jeho kvalita nebo také smysluplnost. Jistě nepodměnné je trávení společného odpoledne u televize namísto hraní společenských her, učení dětí lásce k přírodě apod. Způsob, jakým rodina využívá volný čas je v přímé koleraci s jejich celkovým životním stylem a nastaveným hodnotovým systémem, který ovšem opět nemá vliv jen na tento fakt. Životní styl a hodnoty rodiny se tak promítají do otázky celkové výchovy dětí, jejich osobnosti jakožto i jejich životních cílů.

3.7 Způsob řešení konfliktů

Matoušek a Kroftová potvrzují, že negativní vliv na děti má jednoznačně rodinné prostředí, kde je mezi rodiči mnoho otevřených konfliktů. Takové děti pak mají větší

sklon ke kriminálnímu chování. Dále upozorňují, že z podobného prostředí má dítě tendenci co nejčastěji a nejdříve utíkat, a co hůř – učí se zde konfrontačnímu způsobu řešení těžkostí (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 48). Ano, jak už jsme řekli, rodiče pro nás představují vzory určitého jednání, proto by děti měly vidět, jak by se jejich rodiče měli k sobě navzájem chovat, a to platí i v otázce řešení vzniklých konfliktů. Přestože způsob jakým řešíme naše problémy, záleží částečně též na naší celkové osobnosti, temperamentu, psychice, vyzrálosti, zkušenostech apod., měli bychom se vždy snažit vytvořit dětem klidné rodinné prostředí.

Ne málo významný je pak přístup, jakým rodiče řeší problémy, se kterými přijdou samy děti. Pokud jde o konflikt mezi rodiči a dětmi, působí zde podle Bláhy (1948, s. 212) více než hmotné nesnáze otázka citového postoje rodičů k dětem, otázka důvěry k rodičům, pořádku, přísnosti a spravedlivosti, úcty a vážnosti, nemoci a nervozity rodičů...

Pokud mají především dospívající pocit, že mohou svobodně vyjadřovat svoje názory, a že je rodiče vyslyší, konflikty pak podle Macka (2004, s. 344) nemají takový negativní dopad.

Sobotková (2014 s. 98) píše, že čím konfliktně hlubší jsou vztahy dospívajícího k rodičům, tím snáze dochází k vlastní emancipaci od nich. Dospívající se vyznačují odmítáním autority rodičů, jejich postojů a názorů, mnohdy kritizují jejich nedostatky. Mají však jistotu vztahu s nimi a vědomí možnosti návratu. Jestliže však vztah s rodiči je špatný, je pravděpodobné, že bude dospívající vytvářet více vztahů s vrstevníky, kteří opět, jak už bylo několikrát řečeno, můžou představovat živnou půdu pro rizikové chování.

3.8 Rodič – anomální osobnost

Jednoznačně negativním vzorem jednání je rodič, který se chová delikventně, nadměrně pije, bere drogy, je často nezaměstnaný nebo má projevy sociální nepřizpůsobivosti. Z tohoto důvodu není schopný plnit dále dostatečně uspokojivě rodičovskou roli. Dále se jedná o jedince s poruchou osobnosti, emočně chladné osoby apod. Děti z tohoto rodinného prostředí bývají nejen citově, ale komplexně

deprivované, zanedbávané a někdy i týrané (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 45; Vágnerová, 2012, online).

Pokud se jedná o alkoholismus a návykové látky, Tichá zdůrazňuje, že první obětí závislého jedince je jeho rodina, který o ni v důsledku své závislosti postupně přestává projevat zájem. Dochází tak k narušení partnerských, rodičovských vztahů a k narušení všech funkcí rodiny. V rámci biologicko-reprodukční funkce může alkohol způsobit jednak problémy s impotencí, jednak poškození plodu, pokud matka v průběhu těhotenství pije. Dále evidentní finanční investice do nákupu alkoholu představují problémy v oblasti ekonomické. Pokud je v hodnotovém žebříčku závislého alkohol na prvním místě, nezůstává dostatek finančních prostředků pro zajištění domácnosti a základních potřeb rodiny, a to v první řadě dětí. Zabezpečení výživy je tak v rodině s alkoholikem na nedostačující úrovni. Velmi výrazně pak alkoholismem trpí výchovně-socializační funkce. *„Možné problémy v správání dětí rodičov závislých na alkohole môžu byť často interpretované jako pretrvávajúce, nie jako primerané obranné reakcie. Zvýšená agresivita, ktorú niekedy u nich pozorujeme, môže byť výsledkom napodobovania správania rodiča – alkoholika. Rodič nie je prijateľným modelom a pokiaľ sa s ním dieťa identifikuje, jeho správanie bude zdrojom mnohých sociálnych problémov.“* (Tichá, 2010, s. 409-412) Samostatnou kapitolou je přítomnost a schvalování alkoholu či jiné návykové látky jakožto modelu normálního chování. V souvislosti se socializační funkcí, pak Tichá odkazuje na Orosovou a Gajdošovou, které uvádějí jako významné rizikové faktory budoucí drogové závislosti dítěte nejasné rodinné normy, nízkou úroveň rodinné koheze, neefektivní kontrolu a možný přítomný konflikt v rodině. V neposlední řadě a jistě o to výrazněji dochází k narušení emocionální funkce rodiny (Tichá, 2010, s. 409-412). Dítě v rodině se závislým členem tak může trpět nedostatkem pozornosti a lásky nejenom ze strany závislého rodiče, ale i toho druhého, který může být velmi zaneprázdněn či psychicky vyčerpán v souvislosti s jednáním svého partnera.

Rizikové jsou rodiny, kde je alkohol nejenom na denním pořádku, ale také rodiny, kdy rodiče zaujmají vůči konzumaci alkoholu, cigaret a jiných návykových látek nekritický postoj. Právě rodina je častým místem, kdy dítě přichází do styku s alkoholickými nápoji poprvé a nemusí se nutně jednat o rodinu se závislým členem.

Na negativní důsledky situace, kdy dítě zažilo v rodině násilí či se dokonce stalo obětí, poukazuje Pitnerová (2010, s. 327-330). Dopad je značný a často devastující, děti zaostávají v rozvoji do 3 let života, projevuje se u nich strach, pocity viny a nedůvěra k ostatním lidem (i k těm nejbližším), mají problémy s rozpoznáváním správného a špatného chování, projevuje se u nich agresivní chování, mají problémy s autoritami a nevhodným chováním ve škole. V neposlední řadě u nich nalézáme zvýšené riziko sebevražd, útěků a riziko zneužívání návykových látek. Výzkum ISRD-3 také ukazuje shodu mezi fyzickým násilím a delikvencí (Moravcová, Podaná a Buriánek, 2015, s. 86). Děti se navíc v takových rodinách učí modelu agresivního chování jako dovolenému způsobu jednání, který praktikují ve vztahu k ostatním.

Další výzkum dokazuje, že až v 94 % případech se děti vyrůstající v domácnostech se skrytým domácím násilím, stávají také jeho svědky. Tyto děti pak trpí stejnými obtížemi jako osoby, které jsou přímo týrány. Navíc v rodinách, kde se otec chová násilně vůči matce, narůstá riziko možnosti páchání násilí na dětech samotných – až 40 % dětí se stává přímými oběťmi (Marvanová-Vágnerová, Vavroňová, 2008, s. 11).

O psychické deprivaci a subdeprivaci v důsledku nepřítomnosti jednoho z rodičů zde již byla řeč. Co když jsou ale všichni členové v rodině fyzicky přítomni, a i přesto dítěti schází dostatek rodičovské lásky a péče? Takový neuspokojivý vztah mezi rodiči a dítětem může být podle Matějčka a Langmeiera (2011, 157-162) důsledkem vnitřních psychologických zábran. Příčiny nedostatečného citového příklonu rozdělují do tří následujících kategorií:

a) Neschopnost navázat s dítětem citový vztah má často příčinu v emoční a charakterové nezralosti a nevyrovnanosti matky. Jedná se o rodiče, kteří byli často sami v dětství deprivováni. Takovým matkám pak chybí vřelost, něžnost v zacházení s dítětem i základní pochopení pro jeho potřeby. Zmíněné charakterové rysy navíc zpravidla překážejí i vzájemnému vztahu mezi rodiči samotnými, takže rodina není citově stmelená, schází tu teplo domova a intimita rodinného soužití.

b) Jinou kategorií představují duševní problémy neurotického nebo psychotického rázu. „Z hlediska deprivace jsou nejzávažnější depresivní stavy, při nichž se matka zcela odvrací od dítěte a nechává jeho projevy bez odezvy. Nebezpečné jsou

i patologicky nevyrovnané postoje rodičů, kteří kolísají mezi lhostejností a projevy nepřátelství a u nichž odmítání dítěte přechází až do krutosti.“

c) Opačným případem je situace matky, která zastává vůči dítěti sice kladný citový vztah, avšak bez schopnosti zásobit je podněty intelektuálního rázu. Žena i přes svůj pozitivní vztah, není schopna porozumět projevům svého dítěte a vhodně na ně reagovat. U větších dětí se postupně objevuje intelektuální a výchovná deprivace. Příkladem takové matky by byla matka slabomyslná, hluchoněmá nebo negramotná.

4 Výzkum vlivu rodiny na rizikové chování žáků ZŠ

S ohledem na výše popsanou problematiku přistoupíme nyní k výzkumu. Nejprve se seznámíme s jeho metodologickými východisky. Poté pomocí kazuistik pronikneme hlouběji do jednotlivých případů. Na závěr dle jednotlivých výzkumných otázek shrneme výsledky výzkumu.

4.1 Metodologická východiska

Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Výzkum si klade za cíl zmapovat a popsat prostředí rodiny dětí, u nichž se vyskytla některá z forem rizikového chování. Zajímá nás také, které konkrétní faktory v rodině k tomuto chování mohly přispět. Určíme si následující výzkumné otázky, které bude výzkum nadále sledovat:

- 1) Jak vypadá struktura rodiny dětí s RCH?
- 2) Jaká je sociálně ekonomická situace rodin dětí s RCH?
- 3) Jak vypadá kulturně sociální klima rodiny dětí s RCH?
- 4) Jaké je sociálně psychické klima v rodinách dětí s RCH?

Charakter výzkumu

Charakter výzkumu je kvalitativní za pomoci případové studie. Případová studie je jeden z přístupů tohoto druhu výzkumu. Výhodou **kvalitativního výzkumu** na rozdíl od kvantitativního, je podle Hendla (2016, s. 49): „...získání hloubkového popisu případů. Citlivě zohledňujeme působení kontextu, lokální situaci a podmínky. Kvalitativní výzkum poskytuje podrobné informace, proč se daný fenomén objevil.“

Případová studie se zaměřuje na podrobný popis jednoho nebo několika málo jedinců (případů), od kterých získáváme v procesu tvorby dat velké množství informací. Předpokládá se zachycení složitosti případu a popis vztahů v jejich celistvosti, na základě nichž můžeme lépe porozumět případům obdobným (Hendl, 2016, s. 102). Případem rozumíme objekt našeho výzkumného zájmu.

Výzkumný soubor

Tímto objektem respektive výzkumným souborem se stalo 5 dětí ve věku 12-16 z Dětského diagnostického ústavu (DDÚ) v Hradci Králové, které před umístěním navštěvovali svoji základní kmenovou školu a bydleli ve své rodině. Tito respondenti byli vybráni tzv. nepravděpodobnostní metodou výběru na základě **záměrného výběru**. Miovský (2006, s. 135) označuje za záměrný výběr: „...*takový postup, kdy cíleně vyhledáváme účastníky podle jejich určitých vlastností.*“ Tedy jedince ve věku 6-15 (16) let navštěvující základní školu, u nichž se vyskytla některá z forem rizikového chování, a kteří s účastí ve výzkumu souhlasili.

DDÚ je internátní výchovné zařízení, které z hlediska pedagogického a psychologického komplexně vyšetřuje děti ve věku od 3 let do ukončení povinné školní docházky (Ddu-hk, © 2010, online). Výsledná komplexní diagnostická zpráva z těchto vyšetření pak slouží jako podklad pro rozhodnutí soudu, do jakého závazného zařízení jedinec půjde. Děti jsou zde umístěovány na základě rozhodnutí soudu o ústavní nebo ochranné výchově či na základě předběžného opatření dle §1 odst. 2 zákona č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Děti zde mohou být ale také umístěny dobrovolně (smlouva s rodiči) v rámci preventivně výchovného opatření.

Metoda výzkumu

Jako metoda tvorby dat pro vytvoření případových studií dětí bylo použito interview a analýza dokumentů DDÚ (osobní list dítěte, jenž obsahuje osobní a sociální anamnézu, dále zprávu psychologa, vychovatele a třídního učitele). Konkrétně se jednalo o **polostrukturované interview**, pro které je podle Miovského (2006, s. 159) charakteristická určitá osnova otevřených otázek, jichž se držíme, ale zároveň určitá pružnost, takže se respondenta můžeme nadále doptávat a ověřovat si zjištěné informace. Tímto způsobem se snažíme získat dostatečnou odpověď na položenou otázku. Také pořadí otázek nemusí být závazné.

Sběr dat

Interview bylo s dětmi provedeno na podzim roku 2016 v době výkonu souvislé praxe v DDÚ v Hradci Králové. Velkou výhodou pro výzkum tedy byl již navázaný

důvěrnější kontakt s dětmi, a to za dobu 14 dnů, kdy jsem s nimi přišla do styku a pomáhala jim. Děti mě tak už znaly a nemusely se rozhovoru bát.

Na počátku našeho interview jsem je upozornila na fakt, že je vše v rámci zachování osobních údajů anonymní, a že si celý rozhovor budu nahrávat na záznamník, s čímž souhlasily. Každý rozhovor probíhal o samotě s dítětem ve společenské místnosti v době vyučování, tedy v dopoledních hodinách a trval přibližně 30 minut. Rozhovory byly pořízeny za jeden vyučovací den. Děti byly velmi přátelské a komunikativní. Na základě získané nahrávky jsem si následně zhotovila její přepis do elektronické podoby.

4.2 Případové studie

Případová studie č. 1

Chlapec, 13 let.

Příchod do DDÚ: 6. 6. 2016

Chlapec nastoupil do DDÚ na základě předběžného opatření soudu. Setrvání v rodině by mohlo vést k ještě závažnějšímu ohrožení jeho vývoje, proto soud rozhodl o předběžném opatření.

Diagnóza: nerespektování autorit, neplnění školních povinností, agresivní chování.

Osobní anamnéza:

Chlapec se vyznačuje nedostatkem respektu ke své matce a vůči pedagogům. Ve škole si neplnil své povinnosti a provokoval spolužáky. Aktuálně je vedeno trestní řízení z důvodu podezření, že chlapec sexuálně zneužil dívku narozenou roku 2011. Chlapec má tendence sklouzávat k verbálním provokacím, které občas přejdou do fyzické agrese (zejména, pokud není pod přímým dohledem dospělého). Nedokáže rozlišit hranici, co je hra a co už je provokace. Na výtku lépe reaguje ze strany muže než ženy. Na druhou stranu chlapec během celého pobytu nemá problémy s akceptací požadavků ze strany dospělých. Okamžitě plní požadavky, které mu dospělý sdělí. V případě výtky se omlouvá, snaží se o nápravu. Je-li požádán o pomoc, velice rád a ochotně se nabízí. Nutno podotknout, že toto často dělá pouze ze zjištěných důvodů.

Chlapec je nezralý, výchovně, emočně i z hlediska osvojení vhodných morálních norem. Je impulsivní, zaměřený na vlastní potřeby. Při zátěži je impulsivně agresivní, v interpersonálních konfliktech vznětlivý. Má tendence svalovat vinu na druhé. V kolektivu se snaží nevhodně prosadit otevřenými i skrytými provokacemi. Zároveň je v mnoha ohledech infantilní, vděčný za zájem a pozornost, bez volní vytrvalosti a motivace, u činnosti dlouho nevydrží. Intelekt je v dolním pásmu průměru.

Rodinná anamnéza:

Chlapec vyrůstá společně s oběma rodiči, kteří nejsou oddáni. Má také dva zletilé sourozence (24 a 25 let), kteří již žijí samostatně. Rodina dříve bydlela na samotě u lesa. Chlapec na toto období vzpomíná jako na dobu, kdy neměl skoro žádné kamarády, a to kvůli pověsti jeho otce, kterou v dané lokalitě měl. Zároveň dodává, že díky nedostatku sociálního kontaktu s okolím se ve větším počtu lidí cítí nejistě. Nedávno se však rodina přestěhovala do vesnice, kde vlastní mobilní dům a rodinný domek, a kde otce znají z dřívějších dob. Chlapec se zde proto už cítí lépe, má zde kamarády.

Otec je majitelem firmy, matka nepracuje z důvodu vážné nemoci. Chlapec sám přiznává, že je rozmazlený. Vše, co chce, mu otec nakonec koupí. Na nedostatek času tráveného s otcem, kvůli jeho případné pracovní vytíženosti, si nestěžuje. Spíše naopak, pokud otci řekne, že by s ním chtěl něco podniknout, otec brzy přijede domů. Stejně tomu je i v oblasti materiální. Chlapec si uvědomuje, že může mít to, co jiné děti nemají, v této souvislosti hlavně zmiňuje svou „crossku“ a čtyřkolku, které tvoří veškeré jeho záliby. V rámci trávení volného času vypráví o návštěvách obchodních domů, restaurací a jízd na čtyřkolce s otcem. Občas si zahrají deskovou hru, karty apod. nebo jedou někam na výlet. Matka ho dokonce naučila vyšívat. Dříve jezdili na společné dovolené k moři.

Otec chlapce trpí poruchou osobnosti. Byly u něj diagnostikovány paranoidní a histrionské rysy, emoční labilita a impulzivita. Ve vztazích tenduje k dominanci, prosazuje se manipulacemi, pasivním odporem, výjimečně impulsivním agresivním chováním. Matka je spíše submisivní, pasivní, má sklon k závislému chování. Problémy v rodině řeší zvýšenou konzumací alkoholu. Své výchovné snahy není schopná před otcem prosadit. Pokud synovi něco zakáže a zvýší na něj hlas, pak otec

zvýší hlas na ni a syna se zastane. Několikrát ji dokonce hrubě napadl, a to i před zrakem chlapce. Taktéž několikrát v rodině zasahovala policie a otec byl opakovaně vykázan. Rodiče mají mezi sebou dlouhodobé konflikty. Matka se od otce však není schopná odpoutat.

Chlapec nemá jasně nastavená pravidla, normy, hranice. Navíc ho otec v překračování hranic a pravidel jen podporuje, nevede ho k respektu k ostatním, ani k jeho matce. I co se týká plnění povinností – chlapec žádné nemá. Problémem pak je, že chlapec ve shodě s otcem matku nerespektuje a jedná vůči ní agresivně. Otec je pro něj identifikačním vzorem, jehož hodnoty a postoje si zvnitřňuje. Matka na situaci reaguje únikem do alkoholu a není tak pro chlapce dostatečnou výchovnou oporou. Chlapec přiznává, že má vůči otci respekt, ale ví, že by mu nikdy nic neudělal, tudíž si z toho, že se na něj rodiče zlobí, nic nedělal, jelikož věděl, že mu to stejně nakonec odpustí. Chlapec má rodiče, ale i sourozence velice rád. Podle jeho názoru se k němu chovají hezky a nic mu doma neschází. Po celou dobu pobytu byl velmi fixován na rodinu.

Případová studie č. 2

Chlapec, 14 let.

Příchod do DDÚ: 15. 9. 2016.

Pobyt chlapce v DDÚ se váže na soudem uložené výchovné opatření. V roce 2013 absolvoval pobyt ve Středisku výchovné péče Návrat v Hradci Králové, poté pobýval na internátní škole pro děti s poruchami chování, kde došlo ke zlepšení chlapcova chování, proto začal opět navštěvovat svou kmenovou školu v místě bydliště. Po návratu do rodiny v 8. třídě se však jeho chování opět zhoršilo.

Diagnóza: nerespektování autorit, záškoláctví, návykové látky.

Osobní anamnéza:

Chlapec má dlouhodobé výchovné problémy spočívající především v nerespektování autorit. Matku respektuje stále méně, je vůči ní vulgární, vznětlivý, nedodržuje návraty domů. Ve škole na sebe strhával pozornost, nerespektoval vyučující, byl drzý, lhal, neučil se a strhával k problémům i ostatní děti. Má 53 neomluvených hodin. Navázal se na partu problémových chlapců z okolí a s nimi tráví veškerý svůj

volný čas. Experimentoval s alkoholem a THC. Doma se objevily drobné krádeže (peníze, playstation).

Chlapcova osobnost se vyvíjí výrazně disharmonicky na podkladě ADHD a složitých životních podmínek. Je extravertovaný, hyperaktivní, ale také vnitřně nejistý. Nízkou sebedůvěru se však naučil kompenzovat snahou být v centru pozornosti za všech okolností. Přes to je však v individuálním kontaktu s dospělým vstřícný, otevřený, evidentně vděčný za zájem o svou osobu. Chlapec je v mnoha ohledech nezralý, citově deprivovaný a výchovně zanedbaný. Emočně je velmi nevyrovnaný, jedná často impulzivně podle svých okamžitých potřeb, má nízkou frustrační toleranci. Občas během pobytu, když byl v něčem nejistý nebo mu nebylo vyhověno, rozdrápával si své staré zranění na ruce. Dokáže manipulovat s ostatními, jedná účelově, ale zároveň je dobře ovlivnitelný okolím. Těžce nese pocit neúspěchu a kritiku vlastní osoby. Odmítá přijímat zodpovědnost za své chování. Má tendence svou vinu externalizovat. Chybí mu dlouhodobá vůle, není zvyklý na zátěž, je pohodlný, snadno se vzdává, nevyužívá svůj potenciál. Velmi těžce se přizpůsobuje autoritami daným pravidlům. Z počátku pobytu velmi neochotně přijímal autoritu ženy, zejména k mladším vychovatelkám se choval drze až vyzývavě. Intelektové schopnosti jsou v pásmu vyššího průměru.

Na druhou je šikovný, dokáže pomoci a zajímá ho sport. Jeho velkou zálibou je především lezení po skalách. Navíc si je schopen uvědomit svoje doposud nesprávné postoje a vzorce chování, tudíž zde spatřujeme možnou dispozici k schopnosti přijímat a respektovat dané společenské normy a hodnoty.

Rodinná anamnéza:

Chlapec žije s matkou a se svou mladší sestrou. Další zletilá sestra (22 let) již s nimi nebydlí. Chlapec má dále dva nevlastní bratry z otcovy strany. Rodiče spolu od roku 2011 nežijí, jsou rozvedeni. Příčinou rozvodu byla otcova nevěra. V roce 2012 byl chlapec svěřen do péče otce, avšak za rok se navrátil zpátky k matce. Důvodem tohoto počínu byl vzniklý konflikt mezi otcem a synem. Ten toužil po obnovení kontaktu a vztahu svých rodičů, navíc se teprve díky hádkám s otcem dozvěděl o jeho nevěře. Chlapec přiznává, že tehdy řekl otci něco, co se již nedalo vzít zpět. Od té doby o něj otec nejeví zájem, a to ani přes chlapcovu snahu ho kontaktovat.

Otec chlapce byl dříve odsouzen k ročnímu výkonu trestu odnětí svobody pro daňové úniky. Nyní oba rodiče pracují, mají stálé zaměstnání. Chlapec přes rozvod rodičů a žití s matkou nepocítuje nějaký významnější nedostatek financí, ani nedostatek pozornosti ze strany matky z důvodu její pracovní zaneprázdněnosti. V rámci materiálního vybavení mu doma nic neschází. Dříve jako rodina bydleli společně na vesnici, kam občas i dnes dojíždí za svými kamarády. Pokud zde dojde k náhodnému kontaktu s otcem, řeknou si jen „čau“. Nyní chlapec bydlí s matkou ve městě v bytě.

Matka u chlapce nemá žádnou autoritu. Období benevolence se střídá s obdobím, kdy na syna klade výraznější požadavky týkající se povinností a výraznějších výchovných mantinelů. Případné uložené tresty za chlapcovo chování mu však bývají brzo odpuštěny. Pokud ale udělá něco správně, pochválí ho. Matku chlapec popisuje v pozitivěch, uvědomuje si, že se ho snaží výchovně vést. Sděluje, že ji má rád, že je hodná, pomáhá mu a může s ní hovořit o věcech, o kterých dříve mluvit nemohli. Otce na rozdíl od matky popisuje jako nervního – našťve ho každá „pitomost“. Problémy s ním prý měl už dříve. Zároveň však přiznává, že i on na něj byl hodný, ale také výchovně důraznější a tato „chlapská“ ruka mu nyní schází. Ženy mu už začínají lézt na nervy, nepředstavují pro něj významnější autoritu. Se sourozenci má dobrý vztah.

Vztah rodičů v době před rozvodem popisuje jako kladný, vnímal je jako spokojený pár. V rámci společného soužití si nevšiml nějaké výraznější hádky, a pokud, tak ve velmi malé frekvenci. Ke konci rozvodu však již hádky byly častější.

Velmi citlivým tématem pro chlapce je nezáměr ze strany vlastního otce. Dříve s ním jezdil na ryby, na čundry, výlety apod. Je to pro něj velmi zraňující a touží po obnovení kontaktu s ním.

Případová studie č. 3

Dívka, 14 let.

Příchod do DDÚ: 22. 9. 2016

Dívka prochází pobytem v DDÚ již podruhé. Poprvé to bylo v srpnu roku 2013, kdy sem byla spolu se svými sourozenci umístěna na základě předběžného opatření soudu. Důvodem byl odchod matky na jeden večer z domu po konfliktu s manželem, který se k ní i ke svým dětem choval agresivně. Otec se následně obrátil na orgán

sociálně právní ochrany dětí s tím, že nemá dostatečné podmínky na to, aby se o děti postaral.

Nejprve byla dívka umístěna do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. To zaregistrovalo dívčiny výkyvy nálad, zkratkovité jednání (roztrhla učebnice, oblečení) a tendenci k sebepoškozování (chtěla se pořezat rozbitým zrcátkem a odůvodnila to tím, že se jí stýská po matce). V roce 2014 byla nad všemi nezletilými dětmi nařízena ústavní výchova v dětském domově, kde se však dívka chovala agresivně.

Diagnóza: nerespektování autorit, agresivní chování.

Osobní anamnéza:

Dívka má dlouhodobé výchovné problémy jak ve škole, tak v dětském domově. Ve škole se jedná o problémy s kázní, výuku narušuje nevhodnými až vulgárními poznámkami. Vulgární je i vůči učitelům a odmítá respektovat jejich autoritu. Vůči spolužákům je velice vznětlivá. Ti se jí bojí, neboť dívka veškeré spory řeší výhradně silou. V dětském domově dokonce fyzicky napadla svého mladšího bratra. Povalila ho na zem, několikrát jej udeřila do břicha a poté jej i několikrát kopl. Později ve stejném ústavním zařízení napadla i jinou dívku. Nezletilá tak byla následně hospitalizována v psychiatrické nemocnici. Dále se také mimo jiné při návratu z vycházky vrátila pod vlivem alkoholu, naměřeno jí bylo 0,4 promile.

Introvertovaná se svým životem nespokojená dívka je vnitřně nestabilní, nejistá. V prožívání se mohou dostavovat pocity méněcennosti, její nálada může kolísat. Dívka v sebezajištění a z obavy z následků může zalhat. Je výchovně zanedbaná s oslabenými pracovními vlastnostmi, nemá z domova dostatečné pracovní návyky. Problém při prvním pobytu nastal i v oblasti hygieny. Obvykle se nechová opozičně, ze zátěže ale může unikat a má sníženou frustrační toleranci. V rámci pobytu s ní nejsou výrazné výchovné problémy. Rozumové schopnosti se pohybují v pásmu hlubokého podprůměru.

Rodinná anamnéza:

Nezletilá dívka pochází ze čtyř sourozenců, s nimiž dříve společně se svými rodiči bydlela v rodinném domě na samotě u lesa. Rodiče nejsou sezdáni a nyní žijí odděleně, čemuž předcházelo opakované odcházení z domova, kdy matka spolu se

svými dětmi několikrát vyhledala pomoc v azylovém domě pro opakované bití, vyhrožování a týrání ze strany svého partnera. Mezi rodiči dlouhodobě docházelo k závažným konfliktům (i před dětmi), které musela často řešit Policie ČR. Pokud je dívka u rodičů, tak střídavě žije s matkou nebo s otcem. Mladší sestra je v současné době také umístěna v DDÚ v Hradci Králové. Při prvním pobytu zde byly zaznamenány i časté konflikty mezi sourozenci navzájem.

Otec dětí byl opakovaně ve výkonu trestu odnětí svobody. Dívka ho popisuje jako velice vznětlivého člověka, kterému by se pro jeho povahu nesvětila. Hádky mezi rodiči popisuje jako hádky pro maličkosti, kvůli kterým se otec choval zbytečně nepřiměřeně agresivně. Matka v rámci rodinného soužití trpěla psychickými problémy a byla jí doporučena péče psychiatra. K psychiatrovi prý nyní dochází i otec, má zakázáno konzumovat alkoholické nápoje.

V rodině taktéž docházelo k nepřiměřeným fyzickým trestům dětí ze strany otce. Co se týká pochvaly, ta je spíše vyjadřována prostřednictvím peněz za dobré chování. Ani u jednoho z rodičů dívka nemusí plnit žádné povinnosti, rodiče po ní v zásadě nic nepožadují. Dříve ji k tomu však vedli. V rámci rodičovského dohledu podle slov dívky chápou, že pobývá v ústavních zařízeních a potřebuje volnost. Informují se, kam dívka jde, ale čas návratu domů si po telefonické domluvě většinou prodlužuje. Tak se stává, že když přijde domů, rodiče už spí, anebo domů nepříjde vůbec.

Navzdory násilnickému chování, dívka většinou pobývá u svého otce. Důvodem jsou však spíše kamarádi, které v okolí má a s nimiž tráví téměř veškerý svůj volný čas. Otec hodně pracuje, často se tak vídají jen ráno. Večer, když dívka přichází domů, otec už spí. Pokud zrovna matka nepracuje, věnuje se jí dostatečně. Zde ale dívka nemá svou „partu“, a proto setrvává spíše v matčině bytě. Za dobu společného soužití svých rodičů si však nestěžuje na nedostatek času a pozornosti z jejich strany, a to paradoxně ani teď. Vyhovuje jí, že může být se svými kamarády venku. Stejně tak tomu je i ohledně dovolené a společných výletů. Vztah s rodiči popisuje jako kamarádský, a to na takové úrovni, že je oslovuje vlastními jmény, tj. dívka neoslovuje rodiče mami/tati, nýbrž jejich křestními jmény. Zdůvodňuje to tím, že se s nimi v poslední době moc nevidá a nedokázala by je tak oslovit. Navíc je k životu podle jejích slov nepotřebuje.

Případová studie č. 4

Dívka, 14 let.

Příchod do DDÚ: 31. 8. 2016

Dívka byla umístěna do zařízení na základě předběžného opatření nařízeného soudem.

Diagnóza: záškoláctví, návykové látky.

Osobní anamnéza:

U dívky začaly problémy koncem sedmé třídy základní školy a pokračovaly dále během třídy osmé. Výrazně se zhoršila v prospěchu, nechodila do školy a odmítala matce sdělit, kde se mimo školu zdržuje, lhala ji. Pohybovala se v okruhu lidí, kteří užívali drogy. V druhém pololetí osmé třídy měla celkem 213 neomluvených a 196 omluvených hodin. Do školy údajně nechodila kvůli špatnému vztahu s třídní učitelkou a z obavy před člověkem, proti kterému svědčila. Ten bydlel naproti škole a nabízel žákům drogy. Dotyčný následně vyhrožoval dívce a celé její rodině. Kromě těchto skutečností dívku významně ovlivňuje absence jejího biologického otce. Ten jí velmi chyběl v období puberty, kdy se také dostavily noční můry a enuréza.

Dívka je egocentricky zaměřená, je ráda středem pozornosti. Dokáže zpětně uznat nevhodnost svého jednání, přesto vidí chybu v okolí, sama si ji nepřipouští. Její reakce jsou impulzivní, má tendence drammatizovat i banální konflikty. V jejích projevech jsou patrné rysy histrionské osobnosti. Dívka je emočně nestabilní. Velice často během dne střídá nálady od euforických stavů až po deprese. Změnu dokáže vyvolat i slabý podnět, na něž následuje emočně vyhrocený projev, který nedokáže korigovat. Během pobytu má také problémy s respektováním autorit, neustále si prosazuje vlastní požadavky a odmítá plnit pokyny dospělých. Často přechází až do verbálních konfliktů doprovázených vulgaritami. Mezi vrstevníky je též často konfliktní, z konfliktů neustupuje, naopak je stupňuje.

V minulosti se ve velké míře věnovala sportovním aktivitám, s těmi, ale kvůli zdravotním problémům s kolenem musela přestat, v té době rezignovala i na ostatní zájmové činnosti (pěvecký, dramatický kroužek).

Rodinná anamnéza:

Dívka žije se svojí matkou, nevlastním otcem a dvěma mladšími sestrami ve městě v bytě. Po smrti biologického otce se několikrát stěhovali. Dívka má další sourozence, dva zletilé bratry a dvě zletilé sestry. Vztah mezi staršími sourozenci začal být od smrti otce konfliktní, a to především díky konzumaci drog jednoho ze starších bratrů. Ten také z počátku nedokázal přenést to, že si jeho matka našla nového partnera. Konflikty dále vyvolalo pozdější užívání drog u obou starších sester. Jedna z nich byla také umístěna ve zdejším zařízení.

Biologický otec zemřel před 11 lety. S nevlastním otcem má dívka dobrý vztah, stejně tak s matkou. Popisuje ji jako velice hodnou, chápvou a starostlivou osobu. Dívčin vztah s rodiči se mírně zhoršil v době, kdy přestala chodit do školy. Ti ji domlouvali a snažili se jí omlouvat i absenci ve škole, aby z toho později neměla problémy. To ale nevěděli, že má dalších 213 neomluvených hodin. Dívka přiznává, že nyní shledává, že o ni matkajevila zájem i dříve, jí v té době však přišlo, že ne. Tento pocit nedokáže dostatečně vysvětlit. Vinu dává sobě a vývojovému období, ve kterém se nachází. Vztah mezi matkou a vlastním/nevlastním otcem popisuje jako harmonický.

Co se týká oblasti výchovy, tresty za nevhodné chování bývají dívce většinou odpuštěny. Nejčastěji se jedná o trest v podobě zákazu počítače, jenž stejně po několika dnech matka zruší. Dívka ji totiž přemluví a ona svolí. Nevlastní otec je v tomto ohledu důslednější. V rámci rodičovského dohledu dívka popisuje velkou starostlivost matky, např. musí vždy (pokud je venku s kamarády) přijít domů v předem domluvenou dobu. Domácí povinnosti považuje za samozřejmost. Na nedostatek času a pozornosti ze strany rodičů si nemůže stěžovat. Matka většinou přichází z práce již brzy odpoledne. Ve volném čase spolu hrají hry, vyrazí na procházku, jedou na výlet. Hodně spolu mluví. V poslední době ale chtěla dívka trávit více času spíše se svými kamarády. Jediné, co ji doma schází je její biologický otec.

Případová studie č. 5

Dívka, 16 let.

Příchod do DDÚ: 23. 9. 2016

V roce 2003 byla dívka dobrovolně umístěna svými biologickými rodiči do Klokánku v rámci Fondu ohrožených dětí v Praze. Ti jsou mimo jiné od roku 2006 zbaveni své rodičovské zodpovědnosti. Roku 2005 byla nad dívkou ustanovena ústavní výchova, následně byla svěřena do péče budoucích pěstounů, kteří se v roce 2006 stali jejími poručníky. Dne 23. 9. 2016 se dostavili na orgán sociálně právní ochrany dětí s tím, že nejsou schopni další péče o nezletilou, proto bylo soudem vydáno nařízení o předběžném opatření o umístění dívky do tohoto zařízení.

Diagnóza: nerespektování autorit, agresivita.

Osobní anamnéza:

Dívka poručníky nerespektuje, dělá si, co chce, v noci odchází neznámo kam. Odmítá i chodit do školy. Nezvládá své emoce, je agresivní. Poručníky citově vydírá a vyhrožuje sebevraždou.

U dívky je patrný disharmonický vývoj osobnosti. Je emocionálně nevyrovnaná, labilní, často se projevuje hystericky. Její reakce jsou impulzivního charakteru. I na nepatrné podněty dokáže reagovat velmi vznětlivě až agresivně. Má velmi nízkou frustrační toleranci a potíže se seberegulací. Nedokáže přijmout zodpovědnost za své chování, chyby hledá na straně druhých. Chybí jí vlastní pevná základna, stále touží po někom, o koho by se mohla opřít. Ve vztazích je schopná na druhé tlačit a manipulovat s nimi tak, aby od nich získala to, co potřebuje. Ačkoliv není schopna přijímat kritiku, na své okolí klade vysoké požadavky a je přehnaně kritická. Ráda na sebe strhává pozornost.

V minulosti jí byla diagnostikována posttraumatická stresová porucha a hyperkinetický syndrom. Rozumové schopnosti jsou v pásmu vysokého průměru.

Rodinná anamnéza:

Dívka je od roku 2006 společně se svou biologickou mladší sestrou svěřena do péče poručníků, společně bydlí ve městě v rodinném řadovém domku. Dívka má z její biologické rodiny ještě další tři sourozence. Současná rodina dlouhodobě docházela na rodinnou terapii, neshledávali však výrazný posun ve vzájemných vztazích.

Dívčiny biologičtí rodiče byli narkomani, nepracovali, žili na ulici, žebrali. Mají ukončené jen základní vzdělání. O své potomky se starali zcela nevhodně, nezajišťovali jejich základní potřeby. Z tohoto důvodu byla následně nad dětmi

nařízena ústavní výchova. Vlastní otec se mimo jiné k matce i k dětem choval násilnický, bil je. Navíc podle dívky, pobýval v dětství po určitou dobu v dětském domově, odkud byl následně adoptován do rodiny.

Vztah dívky k poručníkům není ideální. Otce popisuje jako přísného muže, matka ji naopak dává volnost, všechno ji koupí. Spatřujeme zde tedy nejednotnost ve výchovném působení. Navíc z této nejednotnosti později vyvstávají hádky mezi rodiči. Pokud se rodiče z jakéhokoliv důvodu hádají, nehádají se často, a když se u toho nachomýtnou děti, hádají se i před nimi. V otázce trestů se jedná nejčastěji o odebrání mobilního telefonu či vypnutí Wi-Fi připojení. Na druhou stranu výjimkou není ani užití fyzických trestů ze strany otce. Dívka je někdy vnímá jako nepřiměřené vůči jejímu chování. S pochvalou se moc nesetkává, spíše s kritikou. Rodičům by se navíc již nyní nesvěřila. Bojí se, a to té doby, co se kdysi svěřila matce, která to pak jednou v rozrušení prozradila otcí. Ten ji neumí pochopit. S problémem by se tak dívka spíše svěřila a svěřuje kamarádům než-li rodičům. Velmi úzký vztah pak má se svou mladší biologickou sestrou, je na ní poměrně dost fixovaná.

Rodina nejčastěji tráví volný čas tak, že si každý dělá, co chce. Někdy se dívají na televizi, povídají si nebo vyrazí na procházku, což se stává málokdy. Na výlety moc nejedí, na dovolenou jednou ročně. Většinu času tráví dívka se svými kamarády venku.

Problém dívka spatřuje hlavně v přehnané pozornosti o její osobu vzhledem k jejímu věku. Podle slov nezletilé ji stále vnímají jako malou holku a stojí ji za zády. Nedovolí jí např. přespat u svého přítele, načež reagovala opakovanými útekami z domova. V rodině jí nejvíce schází láska a pochopení. Do pobytu v DDÚ tak rodiče spíše vnímala jako cizí bytosti. Nyní se po spolupráci s rodinou vztahy zlepšily.

4.3 Shrnutí

S ohledem na charakter výzkumných otázek si výsledky výzkumu rozdělíme do následujících čtyř oblastí: struktura rodiny, sociálně ekonomická situace, kulturně sociální a sociálně psychické klima rodiny. Tučně jsou v textu zvýrazněny ty vlastnosti či charakteristiky, které jsou v rodinách dětí (z výzkumného souboru) časté

(tj. vyskytují se alespoň ve třech případech z pěti) a popisují tak v obecné formě jejich rodinné prostředí. Tyto vlastnosti podle povahy textu můžeme označit za možné faktory vedoucí k RCH a nebo za faktory protektivní. Výsledky jsou dále doplněny o vlastnosti, které se od většiny dětí z výzkumného vzorku odlišují a opět dle povahy rozboru představují možný činitel RCH. S ohledem na velikost souboru respondentů tyto informace nemůžeme zobecnit. Můžeme je však považovat za pravděpodobný rizikový činitel, který by mohl vést k problematickému chování dětí i v jiných rodinách.

Struktura rodiny

Pokud nás zajímá struktura rodiny (v tomto pojetí samozřejmě rodiny nukleární) a její možný vliv na rizikové chování, ve třech případech z celkového výzkumného vzorku se jednalo o děti vyrůstající **bez vlastního biologického otce**. V prvním případě můžeme hovořit o nepřítomnosti otce v rodině. Ten by měl být, jak pro chlapce, tak pro dívky představitelem mužského vzoru, milující autoritou a regulátorem nevhodného chování. Poněkud horší je absence otce u chlapců, neboť podle výše uvedeného pana profesora Krause (2014, s. 144) v dnešním přefeminizovaném školství chybí adekvátní mužský vzor. Jeden z chlapeckých respondentů popisuje svoje pocity takto: *„A jinak chybí mi prostě ta chlapecká ruka, prostě že nějakých sedm let bez táty jsem jenom s mámou a už mě to začíná lízt na nervy, prostě ty ženský, když to tak řeknu.“* Ve druhém případě se jednalo o dívku, jejíž matka si našla nového partnera, s nímž měla dívka sice dobrý vztah, a který pro ni a sourozence ztělesňoval představitele mužského pohlaví, vzoru a určité autority, přesto dívce její pravý biologický otec (zemřel za čtyři roky po narození dívky) chyběl, a to především v období pubescence. Ve třetím případě pak biologičtí rodiče dívky byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti úplně a o dívku se od jejích šesti let starají poručníci. I tento fakt mohl na dívku působit tak, že se nyní chová rizikově. Sama dokonce popisuje, jak si čím dál více uvědomuje, že jsou pro ni její nynější rodiče vlastně cizí lidé. *„Když jsem byla malá, já brala jsem je jako mámu a tátu, ale když jsem byla starší jako od těch deseti do těch patnácti let, teďka do šestnácti, tak vlastně jsem si uvědomovala tolik věcí, že prostě oni nejsou moji rodiče, vlastně jsou to cizí lidi, ale bydlíte u nich.“*

Ve třech případech **děti bydlely** spolu s oběma **rodiči**. Ve dvou případech tedy rodiče dětí spolu nežijí a to z důvodu rozvodu anebo rozchodu. Rozvod (rozchod) může být jedním z činitelů vedoucím k rizikovému chování a problémů dětí. Určitým způsobem se jich dotýká, reagují na něj. Zdrucující zkušeností pro jednoho z respondentů bylo zejména zjištění důvodu rozvodu a to nevěry otce, což vedlo ke konfliktu, od té doby s otcem není v kontaktu vůbec.

Je však třeba si uvědomit, že samotná nepřítomnost rodičovské postavy může a nemusí vést k rozvoji rizikového chování, záleží na mnoha okolnostech. Stejně tomu je i v případě, kdy rodina spolu žije pohromadě. Rodinné prostředí tak může být protektivním, ale i rizikovým faktorem. Dle případových studií se jedná o rodiny, kdy je jeden z rodičů agresivní, dominantní a vztah rodičů je nadměrně konfliktní. O tom bude pojednáno na následujících stránkách.

Sociálně ekonomická situace rodiny

Všichni rodiče dětí podle výsledků výzkumu pracují, mají **stálé zaměstnání**. Děti si v tomto ohledu na nedostatek financí nestěžují. Nic jim doma z hlediska materiálního vybavení neschází, a to ani v případech, kdy rodiče žijí odděleně. Ba naopak v jednom z případů se jedná o chlapce, který je spíše rozmazlený, jelikož rodiče mají k dispozici poměrně dost finančních prostředků. Ve shodě s jejich osobnostními rysy pak chlapci vše koupí. Jedná se o takové dary („crosska“, čtyřkolka), které si jiní rodiče dovolit nemohou. Způsob trávení volného času po obchodních centrech by mohl být také jednou z možných indicií. O jistou finanční kompenzaci by se v tomto případě nejspíše nejednalo, chlapec si na nedostatek času ze strany svých rodičů nestěžuje. O sociálně ekonomické situaci rodiny by do jisté míry mohl vypovídat i způsob pochvaly za dobré chování. Jedna z respondentek uvedla, že právě pochvala se jí nejčastěji dostává ve formě peněžní odměny.

Z hlediska bydlení, většina respondentů se svými rodiči dříve bydlela na vesnici či na samotě v rodinném domě. Většina rodin respondentů se také v průběhu života z původního obydlí přestěhovala z důvodu rozvodu či rozchodu rodičů nebo prosté potřeby se stěhovat z jakýchkoliv důvodů. Dnes tedy většina dětí bydlí **ve městě v bytě**. Takto nucená změna prostředí by v jistém ohledu také mohla sehrát svoji roli z hlediska rozvoje rizikového chování, a to jednak z hlediska možné psychické újmy, tak větší anonymity, menší sociální kontroly a možnostmi, které město nabízí.

Vrátíme-li se k prostředí, v němž děti původně vyrůstaly, pak biologičtí rodiče jedné z respondentek – ti, kteří byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti z důvodu zanedbávání, žili se svými dětmi na ulici bez stálého přístřeší a žebrali. Většinu vyžebřaných či jinak získaných peněz pak navíc použili na drogy, takže dívka v tomto, ale i v mnoha jiných ohledech strádala.

Kulturně sociální klima rodiny

Co se týká vzdělání rodičů, nejčastěji se jedná o **vzdělání středoškolské** zakončené maturitou či výučním listem. Vyjma výše zmíněných biologických rodičů, kteří dosáhli pouze vzdělání základního, čemuž by odpovídala i jejich celková životní úroveň. Naopak rodič další z respondentek vystudoval vysokou školu, ten však zemřel, když byly dívce čtyři roky.

Na otázku, kolik času s nimi rodiče tráví a zda jim schází přítomnost některého z rodičů, respondenti odpovídali velmi rozmanitě. Můžeme však shrnout, že ve většině případů děti **netrpí nedostatkem pozornosti** a rodiče se jim věnují dostatečně. Odpovědi pak na přímce kontinua dosahují opačných pólů. Dva z respondentů si dokonce stěžovali, že se jim rodiče někdy věnují až moc. Dětem, jejichž rodiče se rozvedli či rozešli, scházela zase pozornost ze strany alespoň jednoho z rodičů. Jeden chlapec není v kontaktu s otcem vůbec, což ho velice mrzí, touží po jeho obnovení. Otec další dívky je poměrně dost pracovně vytížený. Dívce to ale nevadí, radši tráví čas někde venku se svými přáteli, proto se často vídají jen ráno. Situaci však dále komplikuje fakt, že dívka pobývá v dětském domově, a kontakt s rodiči je tak značně omezen, než je tomu u ostatních dětí.

Ve volném čase rodiny s dětmi nejčastěji jezdí na výlety. Občas si zahrají deskové hry nebo jdou na procházku. Objevil se i případ návštěvy obchodních center. Dva respondenti uvedli, že všichni pospolu tráví čas jen málokdy, většinou si každý dělá, co chce. Spolu s narůstajícím věkem také uváděli, že by chtěli trávit více času se svými kamarády.

Sociálně psychické klima rodiny

V obecné rovině popisují děti svůj **vztah s rodiči** jako **dobrý**. V určitých případech, ale není úplně ideální, a to konkrétně v důsledku nedostatečného uspokojování psychických potřeb. V prvním případě se jedná o chlapce, který se po rozvodu rodičů

nepohodl se svým otcem. Od té doby s ním přes veškerou chlapcovu snahu otec nekomunikuje. „*No a s tím tátou, prostě na mě kašle. Jediný, když třeba jedu na tu vesnici za kamarádama, tak jediný, co si za celej ten víkend řeknem, tak jenom čau nebo ahoj a to je všechno.*“ Ve druhém případě dívka od šesti let vyrůstá v rodině svých poručníků. Podle jejích slov jí zde schází láska a vřelý zájem. Rodiče v posledních letech vnímá jako cizí bytosti. „*Schází mi tam ta láska, to že prostě máma přijde a řekne ty dceři, že ji má třeba ráda. To tam nemám.*“ Objevil se i případ tak kamarádského vztahu, kdy dívka svým rodičům říká jejich křestním jménem, tj. neoslovuje je mami a tati.

Čtyři z pěti dětí se pak svým rodičům **můžou svěřit a mají k nim důvěru**. Z toho však dvě děti dále uvedly, že by se nesvěřily svému otcí. Důvodem je v prvním případě chybějící kontakt mezi rodičem a synem, ve druhém vznětlivá povaha otce. Pátá dívka by se rodičům nesvěřila vůbec. „*Ted' už se bojím. Mámě jsem se svěřila s tím, že jsem spala s klukem poprvé a ona se jednou naštvála, všechno to řekla před tátou a jako mně to moc příjemný nebylo. Já jsem byla tak strašně agresivní, chytla jsem z toho záchvat a pak jsem se psychicky zhroutila. To byla poslední kapka, že jsem jí to řekla, že jsem jí věřila a ona stejně...a táta, ten mě nepochopí. Tomu je to vlastně úplně jedno, co mu říkám.*“ Svěřila by se proto raději kamarádům, kteří ji také pomáhají v těžkých chvílích. „*Třeba psychicky jsem byla jinde a oni mně pomohli. Pak jsem přišla domů, brečela jsem a máma nic, prostě...co zas bulíš. Bylo jí to jedno, že brečím. Nezeptala se mě, jak se mám a co se děje.*“ Ostatní děti odpověděly na otázku týkající se pomoci a zájmu ze strany rodičů kladně. Vnímají taktéž zájem ve smyslu rodičovského dohledu.

Na otázku, zda je **rodiče potrestají**, když provedou něco špatného, odpověděly kladně čtyři děti. Nejčastějším trestem je pak zákaz počítače, mobilního telefonu či Wi-Fi připojení. Děti, ale také přiznaly, že rodiče **po určité době** stejně **zákaz zruší** či jim ho přímo odpustí. S ohledem na povahu problému, osobnost potrestaného apod. je otázkou zda prominutý (ale i neprominutý) trest splňuje svoji funkci dostatečně a nevede tak vlastně k rizikovému chování či ho neprohlubuje. Následující výňatek jednoho z rozhovorů to dokazuje: „*Tak jsem si z toho nic nedělal, protože vím, že mě to stejně odpustěj, ten trest nebo zaracha prostě.*“ Jedna z dívek dokonce uvedla, že ji rodiče nepotrestají vůbec, v dětství však byla vystavena nepřiměřeným fyzickým trestům ze strany otce. Stejně tak další z dívek, která na

situaci reagovala útekem z domova. S fyzickým trestem se tedy setkali dva z celkového počtu respondentů. Druh a intenzita trestu můžou značnou měrou přispět k neadekvátnímu chování dětí, které buďto nemají dostatečně stanovená pravidla a hranice nebo jejich výchova je značně přísná. Pokud navíc rodiče budeme vnímat jako dvě oddělené entity, pak si můžeme ve většině případů povšimnout **nejednotného výchovného působení** ve smyslu matka shovívavá – otec přísný.

S pochvalou se za dobré chování či dobře odvedenou práci **setkávají** čtyři z pěti respondentů. Pochvala je obvykle udělována ústní formou, vyjma dívky, která jako pochvalu uvedla peníze. V pátém případě dívka vnímá častěji pocity kritiky, než pochvaly.

Výchova dětí souvisí i s tím, jestli mají doma nějaké povinnosti. **Většina dětí** nějaké takové **povinnosti má**, jako je např. uklidit si pokoj a pomoci rodičům s domácími pracemi. Dva respondenti však uvedli, že po nich rodiče doma nic nepožadují.

A jak děti vnímají samotný **vztah svých rodičů**? Ve dvou případech děti uvedly, že se jim vztah jejich rodičů zdá harmonický a spokojený, nezaznamenaly mezi nimi nějaké výraznější hádky. Ve třech případech ale popisují vztah jako **konfliktní**. Konflikty se často odehrávají i před dětmi, pokud se k tomu nachomýtnou. Ty nejčastěji souvisí s agresivní povahou otce, který je tak pro děti zároveň modelem agresivního chování. Jedná se např. o situaci, kdy otec hrubě napadá matku i před zraky syna. Matka si v tomto dominantním vztahu navíc není schopná prosadit svoje výchovné snahy, což si uvědomuje i samotný chlapec: „...a mamka, když na mě zvýší hlas, tak táta na ni taky zvýší hlas. Nevím proč, ale teďka by to už asi neudělal jo, ale prostě dřív se mě vždycky zastal, když jsem měl zaracha, tak táta mi to vždycky dovolil.“ Příklad další nejednotné výchovy uvádí jiná z respondentek, v tomto vztahu je matčina výchova volnější, ale otec je přísný. Z popsaného protikladu následně vyvstávají mezi rodiči hádky. Dále se jedná o případ domácího násilí jak vůči matce, tak i vůči samotným dětem.

Závěr

Cílem práce bylo jednak v obecné rovině připomenout a přiblížit problematiku vlivu rodiny na chování dětí, a jednak v rovině konkrétní, popsat konkrétní rodinná prostředí vybraných respondentů, kteří se navenek projevují rizikovým chováním. Toto chování pak u dětí z výzkumného souboru vedlo až tak dalece, že musely být na přechodnou dobu odebrány z rodiny a umístěny do diagnostického ústavu. O tom, kam děti byly a budou nadále umístěny/umíst'ovány rozhoduje soud.

Dle výše provedeného výzkumu této práce ve shodě s prostudovanou literaturou a ostatními výzkumy, můžeme za rizikové faktory v rodině označit: nepřítomnost rodičovské postavy, absenci biologických rodičů, rozvod/rozchod, nadměrný blahobyť/život na ulici, nedostatek pozornosti/nadměrná pozornost, nedostatečné uspokojování psychických potřeb, nejednotná a nedostatečná výchova, násilí v rodině (domácí násilí, fyzické tresty), konflikty mezi rodiči, nedostatek společně tráveného času. Výzkum ale také odhalil další faktory, které v práci uvedeny jako možné faktory vedoucí k rizikovému chování zpočátku nebyly, těmi jsou: nedostatek pochvaly a pocity kritiky ze strany rodičů a nedostatek povinností, které dítě doma musí plnit (pomoc s domácími pracemi, úklid po sobě atd.).

Tyto jednotlivé faktory jsou v rodinách dětí různě provázané – vyskytují se pohromadě, např. otec chlapce trpí poruchou osobnosti, je násilnický vůči matce. Ta situaci nezvládá, řeší ji alkoholem. Otec je majitel firmy, vydělává velké peníze a chlapci vše koupí. Za problém v tomto případě můžeme označit jak agresivní chování otce, tak alkoholismus matky a rozmazlenost chlapce.

V práci byla uvedena také další prostředí, jež na vývoj dítěte mohou působit svými rizikovými a protektivními faktory. Nesmíme proto nikdy zapomínat, že na celou problematiku rizikového chování pohlížíme multifaktoriálně. Nelze si vysvětlovat etiologii poruchy jen na podkladě jedné možné příčiny či oblastí příčin. Faktem ovšem po zkušenosti s praxí v dětském diagnostickém ústavu zůstává, že ve velké míře dětí zde umístěných hraje dominantní roli právě rodinné prostředí, a to jakkoliv nevhodné.

Důležitou úlohu z hlediska řešení této problematiky pak spatřujeme v prevenci. V potaz přicházejí lékaři, sociální pracovníci, učitelé. Ostatně rizikové chování je u nás pojem užívaný Ministerstvem školství ČR, které ve spolupráci s pedagogy

a ostatními odborníky podniká důležité kroky na cestě k eliminaci rizikových jevů u dětí a mládeže.

Rodina ve většině případů přesto přese všechno zůstává útočištěm, kam se rádi vracíme a uchylujeme ve chvílích nepohody. Důkazem je třeba špatný den, kdy se už těšíme domů, nebo snaha dětí v diagnostických ústavech jet k rodičům na víkend či útěky k rodinám dětí ze zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy. Na druhou stranu dle statistik z linek důvěry ale také může být místem, odkud děti bohužel utíkají... proto mějme na paměti, že rodičem může být prakticky kdokoliv, ale být dobrým rodičem, to už vyžaduje patřičnou dávku moudrosti, trpělivosti a hlavně lásky.

Použité zdroje

BĚLÍK, Václav a Stanislava HOFERKOVÁ. *Prevence rizikového chování ve školním prostředí: Pro studenty pomáhajících oborů*. Brno: Tribun, 2016. ISBN 978-80-263-1015-0.

BLÁHA, Arnošt. *Sociologie dětství*. 4. vyd. Brno: Komenium, 1948.

BREJLOVÁ, Dagmar. *Styly výchovy. Brejlova.cz: Psychologická a psychoterapeutická praxe* [online]. [2016] [cit. 2016-11-13]. Dostupné z: <http://www.brejlova.cz/clanek1.html#top>.

CSÉMY, Ladislav a Pavla CHROMYNOVÁ. Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD): Přehled hlavních výsledků studie v České republice v roce 2011. In: *Zaostřeno na drogy*. Praha: Úřady vlády České republiky, 2012, roč. 10, č. 1, s. 1-12. ISSN 1214-1089. Dostupné také z: <http://www.drnespor.eu/espad2011.pdf>.

CSÉMY, Ladislav, Pavla CHROMYNOVÁ a Viktor MRAVČÍK. Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2015. In: *Zaostřeno*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2016, roč. 2, č. 5, s. 1-16. ISSN 2336-8241. Dostupné také z: <http://jzs.cz/wp-content/uploads/2016/10/Evropská-studie-o-drogách.pdf>.

ČÁP, David. Šikana ve školní třídě. In: KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014, s. 151-161. ISBN 978-80-7387-793-4.

ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. 1. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.

ČESKO. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. In: *Zakonyprolidi.cz* [online]. 2002 [cit. 2016-12-09]. Dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-109>.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. Kriminální chování. In: KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014, s. 176-186. ISBN 978-80-7387-793-4.

DĚTSKÝ DIAGNOSTICKÝ ÚSTAV HRADEC KRÁLOVÉ. Kdo jsme. *Ddu-hk.cz* [online]. ©2010 [cit. 2016-12-09]. Dostupné z: <http://www.ddu-hk.cz/>.

DUNOVSKÝ, Jiří et al. *Sociální pediatrie: Vybrané kapitoly*. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-254-9.

DUNOVSKÝ, Jiří, Zdeněk DYTRYCH a Zdeněk MATĚJČEK a kol. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada, 1995. ISBN 80-7169-192-5.

DYTRYCH, Zdeněk. *Rozvody a děti*. In: DUNOVSKÝ, Jiří a kol. *Sociální pediatrie: Vybrané kapitoly*. Praha: Grada, 1999, s. 209-212. ISBN 80-7169-254-9.

HAVLÍK, Radomír a Jaroslav KOŤA. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 4. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

CHARVÁT, Miroslav a Monika NEVORALOVÁ. Faktory rizikové a projektivní. In: MIOVSKÝ, Michal a kol. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2015, s. 58-64. ISBN 978-80-7422-393-8.

Dostupné také z: <http://www.adiktologie.cz/cz/articles/detail/17/5376/Vykladovy-slovník-zakladnich-pojmu-skolske-prevence-rizikoveho-chovani>.

JANSKÝ, Pavel. *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 80-7041-114-7.

JONÁŠOVÁ Iveta. Sexuální rizikové chování. In: *Sancedetem.cz* [online]. 15. 4. 2012, poslední aktualizace 24. 8. 2016 [cit. 2016-12-10]. Dostupné z: <http://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/rodina-v-problemove-situaci/rizikove-chovani-ditete/rizikove-sexualni-chovani.shtml>.

KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-793-4.

KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.

KRAUS, Blahoslav. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-411-3.

KRAUS, Blahoslav. *Sociální deviace v transformaci společnosti*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015a. ISBN 978-80-7435-575-2.

KRAUS, Blahoslav a kol. *Životní styl současné české rodiny*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015b. ISBN 978-80-7435-544-8.

LABUSOVÁ, Eva. Kolik času svých rodičů potřebují současné děti? In: *Sancedetem* [online]. 2. 12. 2013, poslední aktualizace 15. 9. 2016 [cit. 2016-09-23]. Dostupné z: <http://www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/odborna-knihovna/kolik-casu-svych-rodicu-potrebuji-soucasne-deti-27100.html>.

MACEK Petr. Adolescenti a jejich rodiče: důležitost vzájemné percepce pro sebehodnocení dospívajících. In: *Pedagogika*. 2004, roč. 54, č. 4, s. 342-354. Dostupné také z: <http://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=1854&lang=cs>.

MARVANOVÁ-VÁGNEROVÁ, Branislava a Marie VAVROŇOVÁ. *Od dobrého úmyslu k dobré spolupráci: Manuál pro efektivní interdisciplinární spolupráci v případech domácího násilí*. 2. vyd. Praha: ROSA, 2008. Dostupné také z: http://rosa-os.cz/wp-content/uploads/2014/01/zlom_manual.pdf.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Po dobrém nebo po zlém?: O výchovných odměnách a trestech*. Brno: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. ISBN 14-008-68.

MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-897-0.

MATĚJČEK, Zdeněk a Josef LANGMEIER. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983-5.

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-24-9.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-771-X.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

MIOVSKÝ Michal, Barbora TRAPKOVÁ a Lenka MIOVSKÁ. Názory a postoje k návykovým látkám a jejich užívání u žáků šestých tříd základních škol: metoda ohniskových skupin. In: *Adiktologie*. 2004, roč. 4, č. 3, s. 307-317. ISSN 1213-3841. Dostupné také z: <http://www.adiktologie.cz/cz/articles/detail/160/325/Nazory-a-postoje-k-navykovym-latkam-a-jejich-uzivani-u-zaku-sestych-trid-zakladnich-skol-metoda-ohniskovych-skupin>.

MORAVCOVÁ, Eva, Zuzana PODANÁ a Jiří BURIÁNEK a kol. *Delikvence mládeže: Trendy a souvislosti*. Praha: Triton, 2015. ISBN 978-80-7387-860-3.

MŠMT. Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. In: *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. 2010 [cit. 2016-12-10]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>.

MŠMT. Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013-2018. In: *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. 2013 [cit. 2016-12-10]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/28077>.

MUCHA, Ivan. *Sociologie: Základní texty*. 2. vyd. Pelhřimov: Tiskárna a vydavatelství 999, 2004. ISBN 80-86391-13-2.

PILAŘ, Jiří, Martina BUDINSKÁ a Nad'a HOLICKÁ. Organizační rámec školské prevence v ČR. In: MIOVSKÝ, Michal a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2015, s. 101-113. ISBN 978-80-7422-392-1. Dostupné také z: <http://www.adiktologie.cz/cz/articles/detail/17/5375/Prevence-rizikoveho-chovani-ve-skolstvi>.

PITNEROVÁ, Dagmar. Dítě jako oběť domácího násilí. In: ŠIMKOVÁ, Eva ed. *Socialia 2010: Sociální deviace v kontextu společenských věd, sborník recenzovaných příspěvků z konference Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 327-336. ISBN 978-80-7435-091-7.

PRAMENY ZDRAVÍ. Nedostatečná výchova. *Magazinzdravi.cz* [online]. 6. 10. 2012 [cit. 2016-09-23]. Dostupné z: <http://www.magazinzdravi.cz/nedostatecna-disciplina>.

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 6. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.

SKOPAL, Ondřej, Martin DOLEJŠ a Jaroslava SUCHÁ. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2014. ISBN 978-80-244-4223-5. Dostupné také z: <http://psych.upol.cz/wp-content/uploads/2015/01/Vybrané-osobnostní-rysy-a-rizikové-formy-chování-u-českých-žáků-a-žákyň.pdf>.

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-250-8.

SOBOTKOVÁ, Veronika a kol. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4042-3.

ŠIRŮČKOVÁ, Michaela. Rizikové chování. In: MIOVSKÝ, Michal a kol. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2015a, s. 161-166. ISBN 978-80-7422-393-8. Dostupné také z: <http://www.adiktologie.cz/cz/articles/detail/17/5376/Vykladovy-slovník-zakladnich-pojmu-skolske-prevence-rizikoveho-chovani>.

ŠIRŮČKOVÁ, Michaela. Rizikové chování a jeho psychosociální souvislosti. In: MIOVSKÝ, Michal a kol. *Prevence rizikového chování ve školství*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2015b, s. 50-56. ISBN 978-80-7422-392-1. Dostupné také z: <http://www.adiktologie.cz/cz/articles/detail/17/5375/Prevence-rizikoveho-chovani-ve-skolstvi>.

ŠULOVÁ, Lenka. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0877-4.

TICHÁ, Alena. Dopady alkoholizmu na rodinu. In: ŠIMKOVÁ, Eva a kol. *Socialia 2010: Sociální deviace v kontextu společenských věd, sborník recenzovaných příspěvků z konference Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 409-415. ISBN 978-80-7435-091-7.

VÁGNEROVÁ, Marie. Psychopatologie pro pomáhající profese: Poruchy chování v dětském věku a dospívání. In: *Rvp.cz* [online]. 19. 9. 2012 [cit. 2016-09-23]. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/k/z/16475/PSYCHOPATOLOGIE-PRO-POMAHAJICI-PROFESE-PORUCHY-CHOVANI-V-DETSKEM-VEKU-A-DOSPIVANI.html/>.

VOJTOVÁ, Věra. *Úvod do etopedie: Texty k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2008. ISBN 978-80-7315-166-9.

Seznam příloh

Příloha A: Osnova polostrukturovaného interview

Příloha B: Přepis rozhovoru k případové studii č. 1

Příloha C: Přepis rozhovoru k případové studii č. 2

Příloha D: Přepis rozhovoru k případové studii č. 3

Příloha E: Přepis rozhovoru k případové studii č. 4

Příloha F: Přepis rozhovoru k případové studii č. 5

Příloha A

Osnova polostrukturovaného interview

1) Struktura rodiny

S kým žiješ, bydlíš (maminka, tatínek, sourozenci)?

Další otázky?

2) Sociálně-ekonomická situace

Chodí tvoji rodiče do práce nebo jsou nezaměstnaní?

Musíte se jako rodina v něčem uskromňovat (např. levnější oblečení a potraviny, nedostatek peněz na školní obědy, výlety...)?

V jakém prostředí bydlíte? (město, vesnice, u lesa, v bytě, v domě...) Líbí se ti tam?

Jak je Váš byt vybavený? Postrádáš něco?

Máš doma vše, co potřebuješ ke svým zájmům (míč, pastelky...)?

Další otázky?

3) Kulturně-sociální klima rodiny

Víš, jakého vzdělání tvoji rodiče dosáhli?

Kolik času s tebou rodiče tráví? Věnují ti dostatek pozornosti? Schází ti přítomnost některého z rodičů?

Jakým způsobem trávíte volný čas?

Jezdíte spolu na výlety, společnou dovolenou, navštěvujete nějaké kulturní akce?

Další otázky?

4) Sociálně-psychické klima rodina

Jaký vztah máš s rodiči a sourozenci?

Jak se k tobě rodiče chovají?

Jak se rodiče chovají k sobě navzájem?

Můžeš se svým rodičům svěřit? Svěřuješ se jim? Máš k nim důvěru?

Pomůžou ti, když máš nějaký problém a nevíš si rady?

Chválí tě, když se ti daří?

Potrestají tě, když provedeš něco špatného? Máš pocit, že jsi byl někdy potrestán nespravedlivě?

Zajímají se o tebe (např. o školní prospěch, důvod špatné nálady, kam jdeš a kdy se vrátíš)?

Musíš doma plnit nějaké povinnosti?

Cítíš se doma dobře? Je něco, co ti doma schází? V čem vidíš problémy?

Další otázky?

Příloha B

Přepis rozhovoru k případové studii č. 1

Chlapec, 13 let.

Můžu se zeptat, s kým doma bydlíš? S mamkou, s tatškou...

S mamkou a s tatškou.

Máš nějaké sourozence?

Jo. Bráchu a ségru. Bráchoj je 25, ségře 24 a ta má přítele a ta bydlí kousek asi 20 km od nás a brácha, ten bydlí hnedka kousíček pod ní asi 1km ve stejný vesnici.

Chodí tvoji rodiče do práce nebo jsou nezaměstnaní?

Ne, on tatka nechodí a mamka nemůže, protože má rakovinu a oni ji to doktoři zakázali. No, ale tatka má (druh podniku) v (název města), ale jezdí tam jenom jakože občas a to je kousek od toho, kde bydlíme a to je 11 km od těch (název města). Takže on vlastně jakoby tatka chodí do práce, ale ta firma je jeho právě že.

Když má tatka firmu, tak to se asi nemusíte v ničem uskromňovat?

Ne, proto tady taky sem, že jsem rozmazlenej, že všechno, co jsem chtěl, tak jsem měl, a když jsem to neměl, tak jsem se urazil a táta mě to stejně koupil a taky mě nikdy nedal za nic facku nebo tak, když jsem měl poznámku nebo tak.

Je tatka často v práci?

No, když mě bylo málo nebo jako míň, tak tam jezdil skoro každej den a potom, když už mi bylo třeba o rok o dva víc, tak mě tam bral s sebou. No a to jsem furt brečel, když jsem ho neviděl, že jo, když odjížděl, když jsem se vždycky koukal z okna, tak jsem brečel a tak teďka tam s ním jezdím občas jenom, když jsem doma, že jo, nebo tak a jinak je jako často doma...on tam spíš, když jsem doma já, tak si vždycky někoho sežene nebo tak, protože on si to se mnou chce jakože užít, že jo. Když mu prostě řeknu, že chci jít ven, tak tam prostě jede a pak se za tři, za čtyři hodiny vrátí.

V jakém prostředí bydlíte? Třeba ve městě, na vesnici...

No, my máme...táta tam v (název města), on tam má bejvalou ženu, že jo, jenomže on s ní teďka jako nemá už nic společnýho, protože oni se ho děti...on má děti a oni se

ho strašně všichni tři připravit, že jo, no...no, tak táta se s nima nějak udobřil, protože mu to moje máma poradila, protože oni se znaj s tou jeho bývalou manželkou a tak oni tam bydlej u táty v podnájmu, to je ta taková menší vila...a my máme potom ještě chatu, no a potom máme půl kilometru ještě v tý samý vesnici normální barák takovej oranžovej.

Takže bydlíte na vesnici?

No, my jsme dřív bydleli úplně na samotě, a taky proto jsem nebyl úplně zvyklej...a o tátoj se něco prostě říkalo, že střílí lidi a tak, a proto se se mnou nechtěl nikdo bavit. On tátův syn ještě, když se s ním táta bavil dřív, tak oni tam zastřelovali zbraně, že jo, no a ono to bylo jako, kdyby tam stříleli lidi, že jo, no a...vždycky, když tam někdo šel nebo vždycky, když šel do hospody nebo tak, tak se tam vždycky, kvůli tomuhle pohádal, tak proto se se mnou nechtěl nikdo moc bavit a nemohl jsem ani k nikomu přijít, že jo...vždycky se někdo vymluvil, že nemá čas a potom jsem stejně zjistil, že to bylo tady kvůli tomu.

To mě mrzí...a teď na té vesnici se ti už líbí?

Jo, protože tam mám hodně kámošů a tak. Tam jsem byl úplně sám, že jo. Tam jediný, co jsem dělal, tak jsem byl na čtyřkolce nebo jsem byl na počítači a nic jinýho. To jsme se přestěhovali až před půl rokem, dva dny jsem tam chodil do školy a potom jsem šel sem.

Jak je Váš byt vybavený? Postrádáš v něm něco?

Ne, tak já třeba mám crossku a ty čtyřkolky mám u strejdy, protože tam to mít nemůžu. Já jsem si tam teďka chtěl přivízt tu crossku, jenomže táta mě řek: „Nechápu, proč bys to tady měl mít ty, když to tady nemá nikdo jinej.“ Tak, aby to nevypadalo, že tam s tím chci ještě machrovat, tak jsem je tam neměl a jezdím ke strejdovi.

Víš, jakého vzdělání tvoji rodiče dosáhli?

Mamka je vyučená švadlena, ta jenom šije doma. No a taťka ve volným čase je spíš doma, dělá dříví nebo tak, když se mu jakože chce. A má to, já nevím, jak se tomu říká, já to chci mí taky, že jo...obkladač. On to dělal asi jenom osm let a potom si nějak postavil tu firmu a tak.

Věnují ti rodiče dostatek pozornosti? Schází ti přítomnost některého z rodičů?

Ne, to právě někdy až moc. No dřív, když jsem to...tak mě furt mamka hladila a tak a ještě, než jsem šel sem a hrozně mně to vadilo. Ted' si toho prostě vážím, když jsem tady a přijedu domů.

Jak trávíte volný čas?

No, tak, ted'ka za náma přijela ségra, tak z pátku na sobotu jsme jeli do (název nákupního centra), jestli víte, kde to je v (název města). No a tak tam a někdy občas, když jsem tady nebyl jako, tak někdy do (název nákupního centra) a jenom, když jedeme třeba odsad', tak jsme se tam stavili, když jsem potřeboval ten nověj telefon, abych tady měl, tak tam ...a jinak jako, spíš tam máme, tam jsou tři restaurace, jedna je pivovar, tu zná pan asistent tady odsad', protože ten bydlí taky v (název města). No tak my tam jdeme třeba na večeři nebo na oběd občas, ale ze začátku jsme tam byli furt, když ještě nebyl barák, že jo.

A co děláte, když je ošklivé počasí?

No, tak to spíš občas jenom večír třeba, tak to hrajeme takovou bombu nebo člověče, to jsme dřív hráli, karty a tak. Občas si něco zahrajem, ale jinak jako spíš si děláme, co chcem. No ale ted'ka, když právě prší, tak se to s tátou a se strejdou snažíme využít, že jedem na ty čtyřkolky tam ke strejdoj, protože tam jsou takový bláta všude a tak to spíš. Ale jako občas jsme taky doma, ale já jsem spíš venku ted'ka s kámošema, já se to taky snažím využít.

Jezdíte spolu na výlety, společnou dovolenou, navštěvujete nějaké kulturní akce?

Jo, to jezdíme celkem často...no ted' teda vlastně bohužel. Ale, jestli víte, kde je Vysočina, no tak tam jsme byli asi před třema rukama u tátovýho známýho, tam má takovej ranč...ale mamka s náma nelítá, protože ona by si to ani u toho moře neužila, protože ona má právě jedno prso umělý, že jo...no, tak jako dřív s náma normálně jezdila k moři, že jo, ale že jsem byl malej, tak jsme jezdili blízko, třeba do Chorvatska nebo do Itálie, ale ted'ka spíš jsme byli s tátou jednou na Seichelech a dvakrát na Maledivech se strejdou vždycky, ale on má ted'ka malý dítě, takže taky nemůže jezdit nikam. Jinak na ty výlety jezdíme...třeba na Kunětický hoře jsme byli,

jinak jako takhle moc nic, jenom jako právě že, když se mně chce, že jo, protože tatku to ted'ka moc nebaví samotnýho.

Máš dobrý vztah s rodiči a se sourozenci?

Jo, já tatku mám hrozně rád i mamku, ségru taky a bráchu taky. Já je mám rád jako všechny stejně, ale jako, když mám trávit třeba s bráchou nebo se ségrou nějaký čas, tak bych si radši vybral ségru, protože ta je taková aktivnější a bráchu taky zase baví úplně něco jinýho. Já se ségrou, když jsem byl menší, tak jsme si dělali ze sebe srandu...a s bráchou jako, s tím se hádáme skoro furt, ale jakože ze srandy, jakože druhý den je to stejně prostě dobrý, ale se ségrou už ne, ta mě přijde taková vážná. Třeba, když se s ní učím a nechci něco dělat, tak mě vždycky dá pohlavek, ale máma s tátou mi nikdy nic neudělali a mamka, když na mě zvýší hlas, tak táta na ni taky zvýší hlas. Nevím proč, ale ted'ka by to už asi neudělal jo, ale prostě dřív se mě vždycky zastal, když jsem měl mít zaracha, tak táta mi to vždycky dovolil.

A když se nejedná o tebe, tak se k sobě chovají hezky?

Jo, to jo. Ale, než jsem odjel z domu, tak se taky jako hádali a táta z těch nervů a ze všeho měl úplně nějaký záchvat nebo tak, že se prostě nemohl nadechnout a musela pro něj přijet záchranka a úplně mu zakázali pít, jako alkohol. Táta ani tvrděj alkohol nepil nikdy, ale normální pivo, tak mu to taky zakázali. Ale dřív se hádali jako fakt občas málokdy, poslední ty tři roky po těch mejch deseti let, ted'ka už vůbec, ted' jsem neslyšel žádnou hádku za tu dobu, co jezdím domů.

Byla to normální hádka nebo ses třeba bál?

Ne, nebál, normální hádky, protože vím, že tatka by mi nikdy nic neudělal.

A jak se chovají k tobě?

Dobře. No, tak vždycky, když přijedu domů, tak furt nějaký štrúdl nebo tak. A vždycky, když se třeba fakt nudím, když prší a na počítači mě to už nebaví, tak mě mamka naučila i vyšívat...a chová se ke mně furt stejně. Ke mně se nikdy nechovali špatně, ani brácha se ségrou...a furt mě jako něco nabízí, jestli nechci někam jet nebo jít, když táta třeba náhodou není doma.

Můžeš se svým rodičům svěřit, máš k nim důvěru?

Se vším se jim svěřuju, ale víc tátoj, to mu se svěřuju jako víc, tomu můžu říct úplně všechno. Ale jako mám v obou dvou důvěru.

Pomůžou ti mamka s taťkou, když máš nějaký problém a nevíš si rady? Třeba problém ve škole...

Problém ve škole, tak to je ségra, protože, když jsem měl dostat trojku z chování, tak jsem šel za ségrou, aby mamku nějako voto...aby jí to řekla nějako v klidu, aby na mě nekřičela. Jako vždycky na mě zvýšili hlas, já jsem se taťky bál, že jo, když na mě zvýšil hlas, ale nikdy mně nic neudělal. Nikdy, ale prostě, já nevím proč, ale mám z něj takovej respekt, ale nikdy bych mu jako neřek třeba, jak tady (jméno dívky) mluví o tátoj, že je to kokot, tak já bych tohle si prostě tátoj a mámě nedovolil říct.

Chválí tě, když se ti daří? Třeba, když ve škole dostaneš dobrou známku nebo, když uděláš něco doma dobře...

Jo to jo, ale to bylo málokdy, málokdy jsem neměl poznámku. Jinak to jo, to já jsem furt něco slyšel, ale teď nejsem doma.

A potrestali tě, když jsi provedl něco špatného?

Tak jsem si z toho nic nedělal, protože vím, že mě to stejně odpustěj, že jo, ten trest nebo zaracha prostě. Taťka mě vždycky vyhrožoval, že mi dá přes hubu, až přinesu další poznámku a nikdy to neudělal, že jo...tak to jsem už věděl, že mě nic neudělá, ale já jsem už bál jenom, že zvýší ten hlas, že jo...stačilo třeba na dva dny, aby zvýšil hlas a dva dny jsem ji nepřinesl, tu poznámku, ale kdyby mi dal třeba facku nebo tak, tak bych už asi ty poznámky nenosil.

Zajímají se o tebe? Třeba o školní prospěch, důvod špatné nálady, kam jdeš a kdy se vrátíš...?

To, taťka na úkoly nikdy nebyl. Se mnou je vždycky dělala ségra nebo mamka, ale jinak jsem se s mamkou učil furt. Doma mamka furt volala řediteloj nebo tak učiteloj třídnímu, že prostě když se mnou doma počítá příklady, že mě to všechno jde vždycky a ve škole jsem skoro pokaždý dostal pětku potom.

A co, když jdeš ven...stará se mamka s tatškou, kam jdeš? Řeknou ti, v kolik máš být doma?

Vždycky, když to, tak mám bejt do devíti doma nebo pak se snažím přemluvit...

Musíš doma plnit nějaké povinnosti?

No, když jsem odešel, tak jsem neměl, ale teď nemám taky, ale už to dělám sám od sebe.

Takže tě k tomu nikdy rodiče nevedli?

Vůbec, jenom když jsem chtěl, když jsem se ráno fakt nudil, že jo, když byl víkend...no tak teď už to prostě dělám sám od sebe.

A co tě k tomu vedlo?

Že už si toho prostě vážím, že můžu bejt doma.

Takže ten pobyt tady?

Jo.

Cítíš se doma dobře? Je něco, co ti doma schází? V čem vidíš problémy?

Ne, neschází.

Tak a teď už je to ode mne vše, dařilo se ti moc dobře. Moc ti děkuju za tvůj čas a spolupráci, moc si toho vážím.

Není zač.

Příloha C

Přepis rozhovoru k případové studii č. 2

Chlapec, 14 let.

Můžeš mi prozradit, s kým doma bydlíš?

S matkou.

Aha. Můžu se zeptat... rodiče se tedy rozvedli?

Jo. To bylo z tátovy strany, protože mámu podváděl. Od sebe jsou sedm let, pak rok jsem se s tátou bavil, bydlel jsem u něj a od té doby se spolu nebavíme nějakých pět nebo šest let. My jsme se pohádali, protože já jsem chtěl, aby se k sobě prostě vrátili a takový... a pak jsem zjistil, že táta byl mámě nevěrnej, tak se mi to nelíbilo, no a pak jsem to jakože tátovi vyčet, no a tátoj se to nelíbilo, tak jsme se prostě pohádali, no a já jsem mu řek něco, co se prostě nedalo vzít zpátky, no a od té doby se prostě nebavíme. Kolikrát jsem mu psal, volal, psal jsem mu i dopisy, ale nic no...

Máš nějaké sourozence?

Mám dvě sestry a pak dva nevlastní bráchy, ty bydlej s tátou nebo vlastně ty už bydlej samotný, ty jsou dospělý a pak ty dvě sestry. Jedna je mladší, ta bydlí taky s mámou a ta druhá už bydlí sama, s přítelem.

Chodí tvoji rodiče do práce?

Jo. Táta jezdí s kamionem a máma teďka měnila práci, takže nevím, asi ve fabrice.

Musíte se teď s mamkou nějak uskromňovat, když nežijete s tatškou a chybí vám doma v podstatě jeho příjem?

Ani ne, moc ne. Ani když jsme bydleli všichni.

V jakém prostředí bydlíte?

Dřív jsme bydleli v rodinném domě na vesnici, teď tam bydlí táta. A teďka bydlíme s mámou v (název města) ve městě.

Vadí ti to, že jste se museli přestěhovat?

No, to ani ne, ale na té vesnici byl větší klid.

Jak je Váš byt vybavený, postrádáš tam něco?

Nic mi neschází.

Víš, jakého vzdělání tvoji rodiče dosáhli?

No, máma ta má střední školu s maturitou a táta ten má jenom výuční list, zedníka myslím.

Věnují ti rodiče dostatek pozornosti?

Jo věnovali se mi. Ted'ka, jelikož nejsou spolu, tak se s tátou nebavím, protože mezi náma vzniknul ten konflikt, že jsme se pohádali a přestali se spolu bavit, takže ted' mě tam spíš chybí jenom něco prostě z tátovy strany, že se prostě s tím tátou nebavím. Neozve se, nevezme si mě třeba na víkend. A jinak chybí mi prostě ta chlapská ruka, prostě že nějakých sedm let bez táty jsem jenom s mámou a už mě to začíná lízt na nervy. Prostě ty ženský, když to tak řeknu. No a prostě jak nemám toho tátu, tak prostě mě tam chybí, ten chlap v tý rodině.

A tím, že žiješ jen s mamkou, nemáš pocit, že je moc zaneprázdněná, musí moc pracovat a nemůže se ti tolik věnovat?

U mámy to je v pohodě, není to nějak, jakože by byla víc v práci.

Jakým způsobem trávíte volný čas...jezdíte spolu na výlety, společnou dovolenou, navštěvujete nějaké kulturní akce?

Dřív, to jsme jezdili na výlety. S tátou jsem jezdil na ryby, někam na čundry a takový. Na dovolenou jsme jezdili. A ted'ka s matkou jezdíme taky na nějaký výlety.

Jaký vztah máš s rodiči? S tat'kou to teda není moc dobrý, jak jsi říkal...

Tak mamka je na mě hodná, ve všem mi pomáhá, co chci, tak se prostě snaží, abych to měl, většinou. Je s ní sranda, dá se s ní mluvit prostě o věcech, o kterých jsme se třeba nemohli bavit dřív. No a s tím tátou, prostě na mě kašle. Jediný, když třeba jedu na tu vesnici třeba za kamarádama, tak jediný co si za celej ten víkend řeknem, tak jenom čau nebo ahoj a to je všechno.

A co se sourozenci?

Se starší sestrou vycházím a s tou mladší...taková ta sourozenecká láska.

Jak bys tat'ku popsal, jakou má povahu?

Je strašnej nervák, prostě je furt nervní, našťve ho každá pitomost. Mamku našťve taky skoro každá pitomost, ale není zase tak jakože nervní. Má pevný nervy, jako rozčílí se, ale nevybouchne hned.

Jak se k tobě rodiče chovají?

Tak máma se snažila mě víst, abych se snažil v tý škole, abych byl prostě chytrej. A táta, ten se mě snažil učit k tomu...taky k tý škole, ale byl na mě víc důraznější, snažil se mě něco naučit.

A když jste byli ještě všichni spolu?

Tak táta se o mě taky staral, byl na mě hodnej, snažil se mi prostě vysvětlit všechno.

A jak se k sobě rodiče chovali navzájem?

No, hádky tam moc nebyly. Jako nevím, já jsem do toho moc neviděl, ale co sem viděl ze svýho pohledu, tak jako hádky tam moc nebyly. Zdálo se mi, že jsou jako spokojený. Ke konci se hádali, ale to bylo nějakej tejden před tím, než jsme se odstěhovali.

Můžeš se svým rodičům svěřit?

Mamce se můžu svěřit, ale skoro se jí nesvěřuju. Třeba nějaký problémy mezi rukama s ní neřeším, to by zas byla hysterická, ale jinak bych se jí svěřil. Tátovi ted' už ne.

Pomůžou ti, když máš nějaký problém a nevíš si rady?

Jo.

Chválí tě, když se ti daří?

Jo, to taky, když udělám něco dobře nebo to.

Potrestají tě, když provedeš něco špatného?

To taky, když si třeba neuklidím pokoj, když mám, tak dostanu třeba zaracha. Většinou je to, že nemůžu na počítač nebo ven.

Dodrží pak mamka ten trest nebo ti ho odpustí?

No, tak jako odpustí. Třeba dostanu tejden a druhej den, co mám zaracha, tak můžu třeba ven.

Zajímá se mamka o tebe nebo oba rodiče dřív...? Třeba o školní prospěch, důvod špatné nálady, kam jdeš a kdy se vrátíš?

Jo, to jo. Ale to spíš jakože, co se týká školy, tak to byla spíš ta máma. Táta se mnou dělal takový ty jiný věci. A jinak nenávidím prostě, když řeknu, že jdu ven, tak máma, kam jdeš, s kým jdeš, kdy přijdeš. A vždycky když mám přijít domů, tak mě volá třeba půl hodiny před tím, než mám přijít domů, abych nezapomněl třeba.

Musíš doma plnit nějaké povinnosti?

Tak udržovat si pokoj, prostě abych měl uklizeno, no a pomáhat mámě prostě s těma domácima věcma, třeba umejt nádobí, setřít, zamíst..

Je něco, co ti doma schází?

Tak jako, akorát jediný, co jsem měl s tátou problémy už dřív. On byl prostě takovej, že lhal...nebo lhal, prostě něco slíbil a nesplnil to, ale o to mě jakože nešlo, prostě dřív jsem měl v podstatě všechno, co jsem, jakože potřeboval a chtěl, takže to bylo v pohodě.

Je ještě něco, v čem vidíš problémy?

Problém vidím mezi těma rodičema. Jinak se mi věnovali dost.

Moc ti děkuju za tvoji ochotu. To už je ode mne vše. Moc jsi mi pomohl. Měj se hezky.

Jo, není zač.

Příloha D

Přepis rozhovoru k případové studii č. 3

Dívka, 14 let.

Můžu se zeptat, s kým bydlíš?

Tak střídavě, buď s tátou, nebo s mámou a mám tři další sourozence. Jeden je od táty, jeden je v DDS v (název města) a jedna je tady.

S kým tedy trávíš víc času, s mamkou nebo s tatškou?

Spíš s tátou. Tam mám ty kamarády, no. Spíš je to kvůli kamarádům.

Chodí tvoji rodiče do práce?

Táta staví baráky a máma dělá ve fabrice.

Musíte se jako rodina v něčem uskromňovat?

To ne. Ani u táty ani u mámy.

V jakém prostředí bydlíte?

Táta má barák u lesa na samotě. Tam jsme dřív všichni bydleli a máma má teďka byt.

Jak je Váš byt vybavený, postrádáš něco?

Nic mi nechybí.

Víš, jakého vzdělání tvoji rodiče dosáhli?

Máma má kuchař číšník a zedničinu táta má.

Kolik času s tebou rodiče tráví a schází ti přítomnost některého z rodičů?

Tak táta se mi moc nevěnuje, ten pracuje skoro furt, ale tak já jsem skoro furt venku, tak mi to nevadí. U mámi to je, že jsem doma, protože tam se fakt nechci zapojovat k těm lidem, takže jsem doma, takže máma se mi věnuje úplně na plnej úvazek, když má volno.

Jak často se tedy s tatškou vídáte?

Záleží jak-kdy, ráno to jo a večer moc ne, to jsem ještě furt venku a on pak spí, když přijdu.

A když jste bydleli spolu?

Tak, to jsme se viděli furt. To jsem ještě neměla tu svou slavnou partu. A jinak táta furt pracoval a máma byla furt doma.

Jak trávíte volný čas?

Plánujou se třeba nějaký výlety nebo tak. Ted'ka je to málokdy, ale mě to tak vyhovuje, že můžu být dyl venku a tak. Před tím jsme furt někam jezdili.

Jezdíte spolu na výlety, společnou dovolenou, navštěvujete nějaké kulturní akce?

Na dovolenou to ne...a tak mě by se tam ani nelíbilo, tam bych nikoho neznala, to radši budu s těma kámošema. A když byl třeba halloween, tak jsme šli.

Jak bys popsala svůj vztah s rodiči?

Kamarádskej.

Jak moc kamarádský máš na mysli?

Říkáme si jménem a tak. Já bych jim ani ted'ka nemohla říkat mami a tati, jako když je vidim jednou za uherskej rok. Tady se může jezdit po měsíci domů nebo po 14 dnech. A se sourozencema taky kamarádskej.

Jak se k tobě rodiče chovají?

V pohodě, berou mě jako pubertáčku, takže všechno s nadhledem, ale když už je to vážný, tak se to řeší, ale jinak ne.

A když jste spolu ještě bydleli všichni, jaké to doma bylo, jak se rodiče k sobě chovali?

No, tak to nebylo moc dobrý. To furt házeli talíře po sobě a tak.

Hádali se před Vámi?

Jo, před náma se mlátili. A když se narodila poslední (jméno sestry), tak táta rozsekal celej byt, když máma přišla z porodnice, protože si táta myslel, že není jeho. To bylo stejný i u toho staršího bratra, on má dva rodný listy kvůli tomu. Ted'ka už se jenom hádaj, že jsme jako byli v děcáku, tak to táta furt vyčítá mámě, i když je to naopak, táta nás tam dal. A ted'ka si žijou každej svůj život, takže je to fajne.

A co před tím, když jste bydleli spolu?

To byly kraviny, třeba když tátoj nechutnalo jídlo, tak to hodil, ten talíř po mámě, anebo když třeba máma nakoupila úplně kraviny pro nás, tak začal hned řvát. Nebo pak, když toho bylo víc, tak pak už nás mlátil a to máma nepřenesla, tak už pak tátoj rozsekla obočí. Pak u nás byly čtyři auta zásahovky, když táta vzal na mámu pistol a šel s tou pistolí do hospody.

Jak bys tedy popsala svého tat'ku?

No, je vznětlivej a strašně urážlivej, když mu něco řeknete špatně, tak se hned naštvě a nebaví se s váma, proto já radši doma toho moc neříkám radši, protože vím, že by se to prostě to...

Můžeš se svým rodičům svěřit?

K tat'kovi důvěru nemám, nikdy bych mu nic neřekla, protože je strašně moc řešlivej. K mamce, to bych se svěřila, ta už toho má taky dost prožitého, jakože i s náma, takže se jí svěřím. Máma to pochopí, ale táta by to nepochopil, on by to pořád omýval dokola a já bych se pak zbláznila. Ale zase někdy je táta v pohodě, on to má někdy tak v nerovnováze, jakože když je prostě...když se třeba napije, tak to stojí za to teda, to tam všechno po bytě nebo po baráku lítá. Ale ted'ka už ne, ted' pije s mírou, když má tu přítelkyni, ale ona když něco řekne špatnýho nebo špatně uslyší tátu, tak hnedka po ní vyjede, takže to se mi nelíbí, to už jsem taky vyletěla na tátu.

Pomůžou ti, když máš nějaký problém a nevíš si rady?

Jo, ale záleží jakej problém, kdyby bylo něco...tak by mi dala spíš po držce (smích).

Chválí tě, když se ti daří?

Jo. Chválej mě furt, protože...jak jsem šikovná a tak, takže to je docela bezva. Táta mě chválí spíš penězi, když něco potřebuju, tak mi to dá, když něco udělám, tak mi dá peníze. Ale máma jakože taky tak prostě.

Potrestají tě, když provedeš něco špatného?

Ne.

A když jste byli malí?

Když tátovi hráblo tak jo, ale to bylo bezdůvodně úplně. Já si myslím, že je trochu nemocnej, chodí na psychiatrii, to je dobře, že tam chodí, protože by se asi doma zbláznil. Ted'ka má i zakázáno pít, takže moc nepije.

Zajímají se o tebe? Např. o školní prospěch, důvod špatné nálady, kam jdeš a kdy se vrátíš?

Tak oni si volaj, když jsme u mámy, tak táta volá mámě, jestli jsme v pořádku, a když jsme u táty, tak máma volá tátovi. O známky se moc nestaraj, to ví, že prostě nechci, abych propadla, tak se snažím.

Dělali s tebou úkoly?

Jo dělali, vždycky když jsem přišla ze školy. A když oba pracovali, tak to se mnou dělal starší bratr.

Kontrolují tě, kam jdeš, kdy se vrátíš?

Jen se zeptají, kam jdu, ale na čas ne, protože si pak ještě voláme a já si to prodlužuju a prodlužuju a prodlužuju a pak až přijdu. Oni už spěj, když přijdu anebo vůbec nepřijdu, ale to se stalo jenom dvakrát takže...

A jak se zachovali, když jsi nepřišla domů?

No, pak brácha mě viděl asi ve čtyři ráno v hospodě, tak věděli, že jsem furt v tý hospodě. Tak oni chápou, že jsem tady zavřená a musím mít tu volnost, tak mi vždycky daj tu volnost a pak si to prospím doma.

Musíš doma plnit nějaké povinnosti?

Ne, ani u jednoho.

A když jsi byla malá, nevedli tě k tomu?

Jo, vedli. Hodně jsem musela, jsme měli doma napsaný, co má každej doma dělat, a když to nesplnil, tak prostě dostal, jakože se hrálo o takový body, a když člověk neměl určitý body, tak měl třeba zakázáno jít ven nebo počítač, takže jsem to plnila a pak, když jsme neměli srovnanou skříň, tak nám to máma vyházela celý.

A proč to teďka nefunguje?

Tak oni něco málo požadujou, když to nestíhají, ale jinak to dělá tátova přítelkyně nebo táta.

Je něco, co ti doma schází?

Dřív mi nic nescházelo. Teď mi taky nic neschází, jako já moc ty rodiče moc k životu nepotřebuju, jakože si umím sama žít a jenom, když něco potřebuju, tak si za nima dojdu.

Myslíš si, že tě nějak ty hádky poznamenaly?

Jo, poznamenaly a to dost, když třeba na mě někdo zvýší hlas, tak já třeba na to ho člověk vyjedu, a když mi něco špatnýho řekne, tak mu už dám ránu nebo tak a pak jsou z toho problémy.

V čem tedy doma vidíš problémy?

V tom, že rodiče spolu moc nekomunikovali dřív, jakože se vůbec skoro ani nepozdravili a teďka ty problémy jsou...teďka si říkají věci za zádoma a neřeknou si to prostě mezi čtyřma očima.

Tak jo, tak jsme na konci. Moc ti děkuju za tvoji spolupráci. Moc jsi mi pomohla, a ať se ti daří.

Není zač.

Příloha E

Přepis rozhovoru k případové studii č. 4

Dívka, 14 let.

Můžu se tě zeptat, s kým bydlíš?

Se dvouma mladšíma sestrama, s matkou a s nevlastním tátou.

Chodí tvoji rodiče do práce nebo jsou nezaměstnaní?

Máma pracuje v call centru. To je prostě otravná práce povídat si osm hodin s lidma, a když přijde domů, tak si ani nechce s nikým povídat (smích). Táta pracuje v (název podniku), ale nestojí u pásu, má tu vyšší pozici, nějaký technik nebo něco takovýho.

A ten vlastní tat'ka?

Ten je po smrti.

To mě moc mrzí...

To je v pohodě. Táta byl aťák, byl inženýr a dělal přes počítače hodně dlouho, na (název vysoké školy) univerzitě studoval no...

Myslíš, že se musíte jako rodina v něčem uskromňovat?

Uskromňovat se nemusíme, ale taky nás nerozmazlujou. Je to prostě, že nemůžeme mít všechno najednou, protože prostě nejsem jediná doma, ale tak jako když si to zasloužím, dostanu dobrý známky nebo tak, tak jo. Nechtěj nás rozmazlovat prostě, máma nechce, abychom byli rozmazlený, protože ví, že tady taky pak dlouho nebude a nechce, abychom si zvykli, že všechno máme od nich. Chce, abychom se naučili nějakou zásluhou něco dostat nebo to.

V jakém prostředí bydlíte?

Bydlíme ve městě v bytě, ale hodně jsme se stěhovali. Moje máma se pořád jako od tý doby, co umřel táta, já nevím, jestli se potřebuje někam stěhovat nebo já nevím, co to má za potřebu. Nevím, proč jsme se odstěhovali, ten byt nám všem vyhovoval, kde jsme bydleli s tátou. Hodně krát jsme se stěhovali, že nám nevyhovovalo tam být, nebo kvůli škole, mamka vždycky chtěla, abychom to měli blízko do školy a ona do práce. Mám tam vlastní pokoj, ale většinou spím u holek v pokoji. Já jsem vždycky

chtěla svůj vlastní pokoj, vždycky jsem byla s A. v pokoji a vadilo mi, že nemám takový to svoje soukromí a teď mi ten pokoj dopřáli a nelíbí se mi tam, takže sem většinou byla hodně u holek, protože si nemám s kým povídat.

Postrádáš doma něco z hlediska vybavení bytu?

To ne.

Víš, jakého vzdělání tvoji rodiče dosáhli?

Mamka má maturitu, byla na zdrávce. A taťka má dvě vysoký školy.

Věnují ti rodiče dostatek pozornosti? Schází ti přítomnost některého z rodičů?

Jo, to je v pohodě. Protože máma to má vždycky udělaný tak, že je v práci do jedny do odpoledne, takže je doma, když přijdem s holkama ze školy. Táta, ten doma uvaří, když jde třeba na noční. Vidáme se s obouma, vždycky se to nějak dá, většinou někam jdem, tam si sednem a kecáme. Mamka je v pohodě i táta nevlastní.

Jakým způsobem trávíte volný čas?

Tak někdy hrajem hry, někdy hrajem stolní fotbálek nebo koukáme společně na pohádky nebo si jdeme někam sednout. Ségry jsou mladší, tak jdeme třeba na hřiště, ale jakože teď jsem v takovém tom období, kdy já sama jakože třeba chci být víc s kamarádama, chci zapadnout a mamka to chápe, ale asi ji to taky třeba trochu štve no, když mamka řekne, že chce abych byla doma, tak ale zůstanu doma no.

Jezdíte spolu na výlety, společnou dovolenou, navštěvujete nějaké kulturní akce?

Když maj oba volnej čas, protože většinou někam jdeme, když maj oba volnej čas, aby to stálo za to, tak jdeme třeba na Černou horu nebo něco takovýho. A mamka teď taky chtěla na dovolenou, ale já nechtěla, měli jsme jet do Itálie, ale já nechtěla, takže malý holky jely jenom jakože se strejdou. Máme i známý v Praze, takže jezdíme takhle přes prázdniny do Prahy, po republice a tak.

Jaký vztah máš s rodiči?

No, jak jsem nechodila do školy, tak jsme měli doma rozbroje já a máma, protože ji to mrzelo a bála se, že mě zavřou sem. Ona mi to pořád říkala, že na mě dojde prostě. Ona se snažila, ona mi omlouvala každou hodinu a já jsem si dělala, co chci

a strašně moc mě to teďka mrzí, protože máma to dělala pro moje dobro a hlavně mě tak chránila. A s mamkou máme jinak vztah úplně kamarádskej, my se bavíme skoro o všem, máma je taková, že mě pochopí no a táta ten nevládní, ten se mě snaží pochopit, on je takovej, že do mě rejpe a dělá si ze mě pořád srandu, ale myslí to ze srandy. S mamkou mám dobrej vztah, hlavně od tý doby co jsem tady mi přijde, že máma o mě ten zájem fakt jevila, mně přišlo, že ne, ale každěj den mi volá, snaží se se mnou být v kontaktu, chce si mě brát na víkendy.

Proč sis myslela, že o tebe nemá zájem?

Nevím, to bylo hodně mnou, já ještě minulej rok jsem procházela nějakým silným svým obdobím, nevím, co to bylo, asi jak jsem šla do tý puberty. Kolikrát ani mě se to nelíbilo, že jsem brečela, jak se chovám a nedalo se to ani ovládat prostě. Můžu si za to sama, že jsem chtěla být víc s kamarádama a máma se mnou chtěla bejt, ale já pořád házela vinu na ní.

Myslíš si, že to bylo tím, že mamka na tebe byla moc hodná?

No, táta nevládní byl takovej, že mamka, když na mě byla moc hodná, tak on řekl, že ne. Mamka byla moc hodná, ale bylo to asi tím, jak táta umřel. Ona na nás nechce být hnusná, protože do teď nás to všechno bolí. Ona byla hodná a taky se starala, ale nevěděla, že já chodím za školu no a pak, že jdeme ke kurátorce, mamka ani nevěděla, že mi ji dali, protože to podala škola na sociálku a mamce nedali ani vědět a z ničeho nic se dozvěděla, že mám 213 neomluvených hodin. Mrzí mě, že všichni dělaj tu špatnou z mamky, přitom za nic nemůže.

A co vztah se sourozenci?

S (jméno bratra) dobrý, ten už bydlí sám. S (jméno sestry) jsem teď byla dva roky rozhádaná a (jméno sestry) brala drogy a (jméno sestry) taky, ale teď už je to dobrý. Začali tak nějak rok nebo dva na to, když umřel táta. To, co to vyvolalo, byla smrt táty. Začal s tím (jméno bratra), ten s tím asi po osmi letech přestal a právě proto pak neměl rád (jména sester). Byly tam hodně rozbroje jako starší sourozenci mezi sebou a já jsem pak už do toho taky zasahovala, protože mě to štvalo. Mně je nejbližší (jméno sestry) s tou jsme k sobě neupřímější...oni se maj natolik rádi, že si to kolikrát neuměj říct na rovinu, ale s (jméno sestry) to je jinak. A (jméno bratra), když se mamka dala dohromady s nevládním tátou, tak byl hnusnej na mámu, že

podvádí tátu, přitom táta už byl několik let po smrti, ale už se s tím vyrovnal. Ostatní sourozenci ho přijali v pohodě.

Jak se rodiče chovají k sobě navzájem?

Dřív se úplně zbožňovali, ale i teď máma s nevlastním tátou má dobrý vztah, oni se jako navzájem doplňují. Většinou se na všem shodnou, že tam hádky nejsou většinou, fakt dobrý vztah mají.

Můžeš se jim svěřit?

Jo. Kdyby to bylo s klukama, tak jdu za mámou. Kdyby to bylo třeba, že mě ve škole šikanují, tak se můžu svěřit oboum dvoum.

Chválí tě, když se ti daří?

Když se mi něco povede, tak jo. Když něco pokazím, tak ne.

Potrestají tě, když provedeš něco špatného?

Ne fyzicky, ale prostě, já nevím, máma mi nezakazuje chodit ven, říká, že je to úplná blbost, že prostě, když budu chtít, tak se seberu a stejně ven půjdu, ale třeba jsem bez počítače nebo prostě nějaký tresty, který si já potom uvědomuju sama.

Dodržují to, co ti zakázali?

Máma mi to povoluje. Já vždycky po dvou dnech, jako mamí prosím a táta říká ne, ty si za to můžeš...ale hlavně mi zakazují počítač a dovolej mi mobil, takže to je bez tak jedno, protože na tom internetu jsem stejně. A potom se většinou vymluvím, že mám referát ve škole a brousím na facebooku.

Zajímají se o tebe? Např. o školní prospěch, důvod špatné nálady, kam jdeš a kdy se vrátíš?

Zajímají. My se si s mamkou domluvíme, kdy mám být doma, a když chci jít dýl, tak většinou přijdu v ten čas, na kterej jsme se domluvíly. Neexistuje, že já zůstanu venku a napíšu smsku, že ještě zůstanu venku. To prostě ne, my se na něčem domluvíme...a máma by měla asi strach i hodně, kdybych si něco takovýho dovolila udělat. Zajímají se taky o to, jaký mám známky, kam chci jít. Mamka se se mnou učí, často když něco nechápu, tak jdu i za nevlastním tátou.

Musíš doma plnit nějaké povinnosti?

Musím mít uklizeno, musím chodit do školy. To jsou prostě věci, který by každý dítě mělo dělat...prostě, když si udělám nějaký nepořádek, tak si ho uklidím. Nesmím doma mluvit sprostě, máma úplně nenávidí, když mluvíme sprostě. A pak jako, podle mě je to povinnost pomáhat rodičům, musím umejt nádobí a tak, já to beru jako samozřejmost.

Cítíš se doma dobře?

Cejtím, akorát ta puberta se mnou hází. Rodiče mi dávali najevo, že mě maj rádi a i ted', když jsem tady.

Je něco, co ti doma schází?

Kromě té smrti táty mi nic neschází.

Tak jo, tak jsme to zvládly. Moc jsi mi pomohla. Děkuju za tvůj čas a měj se hezky.

Vůbec není za co.

Příloha F

Přepis rozhovoru k případové studii č. 5

Dívka, 16 let.

Tak já bych se tě nejdříve zeptala, s kým bydlíš?

Mám ségru a jinak mám ještě tři sourozence. Se ségrou bydlím, bydlím s obouma rodičema, sestra je teda mladší a jinak mám ještě pejska, s ním bydlím taky.

Chodí tvoji rodiče do práce nebo jsou nezaměstnaní?

Chodí do práce, pracují ve stejný práci, dělají účetní a pracují v (druh odvětví).

Musíte se jako rodina v něčem uskromňovat?

Ne, tak my se neuskromňujem, my jsme jakože...jó jsme šetřivý, ale jakože peněz máme dost, jakože vydělávaj dost peněz, ale šetříme.

V jakém prostředí bydlíte?

Bydlíme ve městě v řadovém domku, ale je to rodinněj domek. Líbí se mi tam, ale radši bych nějaký velký město jako velkoměšťačka...jsem byla...já jsem z děcáku teda.

Takže rodiče, u kterých bydlíš, nejsou tvoji praví rodiče...myslíš, že se na ně taky můžu zeptat, jestli si o nich něco pamatuješ?

Jo, pamatuju. Tam to bylo tak, že oni jsou oba dva narkomani jako feťáci, takže do zaměstnání nechoděj ani nechodili a vlastně pět dětí odložili do děcáku. Taťka je ze Slovenska, je to Rom, jak jsou ghetta. Z tohohle prostředí pak šel do dětskýho domova, tam si ho adoptovala bílá rodina, no a ta ho taky nějak neuhlídala, takže vlastně on vyšel ze základky a od nich a dál už se...a protože je z těch ghett a tohle, tak je prostě hrozně agresivní a tak, vlastně i kvůli tomu měl pak ty problémy s policajtama...a máma, znám její jakoby biologickou rodinu z mámimy strany, ale z tátovy ne a vlastně ani nechci.

Takže v té původní rodině jste se museli v něčem uskromňovat?

My jsme se neuskromňovali, my jsme prostě žili na ulici, takže bezdomovci...a rodiče prostě sháněli kdekoliv peníze na ty drogy, na nás prostě. Já jsem byla podvyživená,

ségra taky, brácha měl štěstí, že ho dali po nějakých dnech...no měsíc mu bylo, když ho dali k babičce, byl prostě miminko. Dali ho na Štědrej den k babičce a máma odjela za kamarádama radši, než aby byla s tím bráchou.

Pamatuješ si, jak to na tebe působilo v té původní rodině?

Byla jsem hodně maličká, od narození do tří, čtyř let, ale vzpomínky tam jsou a ty nezmizíej.

Jak je Váš byt vybavený, postrádáš doma něco?

To ne.

Víš, jakého vzdělání tvoji rodiče dosáhli?

Táta měl jenom základku a máma prej nějakou učňák načila, ale nedodělala ho, protože čekala bratra.

A ti druhý rodiče?

Tak ty mám ráda, vlastně, máma má gympl a táta má kamenickou školu a načnul vejšku, ale tu nedodál, protože šel na vojnu.

Kolik času s tebou rodiče tráví a schází ti přítomnost některého z rodičů?

My to máme tak vzájemně, jakože já trávím s nima čas, ale né tolik, jakože jsem venku a trávím ten čas podle sebe a ne podle nich, že vlastně oni jsou doma a já půjdu ven a vrátím se večer. A spíš mě věnujou ten čas až moc na to, kolik mi je, tak prostě furt by mě chtěli stát...jako oni mě maj pořád za pětiletou holčičku.

A pamatuješ si v tomto ohledu na své biologické rodiče?

Moji původní rodiče se o mě nestarali. Nejevili o mě zájem, oni furt jenom já, jenom prostě sebe měli...no prostě furt jenom oni, oni a oni. Pamatuju si jediný, a to přišli do děcáku k nám a vlastně oni nám tam přinesli nějakou coca-colu nebo něco takovýho a táta si mě vzal na klín a začal brečet, že mě chce zpátky, pak tam začal vyhrožovat tetám a začal bejt agresivní a řekl jim, že je zabije, pokud mě jim prostě nedaj. A pak tam přijela policie a tohle ve mně hodně zůstalo, jakej táta byl, on mlátil mě, mámu taky.

Tak, teď se zeptám na něco trochu jiného...jakým způsobem trávíte volný čas?

Tak furt jsme byli jako doma a koukali třeba na televizi, povídali si a tak. Nebo jsme třeba šli na nějakou procházku, což bylo teda málokdy, na výlety teda nejezdíme moc, jinak dovolená teda jednou ročně a jinak jsme ještě jezdili na pobyty od Salingeru, to je tady v Hradci jedno zařízení, který prostě pořádá pobyty a vyučuje ty poručníky a prostě ty adoptivní rodiče, aby se o ty děti mohli starat.

Jezdíte spolu na výlety, společnou dovolenou, navštěvujete nějaké kulturní akce?

Spíš, když jsme doma, tak si každé dělá, co chce. Každé je v jiný místnosti, taťka je na počítači, mamka je třeba na mobilu a my jsme teda v pokoji anebo venku někde.

Jaký vztah máš s rodiči?

Ted'ka se bojím se tam vrátit, že taťka je hodně přísněj, jakože měl přísnou výchovu a mamka zase měla takovou...oni byli v pohodě ty její rodiče, no a když jsou ty výchovy takhle, tak se to hrozně protirečí, jeden nás chce vychovávat přísně, druhý nám všechno dovolí a pak se začnou hádat a pak je to těžší no. A když se nehádaj kvůli mně, tak se hádaj kvůli práci, ale jinak jsou k sobě fajn jako, je to v pohodě. Nehádaj se moc, ale když už tak je to kvůli mně nebo kvůli práci.

A jaký máš vztah se sourozenci?

Ta nejmladší sestra k nám měla jít, protože máma udělala problém a tam se prostě na to přišlo, tak byla v děčským domově, pak si ji vzal táta přes soudy. Jinak bráchu znám ještě a pak jsem dojížděla, ale pak jsme se začali nějak hádat s tou rodinou S babičkou nemám dobrej vztah, ale s bráchou jsme se začli zase bavit, tak doufám, že tam někdy pojedem. A jinak mám ještě jednu ségru, a tu jsem nikdy neviděla, máma ji dala hnedka do kojeneckýho ústavu, odmítla ji, prostě ji nechtěla nikdy vidět úplně.

Jak se k tobě rodiče chovají?

Ten adoptivní taťka měl přísnou výchovu a chce prostě, abychom byli řádný na všechno, abychom byli slušný a tak. Mamka je zase taková volnost, dá mi tu volnost, všechno mi koupí, a když se zeptám taťky, jestli mi něco nekoupí, tak nevím,

prostě...on to neměl, tak to nemám ani já. Ale na druhou stranu občas jako poleví trochu, ale musím si to zasloužit.

Hádají se před tebou?

Jak kdy, když tam jsme, tak jsme v obýváku třeba a oni se tam hádají před náma, a když třeba nejsme doma, tak se hádají sami za sebe a mamka mi to pak třeba řekne, jakože se stalo tohle a tamto...nebo zalezem do pokoje obě dvě.

A proč se hádají kvůli tobě?

Protože jsem dělala strašný blbosti teďka poslední dobou, jakoby od začátku léta. Začlo to už v červnu a končilo to v září. Takže jako hádali se hodně kvůli mně, protože já jsem vlastně měla kluka a já jsem se do něj zamilovala, byl to můj první vážnej vztah a fakt jsem ho měla ráda a já jsem byla schopná pro něj udělat úplně všechno, takže vlastně, já jsem kvůli němu utíkala z domu, jakože jsem chtěla u něho spát a tak. Máma taky nemohla nikde spát, takže oni taky nemohli, oni pořád berou příklady z tý jejich výchovy a vlastně pak nemůžu ani já. To, co oni nedělali, nemůžem ani my. Já už jsem taky skoro dospělá, za dva roky mi bude osmnáct. Já už nejsem tak malí dítě, furt jim to říkám, ale oni, že možná mi je šestnáct, ale ještě si o sobě nemůžeš rozhodovat sama a tak. To mě na nich hodně štve, že já prostě už nejsem ta malá holčička, kterou měli před tím, ale že jsem už skoro dospělá, a že chci taky si občas rozhodnout o sobě sama. Hlavně já to mám i genetický, snažila jsem se to ovlivnit, ale nešlo to. Máma byla taky taková, že prostě utíkala z domu jako já.

A bylo to, protože to třeba rodiče nechtěli dovolit?

No, oni mi to nechtěli dovolovat a čím víc mi něco zakazovali, tím víc já jsem to chtěla. Když to nedovolili, tak jsem prostě šla, prostě mi to bylo jedno, ten jejich zákaz.

Pamatuješ si, jak se chovali ti tvoji původní rodiče k sobě navzájem?

Táta jako mlátil mámu hodně. No potom, jak jsem se narodila já, tak mě taky začal mlátit bezdůvodně. Prostě já jsem teda v těch třech letech už žebrala, aby prostě měli peníze oni, já jsem to přinesla a měli to oni, já jsem z toho nic neměla a jim bylo jedno, že hladovíme. Ségra má do teďka problémy se zdravím, ledviny ji nastydly, neměnili jí plínu a vlastně má jednu ledvinu skoro mrtvou...

Můžeš se svým rodičům svěřit?

Ted' už se bojím, mámě jsem se svěřila s tím, že jsem spala s klukem poprvé a ona se jednou naštvála, všechno to řekla před tátou a jako mě to moc příjemný nebylo. Já jsem byla tak strašně agresivní, chytla jsem z toho záchvat a pak jsem se psychicky zhroutila, to byla poslední kapka, že jsem jí to řekla, že jsem jí věřila a ona stejně...a táta ten mě nepochopí, tomu je to vlastně úplně jedno, co mu říkám.

Pomůžou ti, když máš nějaký problém a nevíš si rady?

No, tak pomohli, ale furt by zase říkali, že jsem za to mohla já, že jsem viník a tohle. Já od toho měla vlastně kamarády, já byla každej den venku třeba a já jsem vlastně měla rodinu venku, ne doma, dá se říct...že jsem byla venku a s jakýmkoliv problémem mi pomáhali dostávat se z toho. Třeba psychicky jsem byla jinde a voni mně pomohli. Pak jsem přišla domů, brečela jsem a máma nic, prostě řekla, co zas bulíš. Bylo jí to jedno, že brečím, nezeptala se mě, jak se mám a co se děje. Ale prostě, co zas bulíš.

Chválí tě, když se ti daří?

Oni po mě chtěj, abych byla samostatná, ale furt si neuvědomujou, že furt za mnou stoje a musej mi něco říkat. Já jdu třeba vařit a oni furt jako něco, něco na mě maj. Furt nějakej puntík na mě hledaj. Přitom já jdu a sama něco uvařím, ale prostě oni to neviděj, oni mě nepochválej.

Potrestají tě, když provedeš něco špatného?

No, tak většinou mi vezmou telefon a to je asi tak všechno, vypnou vířinu.

Myslíš si, že ty tresty jsou až moc přísný oproti tomu, co jsi udělala?

No, tak jako, já udělám prkotinu, třeba jsem šla se psem, ale já nesbírám bobky, já se toho štítím, no a táta z toho vyvodil, že jsem s tím psem nebyla, no a večer došlo k tomu prostě, že mě zbil páskem a já jsem zavolala bejvalýmu, ať do pěti minut je prostě u mě, no a on tam fakt byl a odved si mě, to byl ten první útěk...

Takže taťka užíval i fyzické tresty?

Fyzické tresty tam byly. Tak, když jsme byli malí, tak pochopila jsem to, že jsem dostala přes zadek, ale ted'ka, když už jsem větší, tak v zákonu je výchovná facka, to

je jediný dovolený fyzický trest. No a teďka vlastně, než jsem se dostala sem do diagnostáku, tak vlastně chtěla jsem jít za tím (jméno přítele), ono bylo nějak kolem sedmý večer a táta mě nechtěl pustit, tak jsem chtěla prostě jít, no a on mě pak dvě hodiny držel na zemi...já jsem po hodině už začala volat o pomoc, protože on mě držel fakt silou a vlastně sousedi zavolali policajty, přišli tam dva policajti, pak tam přišel OSPOD, jako moc příjemný to nebylo.

Zajímají se o tebe? Např. o školní prospěch, důvod špatné nálady, kam jdeš a kdy se vrátíš?

No, to jo. Já jsem pak měla od OSPODu soudní dohled, měla jsem sociálku, která dohlížela na to, kdy chodím domů a tak, kvůli těm útěkům. No a vlastně oni to zařídili rodiče, abych šla sem, ale přitom si neuvědomují, že by si problémy měli řešit sami, že jako ten problém by si měli vyřešit sami, že já se tady možná změním, ale furt se nezměněj voni. Že ta chyba je na obou stranách. Ale oni nechtěj. Já jsem jim řekla, že pokud chtěj, abych se změnila já, tak oni musej začít taky u sebe, ne abych přišla domů a bylo to pořád to samý.

Takže i u těch druhých rodičů postrádáš nějaký zájem a lásku?

No tak tady není ta láska vůbec žádná, prostě jsou to poručníci moji, jsem u nich jedenáct let. Když jsem byla malá, jó brala jsem je jako mámu a tátu, ale když jsem byla starší jako od těch deseti do těch patnácti let, teďka do šestnácti, tak vlastně jsem si uvědomovala tolik věcí, že prostě oni nejsou moji rodiče, vlastně jsou to cizí lidi, ale bydlíte u nich.

Musíš doma plnit nějaké povinnosti?

Jo, občas se je snažím plnit. Jako vyndat myčku, vyprat si..to je snad v mém věku už očekávaný.

Je něco, co ti doma schází?

Schází mi tam ta láska, to že prostě máma přijde a řekne tý dceři, že ji má třeba ráda. To tam nemám (plačtivě). Ale furt se tam chci vrátit, už jenom kvůli ségře.

To mě moc mrzí. Neboj, už tě nebudu víc trápit. Moc si vážím tvé otevřenosti. Snad se budeš mít už jen hezky...

Děkuju.